

М. С. Долинська

**Правове становище
фермерських господарств як
суб'єктів агровиробництва**

МОНОГРАФІЯ

Львів
Галицька Видавнича Спілка
2022

УДК 349.42
Д 64

*Рекомендувала до друку Вчена рада
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 3 від 28 вересня 2022 року)*

Автор
Долинська Марія Степанівна
доктор юридичних наук, професор

Рецензенти:

Баїк О. І. — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу ІППО національного університету «Львівська політехніка»;

Юркевич Ю. М. — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

Долинська М. С.

Д 64 Правове становище фермерських господарств як суб'єктів агровиробництва : монографія / М. С. Долинська. — Львів : Галицька видавнича спілка, 2022. — 176 с.

ISBN 978-617-8092-10-8

У монографії на підставі чинного законодавства висвітлюються: характеристика фермерського руху в Україні; джерела правового регулювання фермерства; поняття та види фермерських господарств; правові засади створення фермерських господарств; земельні правовідносини у фермерських господарствах; основні правові засади агропідприємницької діяльності у фермерських господарствах та припинення фермерських господарств як суб'єктів агровиробництва.

Видання містить викладення як теоретичних, так і практичних аспектів провадження фермерства в Україні.

Для здобувачів, наукових працівників, юристів-практиків.

УДК 349.42

ISBN 978-617-8092-10-8

© Долинська М. С., 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕВОЛЮЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСТВА В УКРАЇНІ	7
1.1. Еволюція фермерського руху в Україні	7
1.2. Джерела правового регулювання фермерського агропідприємництва в Україні	17
1.3. Поняття та види фермерських господарств України	33
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ	47
2.1. Організаційно правові засади створення фермерських господарств в Україні протягом 2003-2015 років	47
2.2. Організаційно правові засади створення фермерських господарств в Україні протягом 2016–2022 років	65
РОЗДІЛ 3. ЗЕМЕЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ У ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ УКРАЇНИ	76
3.1. Земельні правовідносини у фермерських господарств України протягом 2003-2015 років	76
3.2. Земельні правовідносини у фермерських господарств України протягом 2016-2022 років	86
РОЗДІЛ 4. ОСНОВНІ ПРАВОВІ ЗАСАДИ АГРОПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ	95
4.1. Аграрне підприємництво фермерських господарств	97
4.2. Самостійність господарської діяльності фермерських господарств України	103
4.3. Трудова правосуб'єктність фермерських господарств України	128
РОЗДІЛ 5. ПРИПИНЕННЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ЯК СУБ'ЄКТІВ АГРОВИРОБНИЦТВА	136
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	148
НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ:	148
ЛІТЕРАТУРА:	150
ГЛОСАРІЙ	156

ПЕРЕДМОВА

Пріоритетність сільського господарства в системі економічних відносин визнана в цілому світі. Це пов'язано як з унікальними природно-біологічними факторами цієї галузі господарства, що використовує землі сільськогосподарського призначення як основний і незамінний засіб виробництва, так і як життєзабезпечувального чинника для всього суспільства.

З давніх часів українські селянські родини, в переважній більшості сім'ї, як сімейно-трудове утворення, займалися сільськогосподарським виробництвом. Головною метою діяльності селянських родин, зазвичай, було задоволення потреб власної родини, а також реалізація залишків вирощеної або виготовленої продукції на ринках.

Стратегічна мета аграрної політики держави України полягає у формуванні реального власника і господаря землі, соціально-економічній розбудові села, вирішення продовольчої проблеми, виведення аграрного сектора економіки України на світовий рівень розвитку¹.

Лише за часів незалежності України селянські (фермерські) господарства, а в послідуєчому фермерські господарства, в тому числі як сімейні ферми, реалізували свою давню мрію щодо сімейно-родинного утворення, яке господарює на землі як один з надзвичайно важливих суб'єктів агровиробництва.

Фермерські господарства – найбільш типові організаційно-правові форми сільськогосподарського виробництва не лише в Україні, а й загалом у світі

Як зауважує голова Союзу українського селянства «За формою організації праці 90% усіх агрогосподарств світу – родинні ферми. У Європі цей показник ще більше, так, у Нідерландах – 98%, в сусідній Польщі – понад 90%. Натомість у Латинській Америці, частині Азії, в колишніх республіках СРСР ситуація протилежна: частка сімейних ферм становить 5-15%. На жаль, до таких держав належить і Україна. За кількістю землі наділ українського

¹ Долинська М. С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально-практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 14.

фермерства — 15%, приблизно 4,5 млн га. При цьому, фермери забезпечують трохи більше 10% валового виробництва сільськогосподарської продукції»².

ООН оголосила 2019-2028 роки десятиліттям сімейних фермерських господарств. Ініціатива покликана підкреслити роль сімейних ферм у формуванні продовольчого майбутнього планети і надати міжнародній спільноті дієві інструменти для розвитку сімейних фермерських господарств.

Також ООН розробила загальний план дій, який надає міжнародній спільноті докладні рекомендації з підтримки сімейних фермерських господарств. Зазначається, що родинне фермерство відкриває унікальну можливість для забезпечення продовольчої безпеки, поліпшення засобів до існування, більш раціонального розпорядження природними ресурсами, охорони навколишнього природного середовища та досягнення сталого розвитку, передовсім, у сільських районах.

Загальний план дій ООН, що передбачає заходи на всіх рівнях сформований за сімома взаємопов'язаними напрямками:

1. Розвиток сприятливого політичного середовища для зміцнення сімейних фермерських господарств.

2. Підтримка молоді та забезпечення стійкості сімейних фермерських господарств від покоління до покоління.

3. Сприяння досягненню гендерної рівності в сімейному фермерстві.

4. Зміцнення організацій сімейних фермерських господарств.

5. Підвищення стійкості фермерських господарств до зовнішніх впливів.

6. Зміцнення сімейних фермерських господарств для забезпечення стійкості продовольчих систем до змін клімату.

7. Підтримка багатоплановості сімейних фермерських господарств для впровадження соціальних інновацій, що сприяють територіальному розвитку, збереженню довкілля та біорізноманітності³.

² ООН оголошує початок Десятиліття сімейних фермерських господарств

URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3298644-v-ukraini-na-fermeriv-pripadae-lise-10-agrovirobnictva.html>

Фермерство – одна з найперспективніших організаційно-правових форм ведення сільського господарства, більш досконалий крок на шляху підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, економічної самостійності та заінтересованості товаровиробника у кінцевих результатах праці. Воно є найяскравішим проявом аграрного підприємництва.

Також фермерство виступає значущим інститутом аграрного права України, який відображає реформи незалежної України, зокрема, в правовій сфері, сільському господарстві, що вносять вагомий вклад у економічну стабільність держави та забезпечує продукцією агровиробництва не лише нашу державу, але й багато інших держав.

³ ООН оголошує початок Десятиліття сімейних фермерських господарств
URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3298644-v-ukraini-na-fermeriv-pripadae-lise-10-agrovirobnictva.html>

РОЗДІЛ 1. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕВОЛЮЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСТВА В УКРАЇНІ

1.1. Еволюція фермерського руху в Україні

Сучасні фермерські господарства уособлюють ідеї відомого вченого з історії українського селянського спілчанства («родинних дворищ») д-ра Іллі Витановича⁴ та професора Манчестерського університету Теодора Шаніна з науки «Селянознавство» та багатьох інших учених, які вбачали переваги та перспективи розвитку сімейних господарств поряд з великим, дрібно-сімейного товарного виробництва на землі⁵.

Українські селянські родини споконвіку займалися виробництвом продуктів харчування, рослинної та тваринної сировини.

Головною особливістю трудової правосуб'єктності таких господарств була праця членів сім'ї, як сімейно-трудова утворення, яке займалося сільсько-господарським виробництвом.

Основною ціллю діяльності селянських сімей-родин, зазвичай, було задоволення потреб власної родини⁶

Сучасне сільське господарство держави функціонує в умовах трансформації аграрних відносин, реструктуризації організаційно-правових форм господарювання з метою економічного розвитку держави.

Очевидним є те, що епіцентром аграрної реформи в Україні виступала земельна реформа, яка в свою чергу охоплювала, крім земельних відносин, також відносини в галузі забезпечення матеріально-технічними засобами виробництва, а також стосувалася інших проблем щодо функціонування аграрного сектора економіки держави.

Головною направленістю аграрної реформи було відновлення та рівнозначне функціонування, в першу чергу, приватної власності на землю та інші засоби виробництва, що ставило їх поряд з іншими основними формами власності.

Також реформа передбачала створення належних умов для розвитку різноманітних форм господарювання, зокрема, селянських (фермерських) господарств.

⁴ Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. С. 49.

⁵ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮОІ, 2005. С. 39.

⁶ Долинська М. С. Особливості правового статусу сімейних ферм в Україні. *The I International Science Conference «Multidisciplinary academic research»*, September 20–22, 2021, Amsterdam, Netherlands. 2021. P.40.

В Україні історично склалася сільська система розселення людей з метою організації взаємодопомоги і взаємовиручки у процесі виробничої діяльності. На підставі вищенаведеного, можна дійти висновку, що фермерські господарства – це не тільки форма організації праці, виробнича клітина, а також і сфера життєдіяльності, спосіб життя селянина, що поєднує історію, форму професійної діяльності, динаміку і структуру ділових стосунків та контактів, його напрям мислення, психологію, соціальний стан і статус.

Ми погоджуємося з науковцями, що витокami для підготовки фермерського руху в Україні були підрядні, орендні та індивідуальні форми організації праці на селі.

На українських незалежних теренах перші фермерські господарства починають свій розвиток у 1989-1990 роках на західноукраїнських землях (Львівська, Волинська, Тернопільська, Івано-Франківська області). Об'єктивними факторами цього було багатокладністю сільського господарства (в тому числі хутірське розселення), а суб'єктивними чинниками - збільшення розмірів присадибних ділянок, створення умов для розвитку всіх форм власності. Вищевказані фермери перейняли передовий досвід ведення фермерства у закордонних партнерів, які не лише господарювали на землі, але й також вели ефективно та раціональне землевикористання.

Тривалий період фермерські господарства в нас були фактично заборонені. Водночас великі сільськогосподарські підприємства з їх монополізмом на продовольчому ринку не повністю розкрили свої потенційні можливості через надмірну централізацію у здійсненні їх господарської діяльності. Досвід багатьох країн світу підтверджує, що тільки за допомогою багатокладності сільської економіки можна розв'язати продовольчу проблему

Однак, на українських землях здавна існували як об'єктивні так і суб'єктивні причини появи нових суб'єктів агровиробництва, а саме: селянських фермерських господарств. До об'єктивних причин генезису фермерства в Україні належать: багатокладність сільського господарства, а також хуторське розселення; до суб'єктивних причин – прийняття законодавства, яке сприяло розвитку різних форм власності так і суттєвому збільшенню розмірів наданих земельних ділянок під фермерство⁷.

На нашу думку, законодавчими актами, які безпосередньо сприяли створенню фермерських господарств у державі були: Постанова Верховної Ради України від 18 грудня 1990 року «Про земельну реформу» та прийнятий, у

⁷ Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. 264 С.13; Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 18 с.

той же день, Земельний кодекс Української РСР, якими по суті було започатковано фермерський рух.

Частина перша статті 6 Земельного Кодексу встановлювала, що для ведення селянського (фермерського) господарства земельна ділянка передається у довічне успадковане володіння лише громадянам Української РСР.

Станом на 1990 рік в Україні функціонувало 82 фермерські господарства.

Також варто пригадати, що згідно з вищевказаною постановою Верховної Ради «Про земельну реформу» всі українські землі з 15 березня 1991 року могли передаватися у приватну власність та колективну, так і з метою створення нових суб'єктів агрогосподарування.

Дійсно, існування фермерства в Україні, в першу чергу, пов'язано з виникненням інституту приватної власності на землю, а відповідно й зі зміною юридичної природи майнових відносин на селі.⁸ Тобто воно торкається найбільш істотних положень аграрної реформи в Україні, а також формує нового та перспективного суб'єкта аграрно-правових відносин – селянських (фермерських) господарств.

Оскільки 15 березня 1991 року всі землі України було оголошено об'єктом земельної реформи, тому почався перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на них.

З усієї кількості організаційних форм ведення сільського господарства ринковим відносинам найбільшою мірою відповідають фермерські господарства, оскільки саме вони найповніше відображають товарно-підприємницькі засади аграрного господарювання на землях сільськогосподарського призначення.

Правовою основою для створення фермерства в державі стало прийняття 20 грудня 1991 року Верховною Радою Закону України «Про селянське (фермерське) господарство». Відповідно до статті 2 Закону, селянське (фермерське) господарство було тільки формою підприємництва громадян України⁹.

⁸ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 10.

⁹ Долинська М. Основні етапи становлення фермерських господарств у незалежній Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила», 2021. №. 11 (23). С. 125-132.

Варто зауважити, що створення селянських (фермерських) господарств, на підставі власне «фермерського» законодавства, розпочалося фактично з 1992 року.

Також цьому сприяло прийняття 30 січня 1992 року Закону України «Про форми власності на землю», яким було закріплено державну, колективну, а також приватну власність на землю. Зауважуємо що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 11 грудня 2003 року № 1377-IV вищевказаний законодавчий акт визнано таким, що втратив чинність.

Наступним значущим законодавчим актом у проведенні земельної та аграрної реформи України став прийнятий Земельний кодекс України - в редакції від 13 березня 1992 року. Він звичайно поглибив та деталізував інститут приватної власності на землі; також в статтях 3, 6 надано пріоритетне право на одержання земель у приватну власність тим громадянам України, які мають намір створити та вести селянське (фермерське) господарство¹⁰.

Слід виокремити норми статті 6 вищевказаного Кодексу, де йшлося про надання земельних ділянок на праві приватної власності громадянам України, яке могло бути реалізоване ними для створення фермерських господарств. Відзначаємо, що в Кодексі найдетальніше регламентовано земельні відносини саме фермерського господарства, в порівнянні з іншими суб'єктами аграрного виробництва, чим підкреслено значущість фермерства¹¹.

Також розвитку фермерства сприяло прийняття 14 лютого 1992 року Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство», у якому надано правом членам колективних сільськогосподарських підприємств вільного виходу для створення як фермерського господарства, так і отримання земельного та майнового паю¹²

Питання регламентації фермерства, крім законодавчого регулювання також було відображено у підзаконних нормативно-правових актах. Прикладом таких підзаконних актів були постанови Кабінету Міністрів України також відображено у: «Про розвиток селянських (фермерських) господарств» від 20 липня 1991 року за № 96 та «Про деякі заходи розвитку селянських (фермерських) господарств» від 14 березня 1992 року за № 133.

¹⁰ Долинська М.С. Новели законодавства щодо створення фермерських господарств України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: юридичні науки.* 2017. Випуск 865. С. 392.

¹¹ Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06./ Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. С. 40; Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 24.

¹² Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 24.

Отже, у 1991–1992 роках відбулося зародження правового регулювання становлення нових суб'єктів агровиробництва - селянських (фермерських господарств), що були попередниками «фермерських господарств» в Україні, що започатковує перший етап (період) розвитку фермерських господарств у державі¹³.

Незважаючи на наявність відповідної законодавчої бази для розвитку фермерства, у той час залишалось обмеженим доступ тогочасних фермерів до різного роду ресурсів, зокрема, земельних та фінансових.

Розміри господарств не були достатніми для ефективного ведення агровиробництва.

Наступні значущі зміни у правовому становищі селянських (фермерських) господарств відбулися згідно із Законом України від 22 червня 1993 року «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про селянське (фермерське) господарство», яким була затверджена нова редакція фермерського закону. Вищевказаний законодавчий акт більшість вчених вважають основоположним актом фермерського законодавства¹⁴.

Відповідно до частини другої статті 9 вищевказаного закону, після проведення відповідної державної реєстрації селянське (фермерське) господарство набувало статусу «юридичної особи».

Наголошуємо, що майно у такому господарстві належало, зазвичай, всім членам господарства на праві спільної сумісної власності (якщо інше не було встановлено угодою між ними).

Законодавець також надав право створити фермерське господарство одній особі – громадянину України або членам усієї родини або сім'ї.

Тобто, законодавець надав право створення двох видів селянських (фермерських) господарств.

Таким чином, Закон України від 22 червня 1993 року започаткував другий період розвитку фермерських господарств в Україні¹⁵.

Станом на 1995 рік в Україні було 34778 селянських (фермерських) господарств.

¹³ Долинська М. Основні етапи становлення фермерських господарств у незалежній Україні. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила», 2021. №. 11 (23). С. 125-132.

¹⁴ Долинська М.С. Новели законодавства щодо створення фермерських господарств України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: юридичні науки.* 2017. Випуск 865. С. 392.

¹⁵ Долинська М. Основні етапи становлення фермерських господарств у незалежній Україні. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила», 2021. №. 11 (23). С. 125-132.

Указ Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 8 серпня 1995 року дав новий поштовх для розвитку фермерства в Україні, та започаткував другий етап аграрної реформи в державі. Ним було запроваджено сертифікат на право на земельну частку (пай), форму якого затвердив Кабінет Міністрів України своєю постановою від 12 жовтня 1995 року № 801. Отримавши право на майнові та земельні паї, їх власники почали ініціювати реформування колективних сільськогосподарських підприємств у нові господарські структури. Зокрема, це створило і певні передумови для організації фермерських господарств шляхом об'єднання родичами своїх середніх земельних часток (паїв)¹⁶.

Певний позитивний вплив на розвиток фермерства мав прийнятий у 1997 році Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Значній активізації розвитку фермерства сприяв Указ Президента України від 3 грудня 1999 року № 1529 «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки», який сприяв відродженню у селянина почуття власника, створення нових ефективних структур господарювання та прискорив реструктуризацію колективних та інших недержавних сільськогосподарських підприємств.

Згодом, як загальне, так і галузеве та спеціальне фермерське законодавство почало розвиватися активніше, що сприяло практичному становленню фермерських господарств.

Прийняття у 1996 році Конституції України створило нові правові засади розвитку індивідуальної підприємницької діяльності громадян України щодо використання земель, зокрема для створення селянських (фермерських) господарств, на засадах приватної власності¹⁷. Особливо слід відмітити важливість статей 14, 41 та 42 Конституції.

У 2000 році кількість селянських (фермерських) господарств становила 38428 господарств.

За даними Міністерства аграрної політики України (наказ № 192 від 15 липня 2002 р.), недостатню увагу розвитку селянських (фермерських) господарств приділяється з боку органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Зазначається також, що відсутність організованої належним чином системи сільськогосподарського виробництва, а також те, що 47

¹⁶ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 14.

¹⁷ Долинська М. С. Правове становище фермерських господарств. Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Аграрне право: підручник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. С.101.

відсотків фермерів не мають відповідної освіти, не дозволяє ефективно організовувати діяльність та вести прибуткове виробництво у фермерських господарствах.

Наступним кроком до розвитку фермерських господарств стало прийняття нового Земельний кодексу України від 25 жовтня 2001 року, а також Закону України «Про фермерське господарство»¹⁸ від 19 червня 2003 року, який вступив в силу з 29 липня 2003 року.

У статті 1 вищевказаного закону встановлено, що фермерське господарство є юридичною особою, яка створена одним або декількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї.

Таким чином, законодавець встановлює, що фермерське господарство може бути лише у формі юридичної особи, яка в свою чергу може створюватися однією особою або декількома, тобто в Україні функціонували два основні види фермерських господарств.

Через виникнення фермерських господарств відбулося також розширення предмету аграрного права України. Йдеться насамперед про відносини приватної власності в фермерському господарстві на земельну ділянку, як юридичній особі, так і громадянину України, надану із земель державної або комунальної власності для ведення товарного сільськогосподарського виробництва; право власності на майно фермерського господарства; своєрідні відносини між членами родини з приводу спільної праці, розподілу доходів, одержаних унаслідок господарювання. Тобто, відбулося виникнення принципово нового суб'єкта аграрних відносин. Його правосуб'єктність визначається (поряд із загальними нормативними актами) спеціальним Законом «Про фермерське господарство», яким урегульовано відносини, що за своїм предметом і суттю є суто аграрними¹⁹.

Прийняття вищевказаних законодавчих актів сприяло збільшенню кількості фермерських господарств, зокрема у 2005 році їх було 42445 господарств.

Однак, з часом кількість фермерських господарств почала зменшуватися, зокрема, у 2010 році їх було 41524.

Зміни українського законодавства, які були проведені після 2015 року певним чином спрямовані до євроінтеграційних процесів, привели також до

¹⁸ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

¹⁹ Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменяр. 1999. С. 46-47; Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 39; Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06./ Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 209 с.

істотних змін фермерського законодавства та збільшенню як видів так і чисельності фермерських господарств

Так, новий четвертий етап становлення фермерських господарств в Україні започатковано Законом України від 31 березня 2016 р. «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств». ²⁰

Ми погоджуємося з думкою науковців та практиків, що цим законом запроваджено новий вид фермерських господарств – сімейні ферми у формі фізичної особи-підприємця.

Вищевказаним фермерським законодавчим актом в Україні було передбачено два основні типи фермерських господарств: юридична особа та фізична особа-підприємець.

При цьому зауважуємо, що законодавцем надано право створення сімейної ферми також у формі юридичної особи. Однак, членами такого господарства повинні бути лише члени однієї сім'ї, згідно із переліком осіб, встановленому в статті 3 Сімейного кодексу України.

Фермерські господарства вважаються створеними з дня їхньої державної реєстрації, яке відбувається згідно із Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань».

Варто наголосити, що фермерське господарство без статусу юридичної особи може бути створено двома способами: організовується на основі одноосібної діяльності фізичної особи – підприємця, а також фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке організовується на основі діяльності як фізичної особи – підприємця, так і виключно членів його (однієї) сім'ї згідно з вимогами статті 3 Сімейного кодексу України²¹.

Договір про створення сімейного фермерського господарства без набуття статусу юридичної особи, у випадку створення як фізичною особою-підприємцем так і членами його однієї сім'ї повинен бути складений у письмовій та нотаріально посвідченим. Типова форма договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства затверджена наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України 05 квітня 2019 року № 177.

²⁰ Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 31.03.2016 № 1067-VIII. *Відомості Верховної Ради. 2016. № 21. ст. 406.*

²¹ Долинська М.С. Новели законодавства щодо створення фермерських господарств України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: юридичні науки. 2017. Випуск 865. С. 3942-395.*

Наголошуємо, що у випадку створення фермерського господарства без статусу юридичної особи однією фізичною особою – підприємцем, то правоустановлюючим документом виступає лише декларація, а коли фізична особа – підприємець працюватиме разом зі членами своєї сім'ї то правоустановлюючим документом у такому випадку є договір.

На нашу думку, сімейне фермерське господарство без набуття статусу юридичної особи є дуже подібним до селянського (фермерського) господарства. Всі члени такого господарства, як зауважено нами раніше, виступали як «сукупний підприємець» зі складом членів господарства (членів однієї сім'ї), як «співпідприємці»²².

Ми стверджуємо, що члени однієї сім'ї, які створили фермерське господарство у незалежній Україні у вигляді сімейної ферми на підставі реєстрації фізичної особи - підприємця є «співпідприємцями» вищевказаної сімейної ферми.

З точки зору цього дослідження варто зупинитися на новому аграрному законодавстві, прийнятому у 2020-2021 році.

Зокрема, новий етап у становленні сільськогосподарських кооперативів у незалежній Україні було запроваджено з 15 листопада 2020 року, відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [9]²³ від 21 липня 2020 року.

Звертаємо увагу на те, що у статті 5 вищевказаного Закону України, перебачено тільки два основні типи сільськогосподарських кооперативів: кооперативи, які мають мету – одержання прибутку та кооперативи, які функціонують без мети одержання прибутку²⁴.

Оскільки сільськогосподарський кооператив можуть створити тільки виробники сільськогосподарської продукції, то такими, на нашу думку, виступають, перш за все, фермерські господарства, які складають біля сімдесяти відсотків від загальної кількості всіх сільськогосподарських

²² Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06./ Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. С. 177; Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06./ Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. С. 16; Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменярь. 1999. С. 164.

²³ Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2021 р. № 819-IX. Голос України від 14.08.2020. № 144.

²⁴ Долинська М. С. Новели правового регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 11 грудня 2020 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів: ЛьвДУВС, 2020 С. 184.

товаровиробників держави, в тому числі сімейні фермерські господарства, яке зареєстроване як фізична особа – підприємець²⁵.

На це, зокрема, націлюють норми статті 26 Закону України «Про фермерське господарство». Так, відповідно до частини першої зазначеної статті, фермерські господарства самостійно або разом з іншими сільськогосподарськими товаровиробниками можуть створювати не лише сільськогосподарські кооперативи, але й кооперативні банки, спілки, а також інші об'єднання чи бути засновниками (учасниками) господарських товариств. При цьому наголошуємо, що сільськогосподарські кооперативи за участю фермерських господарств повинні бути утвореними згідно з вимогами Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Прийняття нового законодавства, спонукало до збільшення кількості фермерських господарств в державі. Зокрема, у 2017 році їх кількість становила 44986, а у 2018 році – 45583, у 2019 році – 46794.

Станом на 1 січня 2022 року в Україні було зареєстровано приблизно 48860 фермерських господарств.

Основними типами фермерських господарств в Україні з 2017 року є фермерське господарство – юридична особа, та фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке зареєстроване як фізична особа – підприємець.

На нашу думку, члени однієї сім'ї, які створили фермерське господарство у формі сімейної ферми на підставі реєстрації фізичної особи – підприємця є «співпідприємцями» вищевказаної сімейної ферми²⁶.

Таким чином, у 1991 році відбулося зародження фермерського законодавства в Україні, яке продовжує свою еволюцію, враховуючи позитивних досвід світового фермерства²⁷.

Ми погоджуємося, що фермерські господарства – одна з перспективних організаційно-правових форм ведення сільського господарства, вона збільшує самостійність та зацікавленість виробника у кінцевих результатах праці.

За цими господарствами майбутнє нашої держави.

Фермерський рух у зв'язку з війною в Україні долає чисельні труднощі. Ми сподіваємося, що успішне завершення війни сприятиме відновленню

²⁵ Долинська М. Основні етапи становлення фермерських господарств у незалежній Україні. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила», 2021. № 11 (23). С. 125-132.

²⁶ Долинська М. Основні етапи становлення фермерських господарств у незалежній Україні. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. 2021. № 11 (23). С. 130.

²⁷ Долинська М. С. До питання еволюції фермерського законодавства в Україні. Актуальні проблеми земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права»: збірник матеріалів науково-практичної конференції (10 грудня 2021 року) /За ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. Харків: Юрайт, 2021 С. 74.

економіки держави, сільського господарства та створенню та розвитку фермерства зокрема.

1.2. Джерела правового регулювання фермерського агропідприємництва в Україні

Загальновідомо, що фермерське господарство є інститутом аграрного права України.

Аграрне право є комплексною галуззю права України, яка складається з правових норм, що регулюють аграрні відносини в державі, тобто відносини у сфері провадження аграрними суб'єктами виробничої (в тому числі сільськогосподарської) діяльності та пов'язаної з нею діяльності щодо виробництва, переробки та реалізації аграрної (сільськогосподарської) продукції.

Також аграрне законодавство як комплексна та інтегрована галузь законодавства, становить органічну сукупність взаємопов'язаних, спеціалізованих до умов ведення агровиробництва елементів різних галузей законодавства, зокрема, земельного, цивільного, екологічного, трудового, адміністративного, фінансового тощо).

Загальновідомо, що аграрне законодавство регламентує правове становище всіх суб'єктів аграрних відносин, які функціонують на різних формах власності та досить значна частина його нормативно-правових актів мають безпосереднє відношення також і до фермерських господарств.

Аграрне право як комплексна та спеціалізована галузь права складається з правових норм та правових інститутів, серед яких значуща роль належить фермерському праву.

Загальновідомо, що зовнішніми формами або джерелами фермерського права, як інституту аграрного права, виступають наступні джерела права:

- по-перше, природне право;
- по-друге, правовий звичай;
- по третє, релігійні джерела або пам'ятки;
- по-четверте, принципи або основні засади українського права загалом та (аграрного) права зокрема;
- по-п'яте, нормативно-правові акти;
- по-шосте, нормативні договори;
- по-сьоме, судові правові прецеденти;
- по-восьме, міжнародне право.

Зауважуємо, що чітка та повна регламентація як порядку створення так і діяльності фермерського господарства має важливе значення, однак фермерське

господарство – це також відносно новий інститут аграрного права, формуванню якого передувало відповідне законодавство.

Зазвичай галузь законодавства є більш динамічною, аніж галузь права, реагує на всі соціально-економічні зміни в суспільстві. Саме завдяки законодавству нові суспільні явища поступово набирали певних конкретних форм їх реалізації.

У зв'язку з тим, що процес радикальних економічних реформ в Україні почався з реформування земельних відносин, з чим було безпосередньо пов'язано і виникнення таких нових суб'єктів аграрних відносин, як фермерських господарств, а пізніше і особистих селянських господарств, то можна дійти висновку щодо активізації та зростання ролі аграрного (в тому числі фермерського) законодавства в сучасний період у зв'язку із забезпеченням продовольчої безпеки не лише України, але й певних інших держав.

Прикладом такого законодавчого акту є Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 р. № 2145-IX.²⁸

Свідченням становлення аграрного права в Україні як інтегрованої та комплексної галузі права є наявність аграрного законодавства.

Значущість аграрного права полягає в тому, що йому належить виключна роль при здійсненні аграрної політики України.

Становлення аграрного права, як нової галузі права, на відміну від класичних галузей українського права, як зазначають українські вчені, відбувалося на підставі вже сформованої відповідної галузі – аграрного законодавства.

Аналогічним чином спочатку формувався й інститут селянського (фермерського) господарства, а в подальшому він трансформувався в два окремі українські правові інститути:

- інститут особистого селянського господарства;
- інституту фермерського господарства.

У зв'язку з тим, що законодавство про фермерство розвивається в рамках комплексної, інтегрованої та спеціалізованої галузі аграрного законодавства України, воно повинно відповідати всім його вихідним засадам або принципам.

Як зауважувалося нами раніше, слід розрізняти два нетотожних поняття: «законодавство про фермерство» та «фермерське законодавство».

²⁸ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24 березня 2022 р. № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>

Перше поняття аналогічно відповідає поняттю «законодавство про сільське господарство», та є значно ширшим за друге (відповідно: «сільськогосподарське законодавство»).

Законодавство про фермерство носить багато структурний або багатовекторний характер і включає наступні складові:

- 1) загальне законодавство України щодо фермерських господарств;
- 2) галузеве законодавство щодо фермерських господарств;
- 3) спеціальне – фермерське законодавство²⁹.

Зауважуємо, що вищевказана конструкція відповідає структурі аграрного законодавства загалом, однак, в кожному з його інститутів вона, зазвичай, істотно спеціалізується.

Провідна роль у загальному законодавстві щодо фермерських господарств, як щодо інших аграрних суб'єктів, належить – Конституції України.

Завдяки Конституції створено досить чіткий правовий фундамент для розвитку всіх галузей законодавства і, зокрема, для фермерського законодавства.

Слід відмітити важливе значення статті 14 Конституції, яка гарантує право власності на землю, а саму землю «правомірно» оголошує «основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави».³⁰

Дійсно в статті 14 Конституції відсутній термін «приватна» власність, але він презюмується, оскільки в Основному Законі держави наголошується, що право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою «виключно відповідно до закону», а в статті 41 Конституції вказано, що «право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом»³¹.

Нагадуємо, що у статті 6 Земельного кодексу України (в редакції від 13 березня 1992 року) було встановлено порядок набуття права приватної власності на землю, а фермерські господарства були поставлені законодавцем у пріоритетне правове становище.

²⁹ Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06./ Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 209 с.; Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 17.; Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 19; Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменяр. 1999. С. 29.

³⁰ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.

³¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.

Зауважуємо, що аналогічні положення щодо значущості фермерських господарств відображено законодавцем у статті 121 Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 року.

Провадження фермерства здійснюється як вид підприємницької діяльності, тому важливе значення для цього правового аграрного інституту мають встановлені в статті 32 Конституції держави норми щодо підприємництва, наприклад, правила, що «держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності»³².

Однак, у Конституції України не знайшов прямого закріплення генеральний принцип пріоритетності сільського господарства, притаманний законодавству інших країн світу, що на нашу варто було би зробити.

Ми погоджуємося, що конституційні засади законодавства про фермерство дають можливість для подальшого його розвитку, однак вони не є гарантією практичного виконання норм, закладених в змісті «конституційних норм».

Відправною точкою у фермерському законодавстві України, на нашу думку, слід вважати прийнятий 20 грудня 1991 року Верховною Радою України Закон України «Про селянське (фермерське) господарство». Зауважуємо, що згідно зі статтею 2 вищевказаного Закону, селянське (фермерське) господарство було лише формою підприємництва громадян України³³. Вищевказаний спеціальним законодавчий акт щодо фермерства:

По-перше, надав офіційне визначення поняття фермерського господарства,

По-друге, врегулював питання, пов'язані із порядком створення та діяльністю фермерських господарств, тобто вперше ввів інститут фермерства в Україні.

Ми погоджуємося з науковцями, що цей Закон не міг зразу врахувати всіх практичних моментів щодо ведення фермерства та врегулювати всі відносини, в які вступають фермерські господарства, хоча в цілому його слід вважати «досить непоганим»³⁴.

Зауважуємо, що він певною мірою увійшов у протиріччя із Земельним кодексом України, який був прийнятий три місяці раніше, і причому колізії були досить суттєвими. Неузгодженість норм окремих правових актів

³² Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.

³³ Долинська М. С. До питання еволюції фермерського законодавства в Україні. *Актуальні*

проблеми земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: збірник матеріалів науково-практичної конференції (10 грудня 2021 року) /За ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. Харків: Юрайт, 2021 С. 72.

³⁴ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 33. Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменяр. 1999. С. 38.

призводила на практиці до безвихідних ситуацій. Наприклад, у Законі України «Про селянське (фермерське) господарство» було зазначено, що земельні ділянки для ведення фермерських господарств надаються громадянам у довічне успадковане володіння, приватну власність або в оренду, а стаття 50 Земельного кодексу вказувала на передачу земельних ділянок у власність або в користування на умовах оренди³⁵.

Наступний значущий фермерський законодавчий акт – Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» від 22 червня 1993 року, яким була затверджена нова редакція фермерського закону. Мають рацію вчені, що цей законодавчий акт став основоположним актом фермерського законодавства. Варто наголосити на тому, що згідно з частиною другою статті 9 вищевказаного «фермерського» закону, після проведення відповідної державної реєстрації, селянське (фермерське) господарство набувало лише статусу «юридичної особи». При цьому право на створення фермерського господарства мали як одна особа – громадянин України так і члени родини або сім'ї³⁶.

Вищевказаний Закон запровадив ряд суттєвих новел, у порівнянні з попередньою редакцією Закону «Про селянське (фермерське) господарство», зокрема:

- змінилось певним чином саме поняття селянського (фермерського) господарства; введено нові особливості щодо порядку його створення;

- змінено порядок надання земельних ділянок, введена норма, яка врегулювала питання подання допомоги в облаштуванні селянського (фермерського) господарства та будівництва жилих, виробничих, культурно-побутових та інших будівель і споруд на відведеній їм у власність чи в користування земельних ділянках;

- відредактовано порядок щодо видів кредитів (довготермінові та короткотермінові), які господарства мають право одержувати в установах банків³⁷.

³⁵ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 33. Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменяр. 1999. С. 39-40.

³⁶ Долинська М. С. До питання еволюції фермерського законодавства в Україні. *Актуальні*

проблеми земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: збірник матеріалів науково-практичної конференції (10 грудня 2021 року) /За ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. Харків: Юрайт, 2021 С. 72.

³⁷ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 34. Долинська

Таким чином, Закон від 22 червня 1993 року в цілому слід вважати юридично досить якісним. Але деякі його положення, на нашу думку, є не зовсім вдалим, наприклад, при регламентації розмірів земельних ділянок, які надаються для ведення фермерських господарств, – статті 6 Фермерського Закону та 52 Земельного кодексу.

Важливе значення для правової регламентації відносин у фермерських господарствах у 1991- 1995 роках мали наступні законодавчі акти:

- Закон України «Про власність» від 7 лютого 1991 року, що був базовим для регламентації майнових відносин селянських (фермерських) господарств. Серед іншого законодавець надав право фізичним особам об'єднувати своє майно з майном інших суб'єктів для досягнення певної мети, у тому числі для підприємницької діяльності через створення фермерських господарств та визначав приватну, колективну і державну власність (причому приватна власність поставлена на першому місці), а серед суб'єктів приватної власності на першому місці законодавець виокремив громадян України³⁸.

- Закон України від 7 лютого 1991 року «Про підприємництво» не лише закріплював свободу підприємництва та визначав коло суб'єктів підприємницької діяльності, але й встановлював певні обмеження у праві на заняття підприємницькою діяльністю, в тому числі фермерства – як одного з видів підприємництва. Так, військовослужбовцям, службовим особам органів прокуратури, суду, державної безпеки, державного арбітражу, державного нотаріату і органів державної влади та управління, що здійснюють контроль за діяльністю підприємств, забороняється займатись підприємництвом. Особи, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини теж не можуть бути підприємцями (відповідно і фермерами). Ця норма теж мала б бути конкретизована нормами фермерського законодавства³⁹.

- Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992 року, яким визначено правовий статус сільськогосподарських підприємств державі, які функціонували на підставі колективної форми власності на землю.

М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменяр. 1999. С. 40.

³⁸ Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменяр. 1999. С. 31; Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 21.

³⁹ Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменяр. 1999. С. 31-32; Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 22.

- Закон України «Про банкрутство» від 14 травня 1992 року передбачав загальні умови та порядок визнання господарства банкрутом. При цьому, новою редакцією вищевказаного законодавчого акту (відповідно до закону України від 30 червня 1999 року, та зміною назви вищевказаного закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» було враховано не лише специфіку сільського господарства, а також і самого нового аграрного суб'єкта фермерського господарства. Оскільки фермерське господарство може поставляти вироблену (вирощену) продукцію на експорт, то така його діяльність регламентується відповідним законодавством⁴⁰.

Галузеве – земельне, аграрне, цивільне, трудове, адміністративне, фінансове та інше законодавство, яке закріплює певні однорідні суспільні відносини і стосується фермерських господарств, є другою структурною складовою в групі галузевого законодавства про фермерство.

Домінуючу роль у ньому для фермерських господарств має земельне законодавство, адже діяльність господарств – суть землевикористання, саме воно визначає безпосередні правові умови для їх створення та діяльності. Без земель фермерське господарство, як правило, функціонувати не може.

Особливу роль у земельному законодавстві відіграв Земельний кодекс України від 13 березня 1992 року⁴¹. Зокрема, в статті 6 Кодексу йшлося про надання земельних ділянок на праві приватної власності громадянам України і передусім про те, що це їх право може бути реалізоване для створення фермерських господарств.

Слід відмітити, що у вищевказаному Кодексі найдетальніше регламентовано земельні відносини саме фермерського господарства, в порівнянні з іншими суб'єктами аграрного виробництва. Цим законодавець підкреслив значення фермерства в сучасних умовах та на перспективу⁴².

Статті 50-55 Земельного кодексу регулювали умови та порядок надання земельних ділянок для ведення селянського (фермерського) господарства (хоч вони дещо йшли в розріз із Законом України «Про селянське (фермерське)

⁴⁰ Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменяр. 1999. С. 32; Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 22.

⁴¹ Земельний кодекс України від 13 березня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 25.

⁴² Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменяр. 1999. С. 31-32; Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 22.

господарство» від 22 червня 1993 року. Земельним кодексом ці питання урегульовані, в тому числі в статтях 51, 53, 54.⁴³

На діяльність фермерів поширюються законодавчі акти про охорону навколишнього природного середовища і, зокрема, відповідний Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р.⁴⁴, Лісовий та Водний кодекси України, Кодекс про надра, інше екологічне законодавство.⁴⁵

25 жовтня 2001 року був прийнятий новий Земельний кодекс України⁴⁶, який найповніше відповідає концепціям земельної та аграрної реформ держави та реаліями політичного становища в державі, яке ставало на шлях трансформації та рецепції прогресивних європейських засад.

За Земельним кодексом суб'єктами права власності на землю визнаються громадяни та юридичні особи, територіальні громади і держава, тобто ним було запроваджено кілька нововведень щодо права власності на землю, зокрема, приведено у відповідність із Конституцією держави - форми власності на землю в Україні.

Чинний кодекс розширив повноваження фізичних та юридичних осіб щодо земельних правовідносин.

Земельний кодекс детально і пріоритетно регулює земельні відносини щодо фермерських господарств, зокрема:

- щодо видів земель, які можуть бути у господарстві (стаття 31);
- порядку приватизації земельних ділянок членами фермерських господарств (стаття 32);
- порядку володіння, користування та розпорядження сумісною власністю на земельні ділянки (стаття 89).

Також важливе значення для фермерів мають вимоги певних статей кодексу.

На нашу думку, слід звернути увагу на вимоги таких статей нового Земельного кодексу України щодо:

⁴³ Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменярь. 1999. С. 31-32; Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 22.

⁴⁴ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст.546. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

⁴⁵ Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменярь. 1999. С. 35; Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 26.

⁴⁶ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-ІІІ. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>.

- принципів земельного законодавства (стаття 5);
- земель сільськогосподарського призначення (глава 5, а саме стаття 23), вимог статей 56, 57, 59 (право використання господарством земель лісового та водного фонду);
- права власності на землю (глава 14);
- права користування землею (глава 15);
- право земельного сервітуту (глава 16) - новела кодексу;
- обмеження прав на землю (глава 18);
- набуття та реалізація права на землю (розділ IV);
- обмеження прав на землю⁴⁷.

Також Земельний кодекс змінив назву із селянського (фермерського) господарства на фермерське господарство⁴⁸.

Однак, вищевказаний Земельний кодекс містить відсильні норми щодо регулювання орендних відносин у сфері землекористування до Закону України «Про оренду землі».

Закон України «Про оренду землі» від 6 жовтня 1998 року⁴⁹ діє в редакції від 2 жовтня 2003 року. Знаущість оренди землі для здійснення підприємницької діяльності та окремо виділив.

Цивільне законодавство, в першу чергу Цивільний кодекс України, мають універсальну сферу дії щодо всіх суб'єктів майнових відносин у частині загальних положень, принципів засад права власності, зобов'язального права, договірних відносин тощо. У той же час, багато з цих положень, на нашу думку, повинні знайти своє закріплення в спеціальному фермерському законодавстві⁵⁰.

Розвиток конституційного процесу в державі активізувало прийняття 16 січня 2003 року нового Цивільного кодексу України⁵¹, який увібрав до свого змісту значну частину норм законодавства про власність та підприємництво. При цьому повинні бути збережені всі три форми власності (зокрема, в сільському господарстві), що дало б можливість рівноправного конкурентного функціонування суб'єктів приватної, колективної та державної власності⁵².

⁴⁷ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. 192 с.

⁴⁸ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. 192 с.

⁴⁹ Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. № 161- XIV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161-14>.

⁵⁰ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 25.

⁵¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

⁵² Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 25

Важливу роль в діяльності фермерських господарств займають питання про організацію праці членів господарства, а також праці найманих працівників. Тому для них важливо не лише знати, але й необхідно використовувати в своїй діяльності законодавство про працю, зокрема, Кодекс законів про працю України. Необхідно звернути увагу, що Кодекс законів про працю у статті третій визнає наявність «особливостей» праці членів фермерського господарства. Ці особливості «визначаються законодавством та їхніми статутами». Звідси випливає значення Статутів фермерських господарств, в яких повинні бути повністю врегульовані не тільки членські, але й також трудові відносини господарства з найманими працівниками. Всім членам господарства у відповідності до Закону України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 року мають бути забезпечені належні умови праці, охорони праці, праці жінок, осіб з інвалідністю тощо⁵³

Важливе значення для регламентації відносин фермерських господарств мають норми адміністративного законодавства. Особливо це було характерно для початкового етапу формування фермерства, коли передбачено здебільшого адміністративно-правовий спосіб надання земель, забезпечення їх матеріально-технічними засобами тощо⁵⁴.

Також провідна роль належить фінансовому, податковому, кредитному законодавству щодо фермерських господарств. Воно вимагає подальшого вдосконалення, збільшення пільг та фінансової допомоги фермерам.

Важливе практичне значення для розвитку фермерства мав би бути Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 15 травня 1992 року. Варто погодитись з тим, що причина низької ефективності цього Закону полягає в тому, що він не передбачає надійного правового механізму реалізації його норм, а тому пільги, які в ньому задекларовані, повинні реалізовуватись через інші спеціальні закони⁵⁵.

Серед законодавчих актів початку XXI століття щодо правового регулювання ведення фермерства в державі необхідно виокремити наступні:

- Закон України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» від 5 червня 2003 року

⁵³ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 26.

⁵⁴ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 27.

⁵⁵ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 29.

за № 899- IV⁵⁶, яким визначено організаційні та правові засади виділення власниками земельних часток (паїв) земельних ділянок у натурі (на місцевості) із земель, що належали колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам на праві колективної власності, а також право обміну цими земельними ділянками.

Варто зазначити, що згідно закону земельна частка (пай) виділяється її власнику в натурі (на місцевості), як правило, однією земельною ділянкою.

Однак, законодавець надав право особам, які мають право на виділення їм у натурі (на місцевості) двох чи більше земельних часток (паїв) із земель, що перебувають у користуванні одного сільськогосподарського підприємства виділення земельних ділянок єдиним масивом.

Вкрай важливими для утворення фермерських господарств, на нашу думку, є положення частини 2 статті 4 закону, відповідно до якого громадянам (подружжю) та іншим особам, котрі подали заяви до відповідної сільської, селищної, міської ради спільну заяву чи клопотання, що підписані кожним із них, про виділення в натурі (на місцевості) належних їм земельних часток (паїв) єдиним масивом, виділяється одна земельна ділянка у спільну власність. Відповідно до вказаного закону, постановою Кабінету Міністрів України № 122 від 4 лютого 2004 року затверджено Порядок організації робіт та методичку розподілу земельних ділянок між власниками земельних часток (паїв).

Звичайно, особливе значення в структурі законодавства України, яке стосується фермерських господарств, мають законодавчі також інші нормативно-правові акти, які безпосередньо стосуються фермерського законодавства. Йдеться про спеціальне законодавство – як систему нормативно-правових актів, що прямо і безпосередньо регулюють однорідні відносини з єдиним суб'єктним складом – фермерських господарств.

Новизна та специфічність фермерських господарств як суб'єктів відносин сприяли виділенню з загального великого масиву аграрного законодавства такої його спеціальної частини, як фермерське законодавство.

Прийняття Земельного кодексу України 2001 року спонукало потребу у прийнятті нового фермерського закону. 19 червня 2003 року Верховною радою України було прийнято новий Закон України «Про фермерське господарство».

Основними характерними рисами вищевказаного законодавчого акту виступають:

⁵⁶ Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв): Закон України від 5 червня 2003 року за № 899- IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 38, ст.314*

а) це спеціалізований законодавчий акт щодо суб'єкта аграрних відносин – фермерського господарства, який найбільш повно відповідає засадам ринкових відносин;

б) він має комплексний характер, регламентуючи широкий спектр суспільних відносин: земельні, трудові, майнові, організаційні та інші;

в) він закріплює як внутрішні (первинні) відносини, так і зовнішні щодо фермерських господарств та його членів;

г) це диференційований законодавчий акт, який присвячений лише одному суб'єкту аграрних відносин;

д) це закон кодифікаційного рівня, що має загальну і спеціальну частини⁵⁷.

Вищевказаний Закон «Про фермерське господарство» став наступною сходинкою у створенні законодавчої бази для подальшого розвитку спеціального фермерського законодавства. Зокрема, в послідуєчому було прийнято низку нормативно-правових актів спеціального фермерського законодавства⁵⁸.

На сьогоднішній основним законодавчим актом при провадженні фермерства виступає спеціалізований «фермерський» Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року⁵⁹, у якому знайшли своє відображення конституційні норми, хоча й не в повній мірі.

Наприклад, рецесійовані конституційні норми вбачаються у статті 32 фермерського закону, де встановлено правила співіснування держави та фермерських господарств, зокрема, «держава гарантує дотримання і захист майнових та інших прав і законних інтересів фермерського господарств». На нашу думку вищевказані положення є лише «декларативними» та не несуть під собою ніяких преференцій на практиці.

Наголошуємо, що у статті 1 первинної редакції Закону «Про фермерське господарство» передбачено, що фермерське господарство є юридичною особою, яка створена один або декількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї.

Тобто, фермерське господарство могло функціонувати тільки у формі юридичної особи, та могло створюватися однією особою або декількома

⁵⁷ Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х.: Страйд, 2005. С.33; Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 34-35.

⁵⁸ Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х.: Страйд, 2005. С.33; Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 34-35.

⁵⁹ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.

родичами (лише громадянами України), тобто можна було створювати два види фермерських господарств.

Революційні зміни у фермерському законодавстві України було започатковано Законом України від 31 березня 2016 року «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств»⁶⁰. Більш детально характеристику вищевказаного законодавчого акту буде висвітлено у наступному розділі дослідження.

Ми погоджуємося з думкою науковців та практиків, що цим законом запроваджено новий вид фермерських господарств – сімейні ферми у формі фізичної особи-підприємця.

Вищевказаним фермерським законодавчим актом в Україні було передбачено два основні типи фермерських господарств: юридична особа та фізична особа–підприємець.

У XXI столітті законодавцем немало приділено уваги фермерським господарствам прямо або опосередковано.

Зокрема, слід виокремити наступні законодавчі та нормативно-правові акти:

- Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмеження» від 1 липня 2004 року за № 1952-IV⁶¹,

- Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 року № 742-IV⁶²,

- Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» від 17 червня 2004 року № 1807-IV⁶³,

- Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436⁶⁴,

- Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI⁶⁵,

- Закон України «Про сільськогосподарський перепис» від 23 вересня 2008 року № 575-VI⁶⁷,

⁶⁰ Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 31.03.2016 № 1067-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 21. Ст. 406.

⁶¹ Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмеження: Закон України від 1 липня 2004 року за № 1952-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 51, ст.553

⁶² Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/742-15>

⁶³ Про сільськогосподарську дорадчу діяльність : Закон України від 17.06. 2004 р. № 1807-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1807-15>

⁶⁴ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436 – IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

⁶⁵ Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

- Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21 липня 2021 року № 819-IX⁶⁸,
- Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VI⁶⁹,
- Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності від 06 жовтня 2016 року № 1666-VIII⁷⁰,
- Закон України Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 26 листопада 2015 року № 834-VIII⁷²,
- Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» від 26 листопада 2015 року № 835-VI⁷³.

⁶⁶ Про сільськогосподарський перепис: Закон України від 23.09.2008 р. № 575-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/575-17>

⁶⁷ Про сільськогосподарський перепис: Закон України від 23.09.2008 р. № 575-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/575-17>

⁶⁸ Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2021 р. № 819-IX. *Голос України* від 14.08.2020. № 144

⁶⁹ Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>.

⁷⁰ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності: Закон України від 06.10.2016 р. № 1666-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1666-19>.

⁷¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності: Закон України від 06.10.2016 р. № 1666-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1666-19>.

⁷² Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 26.11.2015 № 834-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/834-19>.

⁷³ Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців" та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань»: Закон України від 26.11.2015 № 835-VI . URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/835-19>.

- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 року за № 552-IX⁷⁴,

- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28 квітня 2021 року за № 1423-IX⁷⁵,

- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 року № 2145-IX⁷⁶,

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру» від 14 січня 2015 року № 15⁷⁷,

- Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади постанова Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 року № 124⁷⁸.

Нагадуємо, що оскільки фермерські господарства як юридичні особи та самостійні господарюючі суб'єкти мають право самі приймати власні локальні нормативно-правові акти. Серед них на першому місці – Статут фермерського господарства.

Статути фермерських господарств визначають склад, структуру, юридичний статус господарства; членство в господарстві, права та обов'язки членів господарства; правовий режим земель і майно; організацію виробничо-господарської діяльності тощо.

Дійсно, статутом врегульовуються найбільш важливі питання створення та діяльності фермерських господарств. Значення Статуту для фермерського господарства важко переоцінити, однак цей локальний нормативний акт, що регулює його внутрішні та зовнішні відносини не повинен суперечити чинному законодавству⁷⁹.

⁷⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31 березня 2020 року за № 552-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>

⁷⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин: Закон України від 28 квітня 2021 року за № 1423-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text>

⁷⁶ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 р. № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>

⁷⁷ Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 15. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-%D0%BF>

⁷⁸ Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади постанова Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-%D0%BF#Text>

⁷⁹ Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х.: Страйд, 2005. С.35; Долинська М.С.

В первинній редакції статті 8 Закону України «Про фермерське господарство» надавалося право крім статуту укласти установчий договір між членами господарства.

Установчий договір господарства – це договір, укладений між членами господарства щодо засад створення та його діяльності. В ньому закріплюються основні правові засади його створення⁸⁰.

Необхідно також у великих фермерських господарствах, де є велика земельна площа та значна кількість членів, приймати (на загальних зборах фермерського господарства) правила внутрішнього розпорядку.

В умовах ринкової економіки основним регулятором господарських взаємовідносин стає договір. Усі ці взаємовідносини мають нести в собі сільськогосподарську спеціалізацію, бути виділені в окрему групу договірних відносин⁸¹

Підводячи підсумок, можна стверджувати, що суспільні відносини, пов'язані із створенням та діяльністю фермерського господарства, регулюються значною кількістю законодавчих актів. При такій ситуації вкрай важливо, щоб законодавець, приймаючи нові нормативні акти, відразу ж вносив би зміни до вже діючих актів, з метою усунення колізій між нормами, а відтак і неясностей та проблем в практичній роботі.

Законодавство про фермерські господарства має тенденцію до подальшого розвитку, вдосконалення та узгодження з земельним, цивільним, господарським та іншими галузями законодавства.

Щодо перспектив розвитку законодавчої регламентації фермерських господарств, то слід вважати, що вона стосуватиметься усіх трьох складових частин законодавства про фермерські господарства.

Щодо загального законодавства, то видається за необхідне подальша конкретизація правової регламентації відносин приватної власності (в першу чергу, на землі) на конституційному рівні, що матиме важливе значення для фермерських господарств як перспективних аграрних землевикористувачів⁸².

Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 36-37.

⁸⁰ Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х.: Страйд, 2005. С.35; Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 37.

⁸¹ Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х.: Страйд, 2005. С.36; Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 37.

⁸² Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х.: Страйд, 2005. С.36; Долинська М.С.

На нашу думку, найбільшого розвитку має набути спеціальне – фермерське законодавство, яке є безпосередньою юридичною базою створення та діяльності фермерських господарств.

1.3. Поняття та види фермерських господарств України

Визначення поняття «фермерського господарства» та виокремлення певних його ознак має важливе не лише теоретичне, але й значною мірою практичне значення. Зокрема, понятійний апарат кожного окремого правового інституту лежить в основі вивчення всіх елементів правового статусу суб'єктів правовідносин та фермерського господарства зокрема Він визначає місце фермерських господарств, їх роль у сфері як правових, так і економічних відносин, а також сукупність прав і обов'язків та захист цих прав⁸³.

Аграрні відносини, які виникають і діють у фермерських господарствах, мають комплексний характер та включають організаційні, земельні, трудові, майнові, господарські та інші відносини. Всіх їх зв'язує у єдиний правовий комплекс членська юридична природа, а також неповторна специфіка сільськогосподарської праці, виробничо-господарської діяльності на землі. В цьому розумінні можна говорити про відносно єдиний органічний комплекс фермерських правових відносин⁸⁴.

Зауважуємо, що в зарубіжних країнах інститут фермерства в більшості випадків уособлює в собі огульно весь спектр аграрних відносин (на практиці, аграрні відносини асоціюються саме з фермерськими відносинами). Прикладом цього можуть слугувати норми аграрного права в США, Канаді, Франції, де фактично аграрне право ототожнюється з фермерським правом⁸⁵.

Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 37-38.

⁸³ Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменярь. 1999. С. 46-47; Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 39; Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06./ Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 209 с.

⁸⁴ Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменярь. 1999. С. 47; Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 40; Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06./ Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 209 с.

⁸⁵ Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменярь. 1999. С. 47; Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 40; Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06./ Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 209 с.

Перше офіційне законодавче визначення поняття «селянське (фермерське) господарство» було визначено в Законі України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» від 22 червня 1993 року.

Так в статті 2 вказаного закону констатується, що селянське (фермерське) господарство є формою підприємництва громадян України, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією.

Закон України «Про фермерське господарство» у первинній редакції від 19 червня 2003 р. також надає визначення поняття господарства у частині першій статті 1: «фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону»⁸⁶.

Законом України від 31 березня 2016 р. № 1067-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» запроваджено суттєві зміни до поняття фермерського господарства.

Від цього часу, Закон України «Про фермерське господарство» визначає фермерське господарство як «форму підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону»⁸⁷.

На основі аналізу чинного законодавства, в першу чергу, Закону України «Про фермерське господарство» та праць дослідників фермерства в Україні, в тому числі Н. Титової, Т. Проценко, О. Погрібного, В. Семчика, М. Ващишин, Н. Багай, Ю. Уркевича та багатьох інших, нами виокремлено основні ознаки фермерських господарств України.

1. Це **окремий самостійно господарюючий аграрний суб'єкт**. Як такий, він відрізняється від усіх інших аграрних суб'єктів: колективних

⁸⁶ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

⁸⁷ Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 31.03.2016 № 1067-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 21. ст. 406.

сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських кооперативів, особистих селянських господарств громадян.

Неповторність фермерських господарств полягає в тому, що:

- землі для ведення фермерського господарства можуть надаватися на праві приватної власності;

- членами його можуть бути лише родичі, в тому числі членами сім'ї, хоча законодавець передбачив можливість створення такого господарства і однією особою;

- в товарному виробництві сільськогосподарської продукції;

- можливості займатися її переробкою та реалізацією;

- в особливостях правового статусу двох видів господарств.

На самостійність фермерського господарства, зокрема, вказує пункт 2 статті 24 Закону України «Про фермерське господарство»: «фермерське господарство самостійно визначає напрями своєї діяльності, спеціалізацію, організує виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку та реалізацію, на власний розсуд та ризик підбирає партнерів з економічних зв'язків у всіх сферах діяльності, у тому числі іноземних».

Окрім того, самостійність фермерських господарств полягає в тому, що вони, відповідно до статті 26 Фермерського закону, мають право разом з іншими сільськогосподарськими товаровиробниками створювати сільськогосподарські кооперативи, кооперативні банки, спілки, інші об'єднання, а також бути засновниками (учасниками) господарських товариств⁸⁸

Також законом не заборонено фермерському господарству бути членом асоціацій, консорціумів, спільних підприємств з виробництва, переробки та реалізації продукції, підприємств, що обслуговують агропромисловий комплекс, а також несільськогосподарських підприємств, в тому числі з участю іноземних партнерів, брати участь у створенні або бути членом комерційних банків.

Отже, фермерське господарство є незалежним, повністю самостійним формуванням.

Аналізуючи норми Закону України «Про фермерське господарство» у редакції Закону України від 31 березня 2016 року № 1067-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» приходимо до висновків, що в Україні фермерське господарство може функціонувати у двох

⁸⁸ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

видах господарських формувань – як юридична особа та фізична особа-підприємець⁸⁹.

2. Фермерське господарство – це своєрідна форма підприємництва.

На це також вказує законодавець в частині першій статті 114 Господарського кодексу України, а саме: «фермерське господарство є формою підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції». В статті 1 Закону України «Про фермерське господарство», законодавець констатує, що фермерське господарство – є формою підприємницької діяльності лише громадян України, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку.

Це означає, що фермер, який є громадянином України, повністю автономно, без будь-якої директиви зверху вирішує питання організації діяльності господарства, вибір партнерів і установаження договірних зв'язків, розподіл прибутків, матеріально-технічне та фінансове забезпечення функціонування господарства. Фермер здійснює свою діяльність без будь-яких обмежень, у рамках дозволеного законодавством України.

Проголошуючи фермерське господарство формою підприємництва, законодавець проводить ідею самостійності товарної сільськогосподарської діяльності і цим самим повністю розв'язує руки фермеру, даючи можливість вільного вибору шляху отримання прибутків, що є стимулятором зацікавленості у кінцевих результатах праці⁹⁰.

На відміну від складу суб'єктів підприємницької діяльності, фермерське господарство, як таке, може бути реалізоване лише в особі громадянина України.

3. Фермерське господарство як форма ведення господарювання на землі, не може створюватися примусово, в адміністративному порядку. Створенню такого господарства повинно передувати вільне волевиявлення його майбутніх членів. У пункті 2 статті 4 Закону України «Про фермерське господарство» вказано, що при створенні фермерського господарства одним із членів сім'ї, інші члени сім'ї, а також родичі можуть стати членами такого господарства після внесення змін до його статуту, чим гарантується право громадян України на добровільне створення таких господарств.

⁸⁹ Долинська М.С. Новели законодавства щодо створення фермерських господарств України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: юридичні науки. 2017. Випуск 865. С. 394.

⁹⁰ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 44.

І говорячи про таке право, потрібно підкреслити, що це право громадян України, і ніякий тиск, жодне адміністрування з приводу створення фермерського господарства неприпустимі. З цією ознакою пов'язано і питання про те, що фермерські господарства для їх створення не потребують будь-якого державного чи іншого дозволу. Вони створюються не дозвільним, а явочно-нормативним порядком⁹¹.

4. Змістом діяльності фермерського господарства є виробництво, переробка та реалізація товарної сільськогосподарської продукції, що дає господарству можливість отримувати певні прибутки від її реалізації. Однак у Фермерському Законі не вказано, яку кількість виробленої продукції необхідно виробляти або вирощувати, щоб вважати її товарною продукцією. Така продукція перш за все призначена для продажу, а не для особистого споживання членів господарства. Необхідно підкреслити, що товарність – це ще й масштаби вирощеної продукції. Мається на увазі така кількість і об'єм сільськогосподарської продукції, після продажу якої окупляться затрати на її виробництво, буде отримано дохід, за рахунок якого розширюватиметься виробництво і залишатиметься чистий прибуток. Отже, фермерським є таке виробництво сільськогосподарської продукції, при якому ця продукція стає товаром⁹².

Необхідно відзначити, що виробництво та переробка, реалізація сільськогосподарської продукції зумовлена чисто аграрним характером діяльності фермерського господарства, хоча за загальним правилом фермерські господарства можуть займатися й іншою, незабороненою законом діяльністю. Проте, безумовно, агровиробництво має бути основним видом діяльності такого господарства, оскільки воно засноване на землях сільськогосподарського призначення, і основне завдання такого господарства – виробництво товарної сільськогосподарської продукції⁹³.

5. Наступна юридична ознака поняття фермерського господарства означає, що господарство може не лише виробляти (вирощувати, виготовляти), а й переробляти сільськогосподарську сировину в готову сільськогосподарську продукцію, тобто вести агропромислове виробництво.

Що стосується реалізації сільськогосподарської продукції, то законодавець наділяє господарство широкою самостійністю в укладанні договорів зі

⁹¹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 45.

⁹² Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 45.

⁹³ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 46.

споживачами. Фермерське господарство має право реалізовувати (продавати, міняти, заставляти майно під отримані кредити) майно, свою сировину та продукцію на свій власний розсуд⁹⁴.

Проаналізовані юридичні ознаки фермерського господарства впливають зі статті 1 Закону «Про фермерське господарство». Але не можна стверджувати, що вони вичерпно та всебічно характеризують даний вид суб'єктів аграрних відносин.

Аналіз подальших норм Закону «Про фермерське господарство» дає можливість виокремити, крім вищевказаних також інші ознаки фермерського господарства. Це:

а) відносини в фермерському господарстві носять членський характер. Законодавець чітко обмежує коло суб'єктів такого господарства, маючи на увазі, що членами фермерського господарства можуть бути лише особи, пов'язані родинними стосунками, а не будь-якими іншими. Відповідно до цього слід розмежувати членство в фермерському господарстві від членства в інших структурах сільськогосподарського виробництва.

Необхідно зазначити, що в статті 27 Закону України «Про фермерське господарство» передбачено положення про те, що трудові відносини у фермерському господарстві базуються на основі праці членів цього господарства та тільки у разі виробничої потреби воно може залучати до роботи в ньому інших громадян за трудовим договором (контрактом)⁹⁵;

б) фермерське господарство - це сімейно-трудове об'єднання, з чітко визначеним складом його учасників - членів сім'ї та/або родини.

Згідно пункту 1 статті 3 Закону України «Про фермерське господарство» членами господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, та інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства.

Отже, законодавець визначає базою фермерського господарства – селянську сім'ю, де всі члени, зв'язані між собою родинними узами. У результаті такого характеру організації виробництва, діяльність і побутові потреби в господарстві органічно поєднуються, що дає сім'ї основні засоби існування, вона, в свою чергу, створює господарство власною працею. У сім'ї, що веде господарство, відбувається з'єднання функцій власності, управління економіки і праці⁹⁶.

⁹⁴ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 46.

⁹⁵ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 47.

⁹⁶ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 47.

Лише Законом України від 21 жовтня 2009 року № 1661-ІУ «Про внесення змін до статті 3 Закону України «Про фермерське господарство» щодо уточнення родинних стосунків, що дають право бути членами господарства», який набрав чинності 13 листопада 2009 року, встановлено перелік таких осіб.

Зокрема, до членів сім'ї та родичів голови фермерського господарства відносяться дружина (чоловік), батьки, діти, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок, рідні та двоюрідні брати та сестри, дядько, тітка, племінники як голови фермерського господарства, так і його дружини (її чоловіка), а також особи, які перебувають у родинних стосунках першого ступеня споріднення з усіма вищезазначеними членами сім'ї та родичами (батьки такої особи та батьки чоловіка або дружини, її чоловік або дружина, діти як такої особи, так і її чоловіка або дружини, у тому числі усиновлені ними діти). Отже, до 12 листопада 2009 року членами фермерського господарства могло більш широке коло осіб, які є дальніми родичами.

Ознака сімейно-трудового об'єднання є характерною умовою діяльності українських фермерських господарств, а також є притаманними традиційним фермерськими господарствами інших держав, в тому числі фермам в США⁹⁷.

Згідно з частиною четвертою статті 3 Сімейного кодексу України, сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, що не заборонені законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства⁹⁸.

Тобто, у Сімейному кодексі вперше зроблена спроба надати законодавче визначення поняття сім'ї. Хоча, як зауважує І. Жилінкова, законодавче визначення поняття сім'ї важко назвати «вдалим», оскільки у Сімейному кодексі визначається не поняття сім'ї, а тільки коло осіб, які до неї входять⁹⁹.

Аналізуючи норми частини першої статті 3 Сімейного кодексу України, ми стверджуємо, що в ньому законодавцем визначено тільки соціологічне поняття сім'ї, як основного осередку суспільства, та не висвітлено правові дефініції¹⁰⁰.

Ю. Червоний стверджує, що сім'я – це історично визначена соціальна спільність, яка заснована на: шлюбі та кровному спорідненні (або лише на шлюбі чи лише на кровному спорідненні), усиновленні та взятті дітей на виховання; характерними ознаками якої є спільне життя її членів, взаємна

⁹⁷ Титова Н. Фермер і закон. Львів. 1996. С 19.

⁹⁸ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.

⁹⁹ Борисова В.І., Жилінкова І. В. Сімейне право України: підручник. 4-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2012. С. 59.

¹⁰⁰ Долинська М. С. Поняття сім'ї в аграрному праві України. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. № 1(29). 2021. С. 113.

моральна та матеріальна підтримка та взаємне виховання ними одне одного, насамперед підростаючого покоління¹⁰¹.

Ми приєднуємося до думки науковців, що як і у кожній галузі права, так і в аграрному праві зокрема, поняття «сім'ї» має окреме та особливе значення, що відповідає вимогам та потребам регулювання відповідної сфери суспільних відносин.

Варто зауважити, що поняття сім'ї застосовується у правовому регулюванні фермерства, зокрема, сімейних ферм.

Як уже зазначалося нами раніше, виявом сімейного та сімейно-родинного аграрного підприємництва в незалежній Україні у кінці минулого століття були та продовжують до тепер існувати фермерські господарства, в тому числі такі, що були створені членами однієї сім'ї відповідно до Закону України від 22 червня 1993 року «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про селянське (фермерське) господарство»¹⁰².

Зазвичай фермерські господарства в Україні засновувалися, у переважній більшості, на праці членів української селянської сім'ї. Наступним етапом розвитку сімейного фермерства в Україні став Закон України від 19 червня 2003 року «Про фермерське господарство».

Нагадуємо, що сімейно-родинні утворення у вигляді сімейних фермерських господарств були запроваджені в державі досить недавно, відповідно до Закону України від 31 березня 2016 року «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств»¹⁰³.

Варто наголосити, що вказаний законодавчий акт запровадив поняття «сімейне фермерське господарство». Вищевказане сімейне фермерське господарство повинно складатися тільки з членів однієї сім'ї, відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України¹⁰⁴.

У певній мірі має рацію Н. Багай, яка вважає, що визначення поняття сім'ї у вищевказаному Сімейному кодексі України є недостатньо повним, адже сімейне законодавство чітко не окреслює коло членів сім'ї, оскільки таке

¹⁰¹ Сімейне право України: підручник/ за ред. Ю. С. Червоного. К.: Істина, 2004. С. 68.

¹⁰² Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменярь. 1999. 179 с.; Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. 192 с. ; Долинська М.С. Фермерські господарства України: Землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Харків, «Страйд», 2005. 264 с.

¹⁰³ Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 31.03.2016 № 1067-VIII. *Відомості Верховної Ради. 2016. № 21. ст. 406.*

¹⁰⁴ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21. Ст. 135.*

розуміння «членів сім'ї» є досить широким та на практиці не завжди узгоджуватиметься із частиною третьою статті 3 Закону України «Про фермерське господарство»¹⁰⁵.

Із аналізу норм вищевказаного Закону України «Про фермерське господарство» встановлено, що поняття сім'ї фермерському законодавстві загалом застосовується у двох ракурсах: сім'я та сім'я-родина¹⁰⁶.

На нашу думку, фермерське господарство як сімейне утворення – сімейна ферма може функціонувати у двох видах господарських формувань:

1. сімейна ферма без статусу юридичної особи, що організована та функціонує на основі діяльності фізичної особи-підприємця, за умови використання праці фізичної особи-підприємця та членів його сім'ї;

2. сімейна ферма – юридична особа, за умови використання в підприємницькій діяльності такого господарства виключно праці членів лише однієї сім'ї (відповідно до переліку осіб – членів такого господарства, встановленого у частині третій статті 3 Сімейного кодексу України) [12, с. 394].

Таким чином, провівши аналіз норм частини другої статті 3 Сімейного кодексу України, приходимо до висновку, що фермерську сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.¹⁰⁷

Має рацію В. Уркевич стверджуючи, що положення Сімейного кодексу щодо осіб, які спільно проживають та пов'язані спільним побутом, а також мають взаємні права та обов'язки по відношенню до членів сім'ї фермерського господарства носять оціночний характер та в кожному конкретному випадку, необхідно буде встановлювати, чи використовувалася праця членів фермерського господарства, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, а також мають взаємні права та обов'язки. На думку автора, це є проблематичним, тому він пропонує у законі «Про фермерське господарство» вказати на те, що членами сімейного фермерського господарства є особи, що перелічені у пункті третьому статті 3 вищевказаного Закону України «Про фермерське господарство»¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Багай Н. О. Правове регулювання ведення фермерських господарств без створення юридичної особи. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: тези регіональної науково-практичної конференції* (16 грудня 2016 року.). ЛьвДУВС. 2016. С.19.

¹⁰⁶ Долинська М. С. До питання поняття сім'ї у фермерському законодавстві України. *Шлюбно-сімейні відносини: виклики сьогодення: збірник тез доповідей учасників круглого столу* (29 жовтня 2021 року) / Упорядник: В. О. Кучер. Львів: ЛьвДУВС, 2021. С. 22.

¹⁰⁷ Долинська М. С. До питання поняття сім'ї у фермерському законодавстві України. *Шлюбно-сімейні відносини: виклики сьогодення: збірник тез доповідей учасників круглого столу* (29 жовтня 2021 року) / Упорядник: В. О. Кучер. Львів: ЛьвДУВС, 2021. С. 23.

¹⁰⁸ Уркевич В. Ю. Правові аспекти створення та функціонування сімейних фермерських господарств. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2016. Вип. 243. С.70.

Питання спільного проживання, спільного ведення господарства та спільність життя викликали дискусії науковців різних часів, так і вчених сучасної України.

На нашу думку, сімейна ферма – це сімейне утворення, яке характеризується наступними ознаками:

а) спільне ведення фермерства, яке включає в себе: спільні господарські інтереси, спільне майно, яке використовується для ведення сімейної ферми;

б) спільне проживання (життя);

в) взаємна підтримка та взаємовиручка членами сім'ї один одного, як виробнича, так і моральна (у тому числі матеріальна);

г) взаємні права та обов'язки як членів сімейного фермерського господарства, так і членів сім'ї, які між собою є «переплетеними» та впливають зі шлюбу, родинності, усиновлення та інших форм прийняття дітей на виховання;

д) юридичної відповідальності, яка настає при невиконанні чи неналежному виконанні ними своїх обов'язків як членів сімейного фермерського господарства¹⁰⁹.

Розвиток поняття сім'ї в Україні, в тому числі в аграрному праві, повинно відбуватися із врахуванням багатьох чинників, серед яких важлива роль належить становленню та розвитку правової системи держави, що певним чином пов'язано не тільки з економікою, але й політикою та мораллю¹¹⁰.

в) фермерське господарство – це суб'єкт агровиробництва, що, в переважній більшості, займається сільськогосподарським землевикористанням з метою вирощення сільськогосподарської продукції.

Має рацію Н.І.Титова стверджуючи, що термін «землевикористання», по своїй суті є більш об'ємним поняттям, ніж «землекористування», оскільки відображає «землеробство як трудовий процес з використання природних властивостей родючості земель всіма суб'єктами аграрних відносин», він одночасно є «унікальним та специфічним»¹¹¹.

Праця з використанням природних властивостей земель є особливою і унікальною; вона означає використання земель як основного і незамінного засобу виробництва. Процес землевикористання пов'язаний з природно-кліматичними факторами, а сільськогосподарська праця має сезонний характер,

¹⁰⁹ Долинська М. С. Поняття сім'ї в аграрному праві України. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* № 1(29). 2021. С. 115.

¹¹⁰ Долинська М. С. Поняття сім'ї в аграрному праві України. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* № 1(29). 2021. С. 115.

¹¹¹ Див.: Титова Н. Продовольственная проблема: земля, труд (правовые аспекты). Львов. 1989.

тому що наслідки праці стають відомі після закінчення певного терміну, тобто це є тривалий виробничий цикл.

Зауважуємо, що фермерські господарства засновані переважно на приватній власності на землі або на орендному землевикористанні. У більшості країн світу фермерські господарства орендують землі для ведення такого господарства.

г) право членів фермерського господарства на створення відокремленої фермерської садиби.

Так, відповідно до статті 5 Закону України «Про фермерське господарство», громадяни, що створили таке господарство, мають право облаштувати житло в тій частині наданої для ведення фермерського господарства земельної ділянки, з якої забезпечується зручний доступ до всіх виробничих об'єктів господарства. Якщо житло членів фермерського господарства знаходиться за межами населених пунктів, то вони мають право на створення відокремленої фермерської садиби, якій надається поштова адреса¹¹²

Відокремленою фермерською садибою є земельна ділянка разом з розташованими на ній житловим будинком, господарсько-побутовими будівлями, наземними і підземними комунікаціями, багаторічними насадженнями, яка знаходиться за межами населеного пункту¹¹³.

Таким чином, право створення відокремленою фермерської садиби ж привілейованою пільгою для фермерських господарств, оскільки законодавцем цього не передбачено для інших аграрних суб'єктів.

До інших особливостей ведення фермерського господарства відноситься те, що **трудові відносини членів фермерського господарства базуються на основі праці його членів**. Тобто члени фермерського господарства не беруть участі в господарському виробництві, не перебувають у трудових відносинах з будь-якими підприємствами, установами та організаціями, оскільки відповідно до частини 1 статті 27 Фермерського закону трудові відносини у такому господарстві базуються на основі праці його членів. Це зокрема, означає, що для створення та діяльності фермерського господарства особа, яка є членом колективного сільськогосподарського підприємства, повинна вийти з нього та звільнитись з роботи в ньому.

На нашу думку, члени фермерського господарства мають право працювати поза господарством тимчасово, на сезонних роботах або на засадах договору на

¹¹² Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

¹¹³ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

час виконання певної роботи. Трудові відносини у фермерських господарствах виникають на основі членства в них, а не на засадах трудового договору¹¹⁴;

Проаналізовані законодавчі і наукові ознаки поняття фермерського господарства дають можливість дати визначення цього поняття.

Отже, фермерське господарство в Україні – це самостійно господарюючий, добровільно створений суб'єкт аграрної підприємницької діяльності, що діє як юридична особа або фізична особа-підприємець (сімейна ферма), без набуття статусу юридичної особи та являє сімейно-родинне трудове об'єднання громадян України з метою отримання прибутку для вироблення товарної сільськогосподарської продукції, а також зайняття пов'язаними з нею іншими видами діяльності, не забороненими законодавством України, з правом на створення відокремленої фермерської садиби

Фактично українським законодавством визнається як можливість створення фермерського господарства зі статусом юридичної особи, так і можливість ведення господарства фізичною особою-підприємцем без створення юридичної особи. Очевидно, що в другому випадку суб'єктом аграрних відносин вважатиметься фізична особа-підприємець, а не фермерське господарство. Це, своєю чергою, вимагає особливого підходу законодавця у вирішенні земельних, майнових питань, що виникатимуть у разі спільного ведення фермерського господарства фізичною особою-підприємцем та членами його сім'ї чи родичами.

Законом від 31 березня 2016 року № 1067-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» також запроваджено новий вид фермерства «сімейне фермерське господарство», яким визнається господарство за умови, що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України.

Аналізуючи норми Закону України «Про фермерське господарство» у редакції Закону України від 31 березня 2016 року № 1067-VIII приходимо до висновків, що в Україні фермерське господарство може функціонувати у двох формах господарських формувань – як юридична особа та фізична особа-підприємець. А саме:

1. Фермерське господарство - юридична особа може бути створено як:

а) юридична особа, що має статус сімейного фермерського господарства, тобто таке утворення, що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України;

¹¹⁴ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 49.

б) юридична особа, створена одним громадянином України;

в) юридична особа, створена кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, відповідно до статті 9 Закону України «Про фермерське господарство». Членами такого господарства є дружина (чоловік), батьки, діти, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок, рідні та двоюрідні брати та сестри, дядько, тітка, племінники як голови фермерського господарства, так і його дружини (її чоловіка), а також особи, які перебувають у родинних стосунках першого ступеня споріднення з усіма вищезазначеними членами сім'ї та родичами (батьки такої особи та батьки чоловіка або дружини, її чоловік або дружина, діти як такої особи, так і її чоловіка або дружини, у тому числі усиновлені ними діти.¹¹⁵

2. Фермерське господарство без статусу юридичної особи, тобто така форма підприємницької діяльності - фізична особа – підприємець, яка в свою чергу може функціонувати у двох видах:

а) фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке організовується на основі діяльності фізичної особи - підприємця та членів його сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України та має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства,

б) фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке організовується на основі одноосібної діяльності фізичної особи – підприємця¹¹⁶.

Отже, фактично Законом України від 31 березня 2016 року № 1067-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» дозволено створення п'яти видів фермерських господарств¹¹⁷.

Ми погоджуємося з Н. Багай, що Законом України «Про фермерське господарство» запроваджено поняття «сімейне фермерське господарство», членами якого є виключно члени однієї сім'ї, однак воно є недостатньо повним¹¹⁸.

¹¹⁵ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.

¹¹⁶ Долинська М.С. Новели законодавства щодо створення фермерських господарств України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: юридичні науки.* 2017. Випуск 865. С. 392-397.

¹¹⁷ Долинська М.С. Новели законодавства щодо створення фермерських господарств України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: юридичні науки.* 2017. Випуск 865. С. 392-397.

¹¹⁸ Багай Н. О. Правове регулювання ведення фермерських господарств без створення юридичної особи. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: тези регіональної науково-практичної конференції (16 грудня 2016 року).* ЛьвДУВС. 2016. С.19.

На нашу думку, сімейна ферма – це сімейне утворення, що характеризується наступними ознаками: спільним веденням фермерства, яке включає в себе: спільні господарські інтереси, спільне майно, яке використовується для ведення сімейної ферми; спільним проживанням (життям); взаємною підтримкою та взаємовиручкою членів сім'ї один одного, як виробничою, так і моральною (у тому числі матеріальною); взаємними правами та обов'язками як членів сімейного фермерського господарства, так і членів сім'ї, які між собою є «переплетеними» та впливають зі шлюбу, родинності, усиновлення та інших форм прийняття дітей на виховання; юридичною відповідальністю, яка настає при невиконанні чи неналежному виконанні ними своїх обов'язків як членів сімейного фермерського господарства¹¹⁹.

Як зауважувалося нами раніше, сімейне фермерське господарство без набуття статусу юридичної особи є дуже подібним до першого виду сімейних аграрних формувань незалежної України – селянських (фермерських) господарств. Всі члени такого господарства, як зауважено нами раніше, виступали як «сукупний підприємець» зі складом членів господарства (членів однієї сім'ї), як «співпідприємців»¹²⁰.

На нашу думку, члени однієї сім'ї, які створили фермерське господарство у незалежній Україні у вигляді сімейної ферми на підставі реєстрації фізичної особи – підприємця є «співпідприємцями» вищевказаної сімейної ферми¹²¹.

Фермерські господарства вважаються створеними з дня їхньої державної реєстрації, яке відбувається згідно із Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань». Про що більш детально буде розглянуто у наступному розділі монографії.

¹¹⁹ Долинська М. С. Поняття сім'ї в аграрному праві України. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. № 1(29). 2021. С. 115.

¹²⁰ Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06./ Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. С. 177; Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменяр. 1999. С. 164.

¹²¹ Долинська М. Основні етапи становлення фермерських господарств у незалежній Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал*. Серія *Право*. 2021. № 11 (23). С. 130.

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

2.1. Організаційно правові засади створення фермерських господарств в Україні протягом 2003-2015 років

Базовими нормативними актами, що встановлюють статус та регулюють діяльність фермерських господарств, є Господарський кодекс України (ст. 114), Земельний кодекс України, а також спеціальний акт законодавства – Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р.

Фермерським Законом досить чітко (хоча і неповно) регламентовано коло осіб, які мають право створити фермерське господарство. Відповідно до частини першої статті 5 Закону України «Про фермерське господарство», право на створення фермерського господарства має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку та виявив бажання створити фермерське господарство.

При цьому слід розділяти дві категорії суб'єктів:

- 1) які мають намір організувати господарство;
- 2) які мають намір стати його членами.

І в першому, і в другому випадках не йдеться про так званих найманих працівників¹²².

Відповідно до первинної редакції Закону України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року, створення фермерських господарств відбувалося у 3 етапи:

1. Організаційний, що включає погодження складу засновників -родичів - членів господарства, розроблення установчих документів
2. Земельно-процесуальний - набуття прав на земельну ділянку для ведення фермерського господарства;
3. Реєстраційний - державна реєстрація фермерського господарства як юридичної особи.

Станом на 2003 рік, законодавець передбачив певні умови набуття права на створення фермерських господарств.

По-перше, законодавець визначає обмежене коло суб'єктів, які мають право створити таке господарство.

¹²² Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 60.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 44.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про фермерське господарство» законодавець надав право створення такого господарства лише дієздатним громадянам України.

Таким чином, правосуб'єктність у зазначених відносинах передусім пов'язується з наявністю громадянства України. Обґрунтуванням цього положення є також і позиція статей 81, 82 Земельного кодексу України про те, що суб'єктами права приватної власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення можуть бути лише громадяни України, юридичні особи України, які створені громадянами України. Таким чином, Закон позбавляє іноземців та осіб без громадянства зазначеної правосуб'єктності. Це пояснюється тим, що наша держава бажає бачити власниками земель сільськогосподарського призначення лише своїх українських громадян¹²³.

У випадку якщо емігрант повертається на батьківщину, приймає громадянство України та бажає створити фермерське господарство, то для нього існує загальний порядок, такий самий, як і для всіх громадян України. А коли цей іноземець хоче зберегти громадянство тієї держави, звідки він приїхав, і не приймає громадянства України, він не може стати фермером в Україні.

Отже, правосуб'єктність у зазначених відносинах передусім пов'язується з наявністю громадянства України¹²⁴.

Наступною умовою для набуття права на створення фермерського господарства, є цивільна та земельна дієздатність.

Цивільна дієздатність громадянина настає з 18-річного віку і означає здатність своїми діями набувати цивільних прав і створювати для себе цивільні обов'язки. На думку З. В. Ромовської цивільна дієздатність: «це психічна та інтелектуальна здатність громадянина усвідомлювати та керувати своїми діями, які продовжують, змінюють чи припиняють цивільні права та обов'язки»¹²⁵.

Зауважуємо, що законодавець встановлює різний віковий ценз для осіб, які реалізують право на створення фермерського господарства (18 років) і осіб, які реалізують право на членство в такому господарстві новим Законом «Про

¹²³ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 60.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 45.

¹²⁴ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 60.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 45.

¹²⁵ Ромовська З. Цивільна дієздатність громадянина (фізичної особи) до розроблення нового Цивільного кодексу. *Право України*. 1995. № 2. С. 24.

фермерське господарство» з 14 років (у порівнянні з Законом «Про селянське (фермерське) господарство» 1992 року – з 16 років).

Однак претендент на створення фермерського господарства повинен володіти не лише загальною (цивільною), але й також спеціальною (земельною) дієздатністю.

Земельна дієздатність – це здатність повнолітнього громадянина України своїми діями набувати не лише цивільні, а й мати права і створювати для себе обов'язки саме з використання та охорони земель. Зміст земельної дієздатності визначає такі основні ознаки: повноліття, громадянство України, цивільна дієздатність, бажання і можливість працювати на землі, використовуючи її як основний засіб виробництва у сільському господарстві України¹²⁶.

Оскільки йдеться про створення суб'єкта аграрної підприємницької діяльності, то, керуючись частиною другою статті 5 Закону України «Про підприємництво» засновник – організатор фермерського господарства має відповідати певних вимогам. Ним не можуть бути військовослужбовці, службові особи органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, державного арбітражу, державного нотаріату (на нашу думку також і приватного нотаріату), а також інших органів державної влади і управління, які покликані здійснювати контроль за діяльністю підприємств, а також особи, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини¹²⁷.

Варто нагадати, що згідно з редакцією Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» від 22 червня 1993 року набула чинність вимога до претендента на ведення фермерського господарства, як полягала в необхідності документального підтвердження такої особи щодо здатності зайняття сільським господарством. Ми погоджуємося, із законодавцем, що земля повинна належним чином використовуватися, а не бути в руках «профана», оскільки фермер – це перш за все «господар», який вміє вести аграрне господарювання¹²⁸.

¹²⁶ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 62.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 47.

¹²⁷ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 62.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 47.

¹²⁸ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 62-63.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 47.

Кваліфікація – у агровиробництві, зокрема у сільському господарстві – це наявність знань у його галузях: перш за все у рослинництві та тваринництві, а також у менеджменті сільськогосподарського виробництва тощо.

Певним чином досвід роботи в сільському господарстві можна тлумачити:

По-перше, це ведення протягом тривалого часу особистого підсобного господарства;

По-друге, участь в діяльності сільськогосподарського підприємства (тобто виконання робіт у агровиробництві)¹²⁹.

Статтею 5 вищевказаного фермерського закону передбачено професійний відбір бажаючих створити фермерське господарство. Так, згідно з абзацом 1 статті 6 Закону України «Про фермерське господарство» професійний відбір на майбутнього «фермера» проводила районна (міська) професійна комісія з питань створення фермерських господарств, склад якої формувався та затверджувався районною (міською) радою. До складу такої комісії включалися як представники органів місцевої ради та органів місцевого самоврядування, так і представники Асоціації фермерів та приватних землевласників, а також представники громадських організацій¹³⁰.

Наказом Міністерства аграрної політики України, Міністерства праці та соціальної політики України від 17 грудня 2003 року за № 452/335 було затверджено відповідне Положення про порядок проведення професійного відбору з питань створення фермерських господарств¹³¹. Зазначаємо, що у ньому було деталізовано склад членів професійної комісії.

Зокрема, склад комісії включав:

- представників управління (відділу) сільського господарства та продовольства,
- представників управління праці та соціального захисту населення місцевої державної адміністрації,
- представників органів влади місцевого самоврядування,
- представників Асоціацій фермерів та приватних землевласників України,
- представників громадських організацій.

¹²⁹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 63.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 47-48.

¹³⁰ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

¹³¹ Про затвердження Положення про порядок проведення професійного відбору з питань створення фермерських господарств: Наказ Міністерства аграрної політики України, Міністерства праці та соціальної політики України від 17 грудня 2003 р. № 452/335. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0118-04#Text>

Особи, які виявили бажання створити фермерське господарство, подавали до вищевказаної професійної комісії заяву, із зазначенням бажаних розмірів земельної ділянки, яку би вони обробляли у майбутньому та місце її розташування земельної ділянки, а також кількість членів майбутнього фермерського господарства.

До заяви обов'язково додавалися:

- копії документів, що підтверджують досвід роботи особи та майбутніх членів господарства в сільському господарстві,

- копії документів, щодо наявності необхідної кваліфікації або спеціальної підготовки,

- обґрунтування розмірів майбутньої фермерської земельної ділянки із вказівкою напряму діяльності такого господарства.

Зауважуємо, що заявник до професійної комісії подавав документи за відповідним описом, копію якого видавалася назад заявнику вже з відміткою про дату прийняття документів професійною комісією, та за підписом відповідальної особи, хоча у положення не вказано якої саме. На нашу думку, це повинен був бути підпис голови або секретаря комісії. Значущими є вимоги Положення про професійну комісію, які надають їй право проводити перевірку достовірності поданих претендентами документів.¹³²

У випадку виявлення недостовірної інформації або неналежним чином оформлених документів комісія була уповноважена на залишення без розгляду заяви претендента. Про це комісія повинна повідомити претендента письмово протягом п'яти днів із дня отримання заяви. Однак, претендент вправі був усунути причини, які були підставою для залишення заяви без розгляду, а також після цього заявник вправі повторно подати заяву.

Комісія за п'ять днів до проведення відбору письмово або телеграмою повідомляє претендентів про час і місце проведення засідання професійної комісії з відбору претендентів на створення фермерського господарства. Комісія на своєму засіданні повинна була розглянути заяву претендента, його відповідність законним вимогам, а також моральні та ділові якості громадянина, при цьому також враховувалися перспективи розвитку господарства (в тому числі наявність фінансових та матеріальних ресурсів)¹³³.

¹³² Про затвердження Положення про порядок проведення професійного відбору з питань створення фермерських господарств: Наказ Міністерства аграрної політики України, Міністерства праці та соціальної політики України від 17 грудня 2003 р. № 452/335. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0118-04#Text>

¹³³ Про затвердження Положення про порядок проведення професійного відбору з питань створення фермерських господарств: Наказ Міністерства аграрної політики України, Міністерства праці та соціальної політики України від 17 грудня 2003 р. № 452/335. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0118-04#Text>

Рішення професійної комісії оформлялося протоколом, який підписував головуючий та всі члени комісії, що були присутні на засіданні¹³⁴.

Тільки висновок професійної комісії з питань створення фермерських господарств про наявність у громадянина достатнього досвіду роботи у сільському господарстві або необхідної сільськогосподарської кваліфікації було умовою для державної реєстрації фермерського господарства і надання (передачі) громадянину у власність або оренду земельних ділянок для ведення фермерського господарства із земель державної і комунальної власності у відповідності до Земельного кодексу України¹³⁵.

Порівнюючи із Законом України «Про селянське (фермерське) господарство» 1993 року, слід зазначити, що конкурсний відбір бажаючих створити селянське (фермерське) господарство проводила районна (міська) конкурсна комісія, склад якої формувала районна державна адміністрація (виконавчий комітет місцевого самоврядування) і затверджував голова районної, міської Ради, в адміністративному підпорядкуванні якої є район діяльності ради. До складу комісії включалися представники районної, міської, в адміністративному підпорядкуванні якої є район діяльності ради, управління агропромислового комплексу та відділу земельних ресурсів місцевої державної адміністрації, асоціації фермерів, міської Ради, селищної Ради, на території якої передбачається відведення земельної ділянки для створення фермерського господарства та інших зацікавлених державних і громадських організацій¹³⁶.

Рішення професійної комісії у разі відмови могло бути оскаржене претендентом у судовому порядку.

У відповідності з пунктом 1 статті 3 Закону України «Про фермерське господарство», членами такого господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, та інші родичі, члени сім'ї, які об'єдналися для роботи в цьому господарстві. Отже, на членів фермерського господарства не поширюються вимоги, які відносяться до засновників. Але, коли голова такого господарства доручає виконувати свої обов'язки одному з членів

¹³⁴ Про затвердження Положення про порядок проведення професійного відбору з питань створення фермерських господарств: Наказ Міністерства аграрної політики України, Міністерства праці та соціальної політики України від 17 грудня 2003 р. № 452/335. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0118-04#Text>

¹³⁵ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 65.

¹³⁶ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 63.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 47-48. Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 65.

фермерського господарства, то, на нашу думку, цей член господарства повинен відповідати вимогам, які законодавець ставить до фермера-засновника¹³⁷.

Також необхідно наголосити, що законодавством передбачається, що при створенні господарства одним із членів фермерського господарства, інші члени сім'ї та родичі самостійно приймають рішення про участь в його діяльності. Цим законодавець закріплює принцип добровільності при створенні фермерського господарства. Членами фермерського господарства не можуть бути родичі, які працюють в господарстві за трудовим договором (контрактом, угодою), тобто наймані працівники.

Законодавець в пункті 2 статті 1 Закону України «Про фермерське господарство» надає право створення такого господарства однією особою. Практично це змушує «фермера» наймати значну кількість працівників на засадах трудового законодавства, та й доручити виконувати свої обов'язки він не може, оскільки, це можливо зробити лише члену господарства. Отже, в такому випадку на засадах фермерських принципів залишається лише засновник. На нашу думку, у випадку створення фермерського господарства одним громадянином, таке господарство можна вважати не фермерським, а приватним сільськогосподарським підприємством¹³⁸.

Основною підставою, яка відрізняла реєстрацію фермерського господарства, від інших юридичних осіб є те, що, відповідно до Закону України «Про фермерське господарство» 2003 року, лише після одержання засновником державного акта на право власності на земельну ділянку або укладення договору оренди земельної ділянки та його державної реєстрації фермерське господарство підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб.

Правові умови і порядок надання земельних ділянок регламентовано на законодавчому рівні; вони складають базовий комплекс правових норм при врегулюванні цих відносин в галузевих і локальних нормативних актах.

Громадянин, який має намір створити фермерське господарство, повинен спочатку пройти професійний відбір, і лише висновок професійної комісії з питань створення фермерських господарств про наявність у громадянина достатнього досвіду роботи у сільському господарстві або необхідної сільськогосподарської кваліфікації є умовою для надання (передачі)

¹³⁷ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 65-66.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 50-51.

¹³⁸ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 65-66.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 50-51.

громадянину у власність або оренду земельних ділянок для ведення фермерського господарства із земель державної і комунальної власності. Отже, вирішення питання про надання (чи ненадання) ділянки в даному разі є визначальним юридичним фактом самого виникнення (створення) такого господарства¹³⁹.

Заяву про надання земель для створення фермерського господарства подає особа, яка має намір його створити, тобто – майбутній голова.

Громадянин України, який прийняв рішення про створення такого господарства, повинен визначитися чи буде земельна ділянка, на якій він працюватиме сам або з членами своєї родини, належати йому на праві приватної власності, чи перебувати в користуванні.

Заява про надання (передачу) громадянину у власність або оренду земельних ділянок для ведення фермерського господарства подавалася до того органу, який вправі надавати землі державної чи комунальної власності, а саме: місцевої ради – із земель комунальної власності та до районної державної адміністрації – із земель державної власності. У заяві слід було зазначити: про намір створити фермерське господарство з певною його назвою; бажані розміри (з урахуванням перспектив діяльності господарства – напрями господарської та іншої діяльності незабороненої законодавством України) і місце розташування земельної ділянки; на якому праві бажано мати ці землі (приватної власності, оренди); склад майбутнього господарства (з чіткими даними про кожного члена господарства). До заяви необхідно додати рішення професійної комісії з питань створення фермерських господарств щодо наявності у громадянина достатнього досвіду роботи у сільському господарстві або необхідної сільськогосподарської кваліфікації.

Позитивною рисою нового Закону України «Про фермерське господарство» 2003 року було те, що вищевказана заява не повинна бути погоджена з певною сільською (селищною) радою, на території якої розташована земельна ділянка¹⁴⁰.

Заява громадянина розглядалася у місячний термін, і при її задовільному рішенні районна чи міська державна адміністрація або орган місцевого самоврядування замовляли, за рахунок Українського державного фонду підтримки фермерських господарств, державній землевпорядній організації проект відведення земельної ділянки. Цей проект погоджувався з власником

¹³⁹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 69.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 50-51.

¹⁴⁰ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 70.

землі або землекористувачем, землевпорядними, природоохоронними і санітарними органами та органом архітектури відповідно до закону. На нашу думку, було б доцільним, щоб спочатку було погодження проекту, а потім уже йшла мова про його замовлення¹⁴¹.

У випадку відмови органів державної влади та органів місцевого самоврядування у наданні земельних ділянок, таке рішення могло бути оскаржено в суді. Тут ми зустрічаємось з винятковою ситуацією, коли саме рішення суду про задоволення позову громадянина було підставою для відведення ділянки в натурі (на місцевості), видачі документа, що посвідчує право власності або користування землею, а також укладення договору оренди. Отже, по суті в даному випадку суд брав на себе невластиві йому функції органу державної влади та власника земель¹⁴².

Важливе значення в процесі одержання земельної ділянки для організації фермерських господарств мало паювання земель. Воно було передбачено указами Президента України від 10 листопада 1994 року «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» та від 8 серпня 1995 року «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям». Паювання земель проводилося у відповідності до Методичних рекомендацій щодо паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам та організаціям, затверджених наказом Державного комітету по земельних ресурсах від 20 лютого 1996 року. Після затвердження результатів паювання земель відповідна райадміністрація видавала, з одночасною реєстрацією, кожному членові колективного сільськогосподарського підприємства сертифікат на право на земельну частку (пай) єдиного в Україні зразка. Лише у випадку виходу з членів колективного господарства, громадянин, обмінюючи сертифікат на Державний акт на право приватної власності на землю, ставав власником земельної ділянки. Власник отриманого в натурі земельного паю вправі передати його в оренду фермерському господарству, уклавши договір оренди. Якщо ж він виявляв бажання працювати в такому господарстві, то мав правовий статус орендодавця і найманого працівника (але не члена господарства). Власники земельних паїв, які перебувають між собою в сімейно-родинних відносинах, могли об'єднати

¹⁴¹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 70.

¹⁴² Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 70.

їх і створити одне фермерське господарство без надання земель для цього районною Радою¹⁴³.

Якщо раніше право безплатного одержання у приватну власність земельної ділянки (у розмірі земельної частки за Земельним Кодексом 1992 р.) мав лише голова селянського (фермерського) господарства, то за Земельним кодексом 2001 р. таким правом може скористатися кожен член фермерського господарства, який раніше не набув права на земельну частку (пай)¹⁴⁴.

Як і в попередніх нормативних актах аграрного законодавства, в пункті 8 статті 7 Закону України «Про фермерське господарство» упервинній редакції 2003 року було передбачено, що землі лісового та водного фондів, які входять до складу сільськогосподарських угідь, не можуть передаватися у приватну власність для фермерського господарства, за винятком невеликих – до 5 гектарів ділянок лісів у складі угідь такого господарства і невеликих – до 3 гектарів ділянок під замкненими природними водоймами. Також фермерському господарству дозволено проводити заліснення частини земель та будувати замкнену водойму на земельній ділянці, яка належить господарству або його членові на праві приватної власності¹⁴⁵.

Після одержання державного акта на право власності на земельну ділянку або укладення договору оренди земельної ділянки та його державної реєстрації фермерське господарство підлягає державній реєстрації.

Право власності на землю фермерського господарства одночасно виступає як два юридичні факти, які різняться між собою двома суттєвими ознаками і ступенем впливу. Це – одноактний правоустановлюючий юридичний факт – для виникнення такого господарства та праворегулюючий юридичний факт – для правової регламентації господарської діяльності фермерського господарства (триваючий юридичний фактор)¹⁴⁶.

Отримання земельної ділянки для ведення фермерського господарства було першим необхідним юридичним фактором для створення та подальшого функціонування такого типу господарства, яке є специфічним суб'єктом аграрного підприємництва¹⁴⁷.

¹⁴³ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 70-71.

¹⁴⁴ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 71-72.

¹⁴⁵ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 74.

¹⁴⁶ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 75.

¹⁴⁷ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 79.

Член колективного сільськогосподарського підприємства міг створити фермерське господарство лише після виходу з колективного підприємства. У випадку, коли члену сільськогосподарського кооперативу належав земельний пай, то він повинен був отримати належну земельну ділянку.

Нагадуємо, що відповідно до указу Президента України від 29 січня 2001 року № 62/2001 «Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки» було запроваджено документальне посвідчення права власності на майнові паї шляхом видачі свідоцтв про право власності на пай члена колективного сільськогосподарського підприємства (майнові сертифікати). На виконання цього указу Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2001 року № 177 «Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки» було затверджено Методику уточнення складу і вартості пайових фондів майна колективних сільськогосподарських підприємств, у тому числі реорганізованих; Порядок визначення розмірів майнових паїв членів колективних сільськогосподарських підприємств та їх документального посвідчення, а також Типове положення про комісію з організації вирішення майнових питань, що виникають у процесі реформування аграрного сектора економіки¹⁴⁸.

Майнові паї були важливою підмогою колишньому члену колективного сільськогосподарського підприємства при створенні ним фермерського господарства, разом з земельними паями вони служать певним необхідним стартовим капіталом для розвитку господарства.

Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року повною мірою визначає, якою повинна бути документація для юридичного виникнення фермерського господарства, в якому порядку і куди вона має подаватися, які рішення щодо неї і ким повинні прийматися. Недоліком попереднього закону було те, що у ньому нічого не згадувалось про установчі документи фермерського господарства, що, на наш погляд, є його упущенням. Між тим, вони необхідні, адже йдеться про виникнення нового аграрного господарюючого на землі суб'єкта – юридичної особи¹⁴⁹.

Установчий договір – договір, укладений між засновниками, членами фермерського господарства щодо засад створення та діяльності його. В установчому договорі, на підставі рішення місцевої ради щодо земель комунальної власності або рішення райдержадміністрації щодо земель

¹⁴⁸ Долинська М.С. Розпаювання майна в аграрному секторі економіки України, в тому числі майна споживчого товариства, підприємства споживспілки та розпорядження майновими паями. *Довідник нотаріуса*. 2007. № 4. К.: Істина. 90 с.

¹⁴⁹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 86.

державної власності про надання земельної ділянки у власність або в користування для створення фермерського господарства, варто було закріпити основні правові засади цього створення: предмет і цілі діяльності господарства, склад його засновників та членство, найменування та місце знаходження¹⁵⁰.

Всі конкретні положення щодо діяльності фермерського господарства (організаційні, земельні, майнові, трудові, фінансові та інші відносини) слід врегулювати в статуті господарства.

Необхідно звернути особливу увагу на необхідність укладення установчого договору, зокрема, в тому випадку, коли фермерське господарство створюється колишніми членами колективних сільськогосподарських підприємств, які вийшли з цих господарств з метою створення фермерського господарства. Вийшовши з колективного сільськогосподарського підприємства, кожний з них отримав на праві приватної власності земельну ділянку та майновий пай. Останній може бути виражений у вигляді сільськогосподарської техніки, грошей тощо¹⁵¹.

Оскільки членами фермерського господарства можуть бути родичі - діти, що досягли 14-річного віку: установчий договір виступав би гарантом захисту їх законних прав та інтересів. На нашу думку, на укладення такого договору повинен бути дозвіл органів опіки та піклування, опікунської ради відповідної Ради, на території якої проживає неповнолітній (відповідно до статті 17 Закону України «Про охорону дитинства»)¹⁵².

Правомірність мати повний пакет установчих документів для фермерського господарства підтверджується і тим, що вони є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи. Слід наголосити, що після відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості) і одержання Державного акта на право приватної власності на землю, Державного акта на право постійного користування землею, договору оренди та його державної реєстрації, державної реєстрації фермерське господарство стає юридичною особою. Наголошуємо, що таке господарство обов'язково повинно мати установчі документи¹⁵³.

Аналізуючи фермерське законодавство протягом 2003-2011 років встановлено, що на протязі 29 липня 2003 року - 22 квітня 2011 року, згідно з

¹⁵⁰ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 86.

¹⁵¹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 87.

¹⁵² Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 87.

¹⁵³ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 87.

частиною третьою статті 8 Закону України «Про фермерське господарство», до засновницьких документів фермерських господарств відносилися:

по-перше, установчий договір про створення фермерського господарства, по-друге, статут фермерського господарства¹⁵⁴.

При цьому підписи осіб, які бажали створити таке господарство, на вищевказаних видах установчих документів підлягали обов'язкому посвідченню у нотаріальному порядку¹⁵⁵.

Статут фермерського господарства – це збір правил локально-нормативної дії, які регулюють перш за все внутрішні різноманітні відносини, а також відносини з іншими суб'єктами господарювання, які впливають з внутрішніх, та відносини з державою. Це перш за все, внутрішній локально-правовий акт¹⁵⁶.

Відповідно до частини 4 статті 1 Закону України «Про фермерське господарство» обов'язковими реквізитами статуту є: найменування господарства, його місцезнаходження, адреса, предмет і мета діяльності, порядок формування майна (складеного капіталу), органи правління, порядок прийняття ними рішень.

Статут може містити такі відомості:

Загальні положення (значення ФГ, його мета, законодавство, яким регулюється його діяльність, назва господарства, його юридична адреса, юридичний статус господарства, печатка, штампи господарства).

Предмет і цілі діяльності господарства (як основне - виробництво, переробка та збут сільськогосподарської продукції тощо).

Засновник господарства; члени господарства; випадки найму працівників.

Членство в господарстві: правові умови та порядок набуття членства; права і обов'язки голови та членів господарства, прийом нових членів, припинення членства в фермерському господарстві.

Землі в господарстві (розміри; кадастрова оцінка; нормативна ціна, юридична природа власності: приватна власність, постійне користування, оренда, характер використання, права та обов'язки щодо землевикористання).

Майно в господарстві (порядок формування майна (складеного капіталу), коло об'єктів, характер власності на них, права та обов'язки щодо використання, реалізація).

¹⁵⁴ Долинська М. Порівняльний аналіз правового статусу фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2021. № 2 (30). С. 143-151.

¹⁵⁵ Долинська М. Порівняльний аналіз правового статусу фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2021. № 2 (30). С. 143-151.

¹⁵⁶ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 87.

Виробничо-господарська діяльність (умови діяльності, самоокупність; підприємництво; розрахунки; договірні зобов'язання; вільне право вступати в рівноправні договірні відносини; облік, матеріальна відповідальність за завдані збитки, право господарства на об'єднання, комерційна таємниця.

Фінансові відносини (розподіл доходів, обрання банку, кредитування, страхування майна, оподаткування).

Організація, оплата, охорона та дисципліна праці (правила внутрішнього розпорядку, характер і форми організації праці; порядок оплати праці членів господарства та найманих працівників; заходи з охорони праці; дисциплінарна відповідальність).

Управління господарством (функції голови, членів господарства, колективне вирішення питань, умови тимчасової передачі головою своїх функцій іншим членам; управлінське правонаступництво).

Зовнішньоекономічна діяльність господарства (характер, правові засади, напрями).

Припинення господарства (підстави, порядок, правові наслідки)¹⁵⁷.

Статут фермерського господарства попередньо, перед подачею до відповідного виконавчого комітету міської, районної ради або в районній, районних міст Києва і Севастополя державних адміністраціях за місцем проживання особи або місцезнаходженням земельної ділянки до реєстрації, повинен був вивчений, обговорений та прийнятий майбутніми членами фермерського господарства на їх установчих зборах, що має бути оформлено відповідним протоколом¹⁵⁸.

Положення установчих документів повинні відображати конкретні особливості господарства.

Статут господарства – це нормативно-правовий акт, хоча й локальної дії, тому необхідно, щоб він був якомога якіснішим і найбільш детально регулював відносини в господарстві. Обов'язково слід звертати увагу на точність формулювань кожного положення і відповідність його українському законодавству.

Наявність повного пакета установчих документів, а до них можна віднести, насамперед, рішення про надання земельної ділянки для створення фермерського господарства, установчого договору та статуту, сприятиме зміцненню правового становища цих господарств, які мають важливе значення для формування нового аграрного укладу в Україні.

¹⁵⁷ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 87-88.

¹⁵⁸ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 87.

Позитивною рисою нового Фермерського закону 2003 року є те, що відповідно до частини 3 статті 8 законодавчого акту, підписи громадян на установчих документах про створення фермерського господарства посвідчуються нотаріусом. Реєстрація фермерського господарства в органах влади – важливий та необхідний елемент у порядку створення даного типу господарства.

Згідно статті 8 Закону України «Про фермерське господарство» редакції 2003 року, після одержання Державного акта на право приватної власності на землю, Державного акта на право постійного користування землею або укладення договору на тимчасове користування землею, в тому числі на умовах оренди, фермерське господарство підлягає державній реєстрації у відповідному виконавчому комітеті міської, районної ради або в районній, районних міст Києва і Севастополя державних адміністраціях за місцем проживання особи або місцезнаходженням земельної ділянки.

Основоположне значення Державного акта на створення даного типу господарств зумовлене першочерговим значенням земель для його створення.

Державна реєстрація – визначений законодавчими актами порядок внесення уповноваженими державними органами певних відомостей до державних реєстрів. Державна реєстрація, за суттю, – упорядкування певних відомостей, водночас та спосіб державного регулювання конкретних відносин.

Для державної реєстрації такого господарства голова фермерського господарства або уповноважена ним особа особисто або поштою (рекомендованим листом) подає до вищевказаного органу державної реєстрації:

а) засновницькі документи, які не повинні містити положень, що суперечать законодавству. До речі, необхідно відзначити, що відповідальність за відповідність установчих документів законодавству несе власник (власники). До установчих документів законодавець відносить установчий договір про створення фермерського господарства та статут;

б) реєстраційну картку встановленого зразка, яка є одночасно заявою про державну реєстрацію;

в) копію документа, що засвідчує наявність у громадянина на праві власності чи оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення;

г) документ, що посвідчує внесення плати за державну реєстрацію фермерського господарства¹⁵⁹.

Орган державної реєстрації зобов'язаний протягом не більше п'яти робочих днів з дня їх надходження внести дані з реєстраційної картки до

¹⁵⁹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 89-90.

Реєстру суб'єктів підприємницької діяльності та видати Свідоцтво про державну реєстрацію фермерського господарства.

Тільки Свідоцтво про державну реєстрацію та копія документа, що підтверджує взяття його на облік у державному податковому органі, є підставою фермерському господарству для відкриття рахунків у будь-яких банках в установленому порядку. Після державної реєстрації фермерське господарство стає самостійним суб'єктом різноманітних правових відносин, носієм прав та обов'язків¹⁶⁰.

Як кожна юридична особа фермерське господарство мушило мати свою печатку і штампи. З цією метою воно повинно перш за все отримати дозвіл на виготовлення печатки та штампів у відділі внутрішніх справ за місцем реєстрації фермерського господарства. Отримавши дозвіл, фермер замовляє їх у відповідності до ескізів на будь-якому підприємстві, яке займається цим видом діяльності (маючи на це ліцензію), обов'язково зазначивши на ній ідентифікаційний код фермерського господарства¹⁶¹.

Перереєстрація фермерського господарства проводиться в разі зміни форми власності (коли господарство було створено однією особою і до його складу входять родичі зі своїм майном), організаційно-правової форми або назви суб'єкта підприємництва у місячний термін з моменту настання зазначених змін.

Господарство відкриває розрахунковий та інші рахунки в установах банку і вступає у відносини з підприємствами, установами та організаціями, визнається державними органами та органами місцевого самоврядування як самостійний товаровиробник.

Також зазначаємо, що листом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 19 січня 2005 року № 335 «Про перетворення селянського (фермерського) господарства» вказується на те, що Законом України «Про фермерське господарство», відповідно до перехідних положень якого втратив чинність Закон України «Про селянське (фермерське) господарство», не передбачено обов'язкового перетворення селянського (фермерського) господарства в фермерське господарство. А відомості про такі підприємства можна включати до Єдиного державного реєстру¹⁶².

Значущі зміни щодо правового регулювання порядку створення фермерських господарств України відбулися у 2011 році.

¹⁶⁰ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 90.

¹⁶¹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 90.

¹⁶² Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 91.

Державна реєстрація фермерського господарства згідно пункту 15 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення єдиної системи державної реєстрації юридичних осіб»¹⁶³ проводиться з 22 квітня 2011 року, відповідно до вимог розділу III реєстрація юридичної особи Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців».

Значущі зміни щодо умов створення фермерського відбулися з 17 липня 2011 року, на підставі Закону України № 3523-УІ від 16 червня 2011 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань створення та діяльності фермерських господарств», відповідно до яких для створення фермерського господарства, громадянину України не потрібно проходити професійний відбір.

Згідно з статтею 24 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», фермер для проведення державної реєстрації юридичної особи – господарства особисто (або уповноважена ним особа) повинні подати державному реєстратору (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) такі документи:

1. заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації юридичної особи;
2. копію рішення засновників (членів господарства) про створення юридичної особи;
3. два примірники установчих документів;
4. документ, що засвідчує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичної особи;
5. копію Державного акту на право приватної власності засновника на землю або копію Державного акту на право постійного користування землею засновником, або нотаріально посвідчену копію договору про право користування землею засновником, зокрема на умовах оренди¹⁶⁴.

У разі, якщо проводилося резервування найменування юридичної особи, крім передбачених вище документів, додатково подається чинна довідка з Єдиного державного реєстру про резервування найменування юридичної особи.

Засновник фермерського господарства вправі посвідчити нотаріально довіреність на представлення інтересів при реєстрації фермерського господарства.

¹⁶³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення єдиної системи державної реєстрації юридичних осіб: Закон України від 23 вересня 2010 р. № 2555-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2555-17#Text>

¹⁶⁴ Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15>

Також слід зауважити, що засвідчення вірності копій документів провадиться нотаріусами з дотриманням глави 7 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України 22 лютого 2012 року за № 296/5¹⁶⁵.

Зокрема, указаним пунктом 3 глави 7 розділу 11 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України встановлено, що нотаріус засвідчує вірність копій документів:

підпункт 3.1 – виданих юридичними особами, за умови, що ці документи не суперечать закону, мають юридичне значення і засвідчення вірності їх копій не заборонено законом;

підпункт 3.3 – виданих фізичною особою, засвідчується в тих випадках, коли справжність підпису фізичної особи на оригіналі цього документа засвідчена нотаріусом або посадовою особою відповідного органу місцевого самоврядування або за місцем роботи, навчання, проживання чи лікування фізичної особи¹⁶⁶.

Отже, в даному випадку, у випадку не нотаріального посвідчення договору оренди земельної ділянки, дану копію нотаріус не вправі посвідчити, а засновник не в змозі представити її реєстратору.

Наявність повного пакета установчих документів, а до них можна віднести, насамперед, рішення про надання земельної ділянки для створення фермерського господарства, установчого договору та статуту, сприятиме зміцненню правового становища цих господарств, які мають важливе значення для формування нового аграрного укладу в Україні.

Аналізуючи фермерське законодавство протягом 2003-2011 років приходимо до висновку, що з 29 липня 2003 року до 22 квітня 2011 року, керуючись нормами статті 8 Закону України «Про фермерське господарство», засновницькими документами фермерських господарств були: по-перше, установчий договір про створення фермерського господарства та по-друге, Статут фермерського господарства.

Підписи громадян на вказаних установчих документах про створення фермерського господарства повинні були посвідчені нотаріусом.

За проведення державної реєстрації фермерського господарства справлялася реєстраційний збір у розмірі десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

¹⁶⁵ Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Затв. Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>

¹⁶⁶ Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Затв. Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>

Дата унесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації фермерського господарства як юридичної особи є датою державної реєстрації такого суб'єкта агровиробництва.

2.2. Організаційно правові засади створення фермерських господарств в Україні протягом 2016–2022 років

Особливість фермерських господарств полягає у тому, що в основі фермерського господарства лежать родинно-сімейні зв'язки осіб, які спільно ведуть сільськогосподарську діяльність.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про фермерське господарство», право на створення фермерського господарства має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку та виявив бажання створити фермерське господарство¹⁶⁷.

Фермерське господарство може бути створене одним громадянином України або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, відповідно до закону.

Членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства, визнають і дотримуються положень установчого документа фермерського господарства¹⁶⁸.

Зауважуємо, що членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом).

Відповідно до статті 8 фермерського закону, фермерське господарство підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому чинним законодавством України.

Державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності полягає в обов'язковій юридичній дії здійснюваній при їх створенні з метою їх легалізації, тобто надання суб'єктам формально-юридичних ознак суб'єкта права.

Значущі зміни щодо розвитку фермерства в Україні запроваджено Законом України від 31 березня 2016 року № 1067-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств»¹⁶⁹.

¹⁶⁷ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

¹⁶⁸ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

¹⁶⁹ Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 31.03.2016 № 1067-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 21. ст. 406.

Вищевказаним законом встановлено новий вид фермерського підприємництва, який функціонує як фізична особа-підприємець.

Отже, в Україні фермерське господарство може функціонувати у двох видах господарських формувань – як юридична особа та фізична особа-підприємець, однак перед приступленням до провадження фермерства, таке господарство повинно бути належним чином зареєстровано, оскільки фермерське господарство вважається створеним з дня його державної реєстрації.

Державна реєстрація – це визнання законності фермерських господарств як юридичної особи, так і фізичної особи – підприємця, тобто суб'єкта аграрної підприємницької діяльності та їх засновницьких документів.

Порядок державної реєстрації всіх суб'єктів аграрного господарювання визначається Цивільним та Господарським кодексами, а також Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» в редакції Закону України від 26 листопада 2015 року № 835-VIII.¹⁷⁰

Варто пригадати, що Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» від 26 листопада 2015 року № 835-VIII¹⁷¹, нотаріуси з 1 січня 2016 року наділяються повноваженнями державних реєстраторів у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань»¹⁷².

Отже, зареєструвати сільськогосподарський кооператив, фермерське господарство, агрофірму чи фізичних осіб – підприємців, які мають намір

¹⁷⁰ Долинська М. С. До питання здійснення державної реєстрації аграрних суб'єктів нотаріусами України. *«Актуальні проблеми соціального права»*: Матеріали всеукраїнського «круглого столу» присвяченого 40-річчю кафедри соціального права (1 квітня 2016 року). Львів: Кафедра соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка; Український центр соціально-правових досліджень 2016. С. 114–117.

¹⁷¹ Про внесення змін до Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців" та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань»: Закон України від 26 листопада 2015 року № 835-VIII. *Голос України* від 12.12.2015. № 235.

¹⁷² Про внесення змін до Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців" та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань»: Закон України від 26 листопада 2015 року № 835-VIII. *Голос України* від 12.12.2015. № 235.

займатися сільськогосподарським виробництвом, згідно зі статтею 6 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань», вправі державний реєстратор та державний чи приватний нотаріус¹⁷³.

У частині першій статті 4 Закону України «Про фермерське господарство» законодавець встановив, що «фермерське господарство підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа - підприємець. Фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, діє на основі Статуту»¹⁷⁴;

Законодавець у статті 15 вищевказаного Закону встановив вимоги до оформлення документів, що подаються для державної реєстрації.

Перелік документів, необхідних для державної реєстрації аграрних суб'єктів встановлено у статті 17 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» в редакції Закону України від 26 листопада 2015 року № 835-VIII.

Однак у вказаному переліку законодавцем не зазначено особливості реєстрації фермерського господарства, як це було передбачено частиною шостою статті 24 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» із змінами, внесеними згідно із Законом України від 03 березня 2005 року. Зокрема, не передбачено, що у випадку державної реєстрації фермерського господарства, крім необхідних документів для державної реєстрації такого суб'єкта, додаткової необхідно подати копію документа, що підтверджує право власності чи право користування майбутнього фермерського господарства земельною ділянкою для виробництва сільськогосподарської продукції¹⁷⁵.

Дійсно, в певному сенсі, в думці законодавця існує раціональне зерно, оскільки до державної реєстрації фермерського господарства право укласти договір оренди мав претендент на майбутнього фермера (як приватна фізична особа), а не юридична особа – фермерське господарство¹⁷⁶.

¹⁷³ Долинська М. С. До питання здійснення державної реєстрації аграрних суб'єктів нотаріусами України. *«Актуальні проблеми соціального права»*: Матеріали всеукраїнського «круглого столу» присвяченого 40-річчю кафедри соціального права (1 квітня 2016 року). Львів: Кафедра соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка; Український центр соціально-правових досліджень 2016. С. 116.

¹⁷⁴ Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 31.03.2016 № 1067-VIII. *Відомості Верховної Ради. 2016. № 21. ст. 406.*

¹⁷⁵ Долинська М. С. До питання здійснення державної реєстрації аграрних суб'єктів нотаріусами України. *«Актуальні проблеми соціального права»*: Матеріали всеукраїнського «круглого столу» присвяченого 40-річчю кафедри соціального права (1 квітня 2016 року). Львів: Кафедра соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка; Український центр соціально-правових досліджень 2016. С. 116.

¹⁷⁶ Долинська М. С. До питання здійснення державної реєстрації аграрних суб'єктів нотаріусами України. *«Актуальні проблеми соціального права»*: Матеріали всеукраїнського

Варто зауважити що нового редагування зазнала стаття 8 Закону України «Про фермерське господарство» згідно із Законом України від 31 березня 2016 року № 1067-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств»¹⁷⁷. Зокрема, законодавцем встановлено, що фермерське господарство підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців, за умови набуття громадянином України або кількома громадянами України, які виявили бажання створити фермерське господарство, права власності або користування земельною ділянкою.

Однак, законодавець у статті 17 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» не встановив обов'язку щодо перевірки державним реєстратором факту набуття майбутнім фермером право володіння чи користування земельною ділянкою.

Таким чином, створенню фермерського господарства передують вільне волевиявлення його майбутніх членів та відбувається у 2 етапи:

- Організаційний етап, що включає погодження складу засновників (членів сім'ї та родичів) - членів господарства, розроблення установчих документів;

- Реєстраційний етап, що передбачає здійснення державної реєстрації фермерського господарства як:

- а) юридичної особи або
- б) фізичної особи-підприємця.

Створенню будь-якого господарського формування, в тому числі фермерського господарства, передують вільне волевиявлення його майбутніх членів.

Відповідно до пункту другого статті 4 Закону України «Про фермерське господарство» при створенні фермерського господарства одним із членів сім'ї, інші члени сім'ї, а також родичі можуть стати членами такого господарства після внесення змін до його статуту, чим гарантується право громадян України на добровільне створення таких господарств.

Фермерське господарство діє на основі установчого документа (для юридичної особи – статуту, а для господарства без статусу юридичної особи – договору (декларації) про створення фермерського господарства).

В установчому документі зазначаються найменування господарства, його місцезнаходження, адреса, предмет і мета діяльності, порядок формування

«круглого столу» присвяченого 40-річчю кафедри соціального права (1 квітня 2016 року). Львів: Кафедра соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка; Український центр соціально-правових досліджень 2016. С. 116.

¹⁷⁷ Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 31.03.2016 № 1067-VIII. *Відомості Верховної Ради. 2016. № 21. ст. 406.*

майна (складеного капіталу), органи управління, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до господарства та виходу з нього та інші положення, що не суперечать законодавству України.

Ми погоджуємося, що положення установчих документів повинні відображати конкретні особливості господарства, хоча на практиці це не завжди дотримується.

Звертаємо увагу, при реєстрації фермерського господарства як юридичної особи державний реєстратор повинен звернути увагу на те, що фермерське господарство як юридична особа може бути створено трьома способами.

А саме:

– фермерське господарство, яке створюється одним громадянином України, що досяг 18 річного віку;

– фермерське господарство яке створюється кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, відповідно до частини третьої статті 3 Закону України «Про фермерське господарство».

– фермерське господарство, яке створено виключно членами однієї сім'ї (громадянами України, відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України) та яке має статус сімейного фермерського господарства¹⁷⁸

Як зауважувалося нами раніше, в українських фермерських господарствах застосовується поняття сім'ї у двох ракурсах: сім'я та сім'я-родина¹⁷⁹.

Виникає питання чи повинен державний реєстратор перевіряти родинні відносини між засновником фермерського господарства та його родичами?

На нашу думку, це було б доцільно зробити. При цьому державному реєстраторі слід керуватися нормами як Закону України «Про фермерське господарство, так і Сімейного кодексу при реєстрації сімейної ферми зокрема.

До членів сім'ї та родичів голови фермерського господарства згідно з частиною три статті 3 Закону України «Про фермерське господарство законодавець відносить:

по-перше, близьких родичів: дружину (або чоловіка, якщо господарство організовує дружина), батьки, діти, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки;

по-друге, інші родичі: мачуха, вітчим, падчерка, пасинок, рідні та двоюрідні брати та сестри, дядько, тітка, племінники як голови фермерського господарства, так і його дружини (її чоловіка),

по-третє, особи, які перебувають у родинних стосунках першого ступеня споріднення з усіма вищезазначеними членами сім'ї та родичами (батьки такої

¹⁷⁸ Долинська М.С. Новели законодавства щодо створення фермерських господарств України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: юридичні науки.* 2017. Випуск 865. С. 394.

¹⁷⁹ Долинська М. С. Поняття сім'ї в аграрному праві України. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* № 1(29). 2021. С. 115.

особи та батьки чоловіка або дружини, її чоловік або дружина, діти як такої особи, так і її чоловіка або дружини, у тому числі усиновлені ними діти»);¹⁸⁰

Варто пригадати, що у первинній редакції статті 8 Закону України «Про фермерське господарство» 2003 року було передбачено, що для реєстрації фермерського його голова подає засновницькі документи, до яких відносився установчий договір про створення фермерського господарства та статут такого господарства.

Як уже зазначалося нами раніше, на протязі 2003-2011 років (з 29 липня 2003 року до 22 квітня 2011 року), відповідно до частини третьої статті 8 Закону України «Про фермерське господарство», засновницькими документами господарства були установчий договір про створення фермерського господарства та Статут фермерського господарства.

Наголошуємо, що фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства, за умови що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України.

Законом України від 31 березня 2016 р. «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» було доповнено Фермерський Закон новою статтею 8-1 якою передбачено створення нового виду фермерського господарювання - сімейного фермерського господарства без набуття статусу юридичної особи.

Сімейне фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується фізичною особою - підприємцем самостійно або спільно з членами її сім'ї на підставі договору про створення сімейного фермерського господарства.

Фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується на основі діяльності фізичної особи - підприємця і має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства, якими є виключно фізична особа - підприємець та члени її сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України¹⁸¹.

З аналізу вищевказаних нововведень щодо створення сімейних ферм в Україні вбачається, що нагадати що таке господарство може бути створено двома способами.

¹⁸⁰ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

¹⁸¹ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

По-перше, це фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке організовується на основі одноосібної діяльності фізичної особи – підприємця, тобто фермер веде таке господарство сам одноособово.

По-друге, фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке організовується на основі діяльності як фізичної особи – підприємця, так і виключно членів його однієї сім'ї, відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України¹⁸².

Відзначаємо, що Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств від 10 липня 2018 року № 2497-VIII від 10 липня 2018 року № 2497-VIII¹⁸³ серед іншого, у новій редакції викладено статтю 8¹ Закону України «Про фермерське господарство», яка стосується створення сімейного фермерського господарства.

Договір про створення сімейного фермерського господарства без набуття статусу юридичної особи укладається фізичною особою спільно з членами її сім'ї в письмовій формі і підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню. У частині другій вищевказаної статті 8-1 Закону України «Про фермерське господарство» встановлено правило, згідно з яким такий договір повинен бути посвідченим нотаріально за місцем розташування майна та земельних ділянок фермерського господарства.

Однак, у випадку одноосібного ведення сімейного господарства без статусу юридичної особи – фізичною особою-підприємцем, то тоді декларація про створення сімейного фермерського господарства складається фізичною особою (яка має намір створити таку сімейну ферму) самостійно в письмовій формі.

Законодавець наголошує, що головою сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи є член сім'ї, зареєстрований як фізична особа - підприємець і визначений договором про створення сімейного фермерського господарства.

Аналізуючи норми пункту два частини третьої вищевказаної статті 8-1 Закону України «Про фермерське господарство» приходимо до висновку про те, що умовою для реєстрації сімейної ферми без статусу юридичної особи – як фізичної особи – підприємця є обов'язкове: укладення договору про створення сімейного фермерського господарства (у випадку створення членами сім'ї), або

¹⁸² Долинська М.С. Новели законодавства щодо створення фермерських господарств України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: юридичні науки. 2017. Випуск 865. С. 394-395.

¹⁸³ Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 10 липня 2018 року № 2497-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19#Text>

складання декларації – у випадку створення сімейної ферми - однією фізичною особою –підприємцем.

Слід наголосити на тому, що Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств від 10 липня 2018 року № 2497-VIII від 10 липня 2018 року № 2497-VIII частину третю статті 8¹ Закону України «Про фермерське господарство доповнено новим абзацом наступного змісту «Після укладання (складання) договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства голова сімейного фермерського господарства має зареєструватися як фізична особа - підприємець або зареєструвати зміни до відомостей про фізичну особу - підприємця в порядку, встановленому законом¹⁸⁴.

Тобто законодавець надав право фізичній особі-підприємцю, який вже раніше був зареєстрованим та здійснював свою діяльність, перереєструватися як сімейне фермерське господарство, однак, на нашу думку, це стосується лише випадку, коли і надалі фермерське господарство буде функціонувати як фізична особа-підприємець, про що повинні бути внесені відповідні зміни до відомостей відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

Вато уточнити, що вказана норма стосується лише того випадку, коли фізична особа-підприємець провадитиме сімейну ферму одноособово.

Для перереєстрації в сімейне фермерське господарство, фізична особа-підприємець повинна подати реєстратору відповідну декларацію, керуючись нормами статті 8¹ Закону країни «Про фермерське господарство».

На нашу думку, фізична особа-підприємець при реєстрації сімейної ферми без статусу юридичної особи, повинна керуватися, в першу чергу, нормами статті 18 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

Законодавець у частині п'ятій статті 8-1 вищевказаного Фермерського Закону встановив умови договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства.

Зокрема такими визначаються:

а) найменування, місцезнаходження (адресу) господарства, мету та види його діяльності;

б) порядок прийняття рішень та координації спільної діяльності членів господарства;

в) правовий режим спільного майна членів господарства;

¹⁸⁴ Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 10 липня 2018 року № 2497-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19#Text>

г) порядок покриття витрат та розподілу результатів (прибутку або збитків) діяльності господарства між його членами;

г) порядок вступу до господарства та виходу з нього;

д) трудові відносини членів господарства;

е) прізвище, ім'я та по батькові членів господарства, ступінь їх родинного зв'язку, паспортні дані та реєстраційні номери облікових карток платників податків (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку у паспорті, реєстраційні номери облікових карток платників податків не зазначаються);

є) інші положення, що не суперечать чинному законодавству.

Аналізуючи вказані умови слід зауважити, що у даному переліку не охоплені всі життєві ситуації, які можуть складатися при веденні сімейного фермерського господарства. Наприклад, власність у такому господарстві може бути: спільною сумісною власністю між подружжям (членами господарства, так і не членами), а між іншими членами такого господарства - спільною частковою власністю.

Договір про створення сімейного фермерського господарства без набуття статусу юридичної особи, у випадку створення як фізичною особою-підприємцем так і членами його однієї сім'ї повинен бути складений у письмово відповідно до Типової форми договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства затверджена наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України 05 квітня 2019 року № 177 та нотаріально посвідченим.

Пропонуємо членам сімей, які бажають брати участь у сімейній фермі – юридичній особі, крім статуту також укласти між собою договір про створення такої ферми¹⁸⁵.

Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» в абзаці першому частини другої статті 4 встановлює, що державна реєстрація юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, на підставі документів, поданих у паперовій формі, проводиться в межах Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя за місцезнаходженням юридичної особи чи громадського формування, що не має статусу юридичної особи. Однак, за наказом Міністерства юстиції України державна реєстрація юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, на підставі

¹⁸⁵ Долинська М. С. Особливості правового статусу сімейних ферм в Україні. *The I International Science Conference «Multidisciplinary academic research»*, September 20–22, 2021, Amsterdam, Netherlands. 2021. P. 42.

документів, поданих у паперовій формі, у визначених випадках може проводитися в межах декількох адміністративно-територіальних одиниць, визначених абзацом першим вищевказаної частини статті 4 Реєстраційного Закону, або незалежно від місцезнаходження юридичної особи чи громадського формування, що не має статусу юридичної особи, в межах України¹⁸⁶.

При цьому зауважуємо, що державна реєстрація фізичних осіб - підприємців на підставі документів, а також державна реєстрація юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, на підставі документів, поданих в електронній формі, проводиться незалежно від їх місця знаходження¹⁸⁷.

Як і інші аграрні товаровиробники, фермерське господарство вважається створеним з дня його державної реєстрації.

Фермерське господарство - як юридична особа може здійснювати володіння, користування та розпорядження належним йому майном, відокремленим від майна членів фермерського господарства. Зазначені правочини щодо майна фермерського господарства здійснюються відповідно до статуту фермерського господарства, якщо інше не передбачено угодою між членами господарства або законом.

Відповідно до статті 5 Фермерського закону, громадяни, що створили фермерське господарство, мають право облаштувати житло в тій частині наданої для ведення фермерського господарства земельної ділянки, з якої забезпечується зручний доступ до всіх виробничих об'єктів господарства. Якщо житло членів фермерського господарства знаходиться за межами населених пунктів, то вони мають право на створення відокремленої фермерської садиби, якій надається поштова адреса. Відокремленою фермерською садибою є земельна ділянка разом з розташованими на ній житловим будинком, господарсько-побутовими будівлями, наземними і підземними комунікаціями, багаторічними насадженнями, яка знаходиться за межами населеного пункту.

Фермерське господарство має найменування та може мати печатки.

Фермерське господарство підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа - підприємець. Фермерське господарство діє на основі установчого документа (для юридичної особи - статуту, для господарства без статусу юридичної особи - договору (декларації) про створення фермерського господарства).

¹⁸⁶ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

¹⁸⁷ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

В установчому документі зазначаються найменування господарства, його місцезнаходження, адреса, предмет і мета діяльності, порядок формування майна (складеного капіталу), органи управління, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до господарства та виходу з нього та інші положення, що не суперечать законодавству України.

Головою сімейного фермерського господарства може бути лише член відповідної сім'ї.

Попри це, від імені такого господарства має право виступати як голова цього господарства, так і уповноважений ним у встановленому цивільним законодавством порядку один із членів господарства.

На нашу думку, лише за згодою всіх членів сімейного фермерського господарства, голова має право уповноважити іншого члена господарства на представлення інтересів суб'єкта господарювання.

В певній мірі слушною є пропозиція професора Ю. Юркевича, що «сімейні фермерські господарства, які діють на підставі договору про створення сімейного фермерського господарства не потрібно реєструвати у обов'язковому порядку, як фізичних осіб підприємців». На думку науковця «договір про створення фермерського господарства уже належить до договорів про спільну діяльність та його передумовою є об'єднання фізичних осіб, що перебувають у сімейних відносинах з ціллю реалізації ініціативи щодо виробництва товарної сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації та внутрішньому та зовнішньому ринках, а також забезпечення раціонального використання та охорони земель, правового і соціального захисту фермерів»¹⁸⁸

Підсумовуючи викладене, слід відмітити, що державна реєстрація – важливий елемент у порядку створення фермерського господарства, це юридичний факт, який породжує появу всіх прав і обов'язків, що характеризують фермерське господарство як самостійний суб'єкт сільськогосподарського виробництва. Державна реєстрація – це визнання законності фермерського господарства як юридичної особи або фізичної особи-підприємця, суб'єкта підприємницької діяльності та його засновницьких документів¹⁸⁹.

¹⁸⁸ Юркевич Ю. Правова природа договору про створення сімейного фермерського господарства. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXIV звітної науково-практичної конференції*. Юридичний факультет Львівського національного університету імені І. Франка. Львів, 2018. С. 184-185.

¹⁸⁹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 91.

РОЗДІЛ 3. ЗЕМЕЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ У ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ УКРАЇНИ

3.1. Земельні правовідносини у фермерських господарства України протягом 2003-2015 років

Для аграрних товаровиробників, в тому числі фермерських господарств, надзвичайно важлива роль відводиться землекористуванню, оскільки землі виступають, у переважній більшості, головним засобом не лише виробництва аграрної продукції, але й основою функціонування як суб'єкта підприємництва.

Варто пригадати, що у перші роки існування незалежної України законодавством: Земельним кодексом України (в редакції від 13 березня 1992 року) та Законом України «Про селянське (фермерське) господарство» було передбачено можливість надання земельних ділянок для створення фермерських господарств у адміністративному порядку.

Як уже зазначалося, у Земельному Кодексі України 1992 року законодавцем регламентовано земельні відносини найкраще «фермерського господарства, в порівнянні з іншими суб'єктами аграрного виробництва». Тим самим законодавець підкреслив значущість становлення фермерства на той час та в майбутній перспективі.

Наприклад, у тексті статті 6 Земельного кодексу 1992 року передбачалося надання земельних ділянок на праві приватної власності громадянам України. Також вперше було відзначено, що передусім, право власності на землю може бути реалізоване для створення фермерських господарств.

Зауважуємо, що норми статті 50-55 Земельного кодексу регулювали умови та порядок надання земельних ділянок для ведення селянського (фермерського) господарства (хоч вони дещо йшли в розріз з Законом України «Про селянське (фермерське) господарство»).

Щодо првоого регулювання змлекористування фермерськими господарствами у Земельному кодексі слід виокремити статті 51, 53, 54.

Зауважуємо, що у Земельному кодексі України в редакції від 13 березня 1992 року встановлювалося, що заява про надання земель для ведення фермерства повинна була подаватися до сільської чи селищної, міської чи районної ради.

При цьому, у пункті першому статті 5 Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» від 22 червня 1992 року було встановлено що заява повинна подаватися до районної чи міської (у порядкуванні якої знаходиться

район) ради, тому очевидно, що повинні діяти саме норми фермерського закону¹⁹⁰.

Також звертаємо увагу, що згідно з нормами статей 6,50,53 Земельного кодексу України (в редакції від 13 березня 1992 року) та статтях 4-6 Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» (від 22 червня 1993 року) суб'єктом права власності на земельні ділянки, що надавалися для ведення селянського (фермерського) господарства, правильно на той час, називався громадянин України, який створював господарство та в послідуєчому був його головою. Оскільки заяву до районної ради про надання земельної ділянки для ведення селянського (фермерського) господарства подавав особисто громадянин, який заснував таке господарство, а рішення про відведення земель для такого господарства рада виносила на його ім'я, також на його ж ім'я видавався Державний акт про право приватної власності на землю, тому на нашу думку, суб'єктом одержання земельної ділянки для створення та в подальшому діяльності селянського (фермерського) господарства на «засадах приватної власності на землю, тому ми підтримуємо думку Н. Титової¹⁹¹, що виступав саме голова господарства»¹⁹².

Але ж у нормі статті 16 Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» (від 22 червня 1993 року) стверджувалося, що майно осіб, які ведуть фермерське господарство, належить їм на праві спільної сумісної власності, а серед об'єктів такого майна, в першу чергу, законодавець, називав землю.

Подібної думки притримувалася судова практика, зокрема, роз'яснення Президії Вищого арбітражного суду України від 23 серпня 1994 року «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом права державної власності на землю». Обґрунтовуючи правомірність розгляду земельних спорів щодо селянського господарства загальними, а не арбітражними судами, Президія Вищого арбітражного суду України підтверджує це тим, що «... земельна ділянка для ведення такого господарства, а також і після створення селянського господарства видається громадянину (фермеру), а не селянському господарству як юридичній особі...»¹⁹³. Як уже

¹⁹⁰ Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменярь. 1999. С.78.

¹⁹¹ Титова. Фермер і закон. Львів. 1998. С.37

¹⁹² Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменярь. 1999. С.85. Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 72-73.

¹⁹³ Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменярь. 1999. С.85. Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 73.

зауважувалося нами раніше, вищевказане положення потрібно було більш чітко закріпити в «земельному фермерському» законодавстві¹⁹⁴.

Важливе значення в процесі одержання земельної ділянки для організації фермерських господарств на початках становлення фермерства мало паювання земель, яке здійснювалося згідно чинного на той час законодавства, в тому числі указів Президента України від 10 листопада 1994 року «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» та від 8 серпня 1995 року «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям». Паювання земель проводилося у відповідності до «Методичних рекомендацій щодо паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам та організаціям», затверджених наказом Державного комітету по земельних ресурсах від 20 лютого 1996 року. Після затвердження результатів паювання земель відповідна райадміністрація видавала з одночасною реєстрацією кожному членові колективного сільськогосподарського підприємства сертифікат на право на земельну частку (пай) єдиного в Україні зразка. При цьому тільки у випадку виходу з членів колективного господарства, громадянин, обмінюючи сертифікат на Державний акт на право приватної власності на землю, ставав власником земельної ділянки¹⁹⁵.

Власник отриманого в натурі земельного паю мав право передати такий земельний пай в оренду фермерському господарству, на підставі договору оренди. У випадку бажання самостійної праці в такому господарстві, то він матиме одночасно правовий статус як орендодавця земельного паю так і найманого працівника (а не члена господарства)¹⁹⁶.

Законодавець надав право власникам земельних паїв, що знаходяться між собою в сімейно-родинних відносинах, права на об'єднання таких паїв та одного фермерського господарство уже без надання земель для такого господарства районною Радою.

Таким чином, створення фермерського господарства відбувалося у спрощеному та пришвидшеному порядку, оскільки не потрібно було займатися

¹⁹⁴ Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменяр. 1999. С.86.

¹⁹⁵ Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменяр. 1999. С.80. Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 71.

¹⁹⁶ Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменяр. 1999. С.85. Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 73.

питанням оформлення землекористування. При цьому зауважуємо, що такий порядок створення господарства не було прописано у законодавстві держави.

Також слід звернути увагу на колізію в законодавстві, яка виникала на практиці, коли при переході права власності на земельний сертифікат особі, яка за встановленими в законодавстві умовами не має права на створення фермерського господарства (наприклад, спадкоємцю-іноземцю чи державному службовцю). У такому разі ця особа по суті позбавлена можливості замінити свій сертифікат на реальний земельний пай (у натурі) з метою використання останнього для створення такого господарства¹⁹⁷. До прийняття нового Земельного кодексу України (2001 року) в пункті 1 Указу Президента від 21 квітня 1998 року «Про захист прав власників земельних часток (паїв)», було передбачено, що у випадку купівлі-продажу права на земельну частку (пай), посвідченого сертифікатом, переважне право на його придбання мали члени колективних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських кооперативів, сільськогосподарських акціонерних товариств, а також селянські господарства та громадяни, які мають право їх створювати¹⁹⁸.

Лише 25 жовтня 2001 року в державі був прийнятий новий Земельний кодекс України, який найповніше відповідає концепції земельної реформи.

За вищевказаним кодексом визнаються чотири категорії суб'єктів права власності на землю: громадяни та юридичні особи, територіальні громади і держава. Дійсно, таким чином, законодавцем запроваджено кілька нововведень щодо права власності на землю, в тому числі головне: приведено у відповідність із Основним законом держави (Конституцією України) форми власності на землю в Україні.

Чинний кодекс розширив повноваження фізичних та юридичних осіб щодо земельних правовідносин.

Земельний кодекс детально і пріоритетно регулює земельні відносини щодо фермерських господарств, зокрема:

- щодо видів земель, які можуть бути у господарстві (стаття 31);
- порядку приватизації земельних ділянок членами фермерських господарств (стаття 32);
- порядок володіння, користування та розпорядження сумісною власністю на земельні ділянки (стаття 89).

¹⁹⁷ Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменяр. 1999. С.81. Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 71-72.

¹⁹⁸ Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменяр. 1999. С.85. Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 73.

Також важливе значення для фермерів мають вимоги певних статей кодексу.

На нашу думку, слід звернути увагу на вимоги таких статей нового Земельного кодексу України щодо:

- принципів земельного законодавства (стаття 5);
- земель сільськогосподарського призначення (глава 5, а саме стаття 23), вимог статей 56, 57, 59 (право використання господарством земель лісового та водного фонду);
- права власності на землю (глава 14);
- права користування землею (глава 15);
- право земельного сервітуту (глава 16) - новела кодексу;
- обмеження прав на землю (глава 18);
- набуття та реалізація права на землю (розділ IV);
- обмеження прав на землю (статті 110-115)¹⁹⁹.

Також Земельний кодекс змінив назву із селянського (фермерського) господарства на фермерське господарство.

Прийняття нового фермерського законодавчого акту стало не лише новим кроком до розвитку фермерства, але й на новий щабель підняло розвиток фермерського законодавства. Відповідно до статті 1 Закону України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року фермерське господарство набуло статусу юридичної особи, яка створена одним або декількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, тому відповідно в певній мірі змінився статус земельних ділянок, хоча загальний порядок отримання земельної ділянки для ведення фермерства залишився таким, який був передбачений Законом України «Про селянське (фермерське) господарство».

Зокрема, відповідно до статті 7 Закону України «Про фермерське господарство»²⁰⁰, громадяни, які мали намір створити фермерське господарство повинні були звернутися до органів державної влади або місцевого самоврядування, на власний вибір, за отриманням або придбанням відповідної земельної ділянки.

Якщо бажали отримати земельну ділянку із земель державної власності, то особи повинні були звернутися до відповідної державної адміністрації, а у випадку отримання земель із комунальної власності, то до – відповідної місцевої ради.

¹⁹⁹ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>.

²⁰⁰ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

Тобто, заява про отримання для ведення фермерства землі була одночасно документом, який свідчив про добровільне бажання створення фермерського господарства.

У заяві особа, яка мала намір стати фермером, вказувала:

1. бажання створити фермерське господарство з вказівкою назви господарства;

2. розміри земельної, які бажала отримати, при цьому зазначивши перспективи діяльності майбутнього господарства, тобто напрями як господарської, так і іншої діяльності, що незаборонена українським законодавством України;

3. місце розташування земельної ділянки для фермерства;

4. вказувала вид набуття земельної ділянки:

- приватна власність,

- оренди;

5. перелік майбутніх членів такого господарства склад майбутнього селянського (фермерського) господарства, в тому числі вказуючи повністю їхні паспортні відомості, а також родинні відносини.

Обов'язковим додатком до заяви про виділення земельної ділянки було рішення професійної комісії з питань створення фермерських господарств, у якому підтверджувалося одна з двох підстав для створення такого виду господарств наявності у особи:

- достатнього досвіду роботи у сільському господарстві чи

- достатньої та необхідної сільськогосподарської кваліфікації.

Заява громадянина розглядається у місячний термін, і при її задовільному рішенні районна чи міська державна адміністрація або орган місцевого самоврядування замовляють, за рахунок Українського державного фонду підтримки фермерських господарств, державній землевпорядній організації проект відведення земельної ділянки. Цей проект погоджується відповідно до закону (в тому числі з власником землі або землекористувачем, землевпорядними, природоохоронними і санітарними органами та органом архітектури), а також затверджується належним чином.

На нашу думку, було б доцільним, щоб спочатку було погодження проекту, а потім уже йшло його замовлення²⁰¹.

Як уже зауважувалося, позитивною рисою Закону України «Про фермерське господарство», прийнятого у 2003 році було те, що заява на право отримання земельної ділянки не потребувала погодження з тією сільською або селищною радою, на території якої розташована бажана фермером земельна

²⁰¹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 70.

ділянка, що могла бути використана ним у майбутньому для агровиробництва²⁰².

Оскільки частину земель майбутнє фермерське господарство могло отримати безоплатно, то це було не лише стимулом для створення таких господарств, але й істотною державною гарантією полегшення утворення цього господарства.

Державні акти на право приватної власності на землю або договір на тимчасове користування землею, видавалися та уклалися лише після відведення земельної ділянки в натурі.

У випадку відмови органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо надання земельних ділянок для ведення фермерства, таке рішення може бути оскаржено заявником в суді. Тут ми зустрічаємось з винятковою ситуацією, коли саме рішення суду про задоволення позову громадянина є підставою для відведення ділянки в натурі (на місцевості), видачі документа, що посвідчує право власності або користування землею, а також укладення договору оренди. Отже, по суті в даному випадку суд бере на себе невластиві йому функції органу державної влади та власника земель²⁰³.

Однак, статтею 31 Земельного кодексу України²⁰⁴ (2001 року) у первинній редакції та статтею 12 Закону України «Про фермерське господарство»²⁰⁵ також у первинній передбачено, що землі фермерського господарства можуть складатися із:

1. Земельної ділянки, що належить на праві власності фермерському господарству як юридичній особі.
2. Земельних ділянок, що належать громадянам-членам фермерського господарства на праві приватної власності.
3. Земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди.

З аналізу змісту частини другої статті 12 Фермерського Закону вбачається, що право володіння та користування земельними ділянками, які перебувають у

²⁰² Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 70.

²⁰³ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 70. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 63-64.

²⁰⁴ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>.

²⁰⁵ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

власності членів фермерського господарства, здійснює саме фермерське господарство²⁰⁶.

На відміну від статті 6 Земельного кодексу України (в редакції від 13 березня 19992 року), у статті 32 нового Земельного кодексу України (2001 року) та в статтях 7,13 Закону України «Про фермерське господарство» громадянам України – членам фермерських господарств передаються безоплатно у приватну власність надані їм у користування земельні ділянки лише у розмірі земельної частки (паю) члена сільськогосподарського підприємства, розташованого на території відповідної ради. Однак, громадяни України, які вже раніше набули право на земельну частку (пай), цим правом повторно скористуватися не можуть²⁰⁷.

Як і в попередніх нормативних актах аграрного законодавства, в пункті 8 статті 7 Закону України «Про фермерське господарство» встановлено, що за загальним правилом, землі лісового та водного фондів, які входять до складу сільськогосподарських угідь, не можуть передаватися у приватну власність для фермерського господарства, за винятком невеликих – до 5 гектарів ділянок лісів у складі угідь такого господарства і невеликих – до 3 гектарів ділянок під замкненими природними водоймами. Також фермерському господарству дозволено проводити заліснення частини земель та будувати замкнену водойму на земельній ділянці, яка належить господарству або його членові на праві приватної власності²⁰⁸.

Проте в господарствах, окрім зазначеного, правовий режим земель може бути й інший. Це стосується тих земель, які перевищують середню земельну частку, надану громадянину в приватну власність. У даному випадку можливо декілька варіантів:

по-перше, куплено за спільні кошти подружжя, тобто землі належатимуть на праві спільної сумісної власності засновнику господарства та його дружині;

по-друге, куплені за спільні кошти всіх членів господарства, тобто землі будуть належати на праві спільної сумісної власності всім членам господарства (відповідно до статті 16 Закону України «Про селянське (фермерське) господарство»), якщо інше не передбачено угодою між ними.

²⁰⁶ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 72-73. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С.67.

²⁰⁷ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 72-73. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С.67.

²⁰⁸ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

Розпоряджатися придбаними зазначеними вище землями мають: у першому випадку – засновник та його дружина, а в другому – всі члени фермерського господарства.

Тобто, при вчиненні нотаріальних дій, зокрема відчуження земельних ділянок, які належать фермерському господарству, нотаріусу слід уважно вивчити документи та перевірити факт, чи земельні ділянки набуті фермерським господарством до прийняття Закону України «Про фермерське господарство» у 2003 році, можливо дійсно належать всім членам даного господарства на праві спільної сумісної власності, або ж на праві спільної сумісної власності належать засновнику господарства та його дружині.

Ми погоджуємося, що власність на землю є не лише гарантом стабільності фермерського господарства, а й основою його життєдіяльності і мобільності при швидкій зміні економічних, політичних і соціальних факторів.

Однак війна в Україні, зокрема 2022 року, призвела до значних втрат як матеріальних, так і землекористування фермерських господарств.

Право власності на землю або право користування землею фермерського господарства протягом 2003-2015 років одночасно виступало як два юридичні факти, які різняться між собою двома суттєвими ознаками та ступенем впливу:

- як одноактний правоустановлюючий юридичний факт – для виникнення такого господарства;
- праворегулюючий юридичний факт – для правової регламентації господарської діяльності фермерського господарства (триваючий юридичний фактор) ²⁰⁹.

Оренда земельних ділянок стала однією з поширених форм землекористування фермерських господарств України.

Проблему розширення земель, які надаються фермерському господарству, доцільно розглядати в двох аспектах. Суть першого полягає в максимально можливому розширенні земельних наділів у межах, встановлених Законом. При вирішенні першої проблеми, як зазначалось раніше, середньої земельної частки недостатньо для ведення господарства.

Поповнення ж його земельних ресурсів можливе двома шляхами: по-перше, наданням в оренду додаткових земельних угідь за умови їх наявності в землях запасу; по-друге, об'єднанням земельних часток при виході із колективного господарства. Для цього залучаються земельні частки родичів,

²⁰⁹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 75.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С.69.

сусідів, пенсіонерів. Важливим способом збільшення земельних наділів діючих фермерів є залучення та оренда паїв односельчан²¹⁰.

Необхідно відмітити, що процес паювання земель і майна – це тимчасове явище.

Законодавець у пункті 4 статті 13 Закону України «Про фермерське господарство» надав право громадянам України, які до 1 січня 2002 року отримали в постійне користування або оренду земельні ділянки для ведення фермерського господарства переважне право на викуп земельних ділянок розміром до 100 гектарів сільськогосподарських угідь, у тому числі до 50 гектарів ріллі, у власність з розстрочкою платежу до 20 років²¹¹.

Для досягнення високої ефективності в роботі, раціонального використання трудових ресурсів, основних, виробничих фондів, зниження собівартості та підвищення продуктивності праці фермерське господарство повинно мати оптимальний розмір. Адже від розміру господарства залежить ефективність використання техніки та інших основних фондів, транспорту, трудових ресурсів і виробництва в цілому.

Законом не встановлено мінімального розміру земельних ділянок, які б господарство дозволило розглядати як товарне фермерське господарство. На нашу думку, як за загальне правило, слід вважати, що фермерське господарство для повнотоварної підприємницької діяльності повинно в умовах України отримати не менше 40-30 га земель²¹².

Проте в пункті 13 Перехідних положень Земельного кодексу України (2001 року) передбачено, що громадяни та юридичні особи, в тому числі й фермерські господарства, на період до 1 січня 2015 року можуть набувати право власності на землі сільськогосподарського призначення загальною площею лише до 100 гектарів, хоча ця площа може бути збільшена у разі спадкування земельних ділянок за законом²¹³.

Отримання земельної ділянки для ведення фермерського господарства є до березня 2016 року було першим необхідним юридичним фактором для

²¹⁰ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 78. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С.72.

²¹¹ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

²¹² Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 79. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 73.

²¹³ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>.

створення та подальшого функціонування такого типу господарства, яке є специфічним суб'єктом аграрного підприємництва.

3.2 Земельні правовідносини у фермерських господарства України протягом 2016-2022 років

Значущі зміни законодавчого регулювання правового становища фермерських господарств України, в тому числі щодо земельних правовідносин, відбулися згідно із Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» від 31 березня 2016 року № 1067-VIII.²¹⁴

Зокрема законодавцем скасовано особливості надання земельних ділянок для ведення фермерства в Україні. Від тепер, відповідно до статті 7 Закону України «Про фермерське господарство», процес отримання земельних ділянок як державної, так і комунальної власності для ведення фермерства здійснюється в загальному порядку, передбаченому Земельним кодексом держави.

Тобто, земельні ділянки для ведення фермерства надаються у звичайному .. а не пільговому порядку.

Істотні зміни щодо видів земель фермерського господарства запроваджено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання діяльності фермерських господарств» від 24 вересня 2021 року № 1788-IX.²¹⁵

Так, законодавцем викладено у новій редакції не лише статтю 31 Земельного кодексу України²¹⁶, але й частину першу статті 12 Закону України «Про фермерське господарство»²¹⁷, однаковим змістом.

Аналізуючи вищезазвані норми вбачається, що законодавцем землі фермерського господарства поділено на дві основні групи.

До першої групи відносяться земельні ділянки, які належать громадянам України як членам фермерського господарства на праві власності або користування.

²¹⁴ Про внесення змін до Закону України "Про фермерське господарство" щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 31 березня 2016 року № 1067-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, № 21, ст.406

²¹⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання діяльності фермерських господарств: Закон України від 24 вересня 2021 року № 1788-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2021, № 51, ст.423.

²¹⁶ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>.

²¹⁷ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

До другої групи відносяться земельні ділянки, що належать фермерському господарстві як на праві власності, так і на праві користування.

Правовому регулюванню земель для ведення фермерства законодавцем виокремлено розділ четвертий під назвою «Землі фермерських господарств» вищевказаного Закону України «Про фермерське господарство» 2003 року, який складається із статей 12- 18²¹⁸.

Зауважуємо, що законодавцем у попередній редакції залишено норми статті 13 вищевказаного закону щодо порядку приватизації земельних ділянок членами фермерських господарств.

Нагадаємо, що члени фермерського господарства мають право на одержання безоплатно у власність із земель державної і комунальної власності земельних ділянок у розмірі земельної частки (паю).

При цьому, членам фермерських господарств передаються безоплатно у приватну власність із раніше наданих їм у користування земельні ділянки у розмірі земельної частки (паю) члена сільськогосподарського підприємства, розташованого на території відповідної ради. Земельні ділянки, на яких розташовані житлові будинки, господарські будівлі та споруди фермерського господарства, передаються безоплатно у приватну власність у рахунок земельної частки (паю).

У випадку набуття права на земельну частку (пай) раніше, члени такого господарства не мають права на повторний виділ такого майна.

Також залишено законодавцем право для громадян України, які до 1 січня 2002 року отримали в постійне користування або оренду земельні ділянки для ведення фермерського господарства, переважне право на придбання (викуп) земельних ділянок розміром до 100 гектарів сільськогосподарських угідь, у тому числі до 50 гектарів ріллі, у власність з розстрочкою платежу до 20 років²¹⁹.

Деяких редагувань зазнали норми статті 14 Фермерського закону щодо прав членів та самого фермерського господарства, які стосуються землекористування.

До таких прав законодавець відносить:

По-перше, право на продаж або іншим способом відчуження земельної ділянки, а також право на передачу земельної ділянки в оренду, заставу, спадщину;

По-друге, право на самостійне господарювання на землі;

²¹⁸ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

²¹⁹ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

По-третє, це право власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, а також на вироблену сільськогосподарську продукцію;

По-четверте, право на відшкодування збитків;

По-п'яте, право на спорудження житлових будинків, господарських будівель та споруд тільки з метою організації та забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації;

По-шосте, право реалізовувати вироблену сільськогосподарську продукцію на вітчизняних ринках і поставляти на експорт;

По-сьоме, законодавцем надано інші права, однак не перераховано їх²²⁰.

У частині другій вищевказаної статті 14 Фермерського закону законодавець наголошує, що порушені права власників земельних ділянок підлягають поновленню в порядку, встановленому законом.

У статті 15 Закону «Про фермерське господарство» законодавець перелічує обов'язки фермерського господарства та його членів по відношенню до земельних ділянок, які перебувають у їхній власності чи на праві користування, відповідно до закону.

При цьому зауважуємо, що в частині першій зазначеної статті мова йде лише про фермерські господарства. До «земельних» обов'язків фермерського господарства відносяться:

По-перше, забезпечення використання земельних ділянок за їх цільовим призначенням;

По-друге, додержання вимог законодавства про охорону довкілля;

По-третє, сплата податків та зборів;

По-четверте, не порушення прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;

По-п'яте, недопущення зниження родючості ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;

По-шосте, надання відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів;

По-сьоме, дотримання санітарних, екологічних та інших вимог щодо якості продукції;

По-восьме, дотримання правил добросусідства та встановлених обмежень у використанні земель і земельних сервітутів;

По-дев'яте, збереження геодезичних знаків, протиерозійних споруд, мережі зрошувальних та осушувальних систем.

²²⁰ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

Також в частині другій вищевказаної статті зазначено, що законом можуть бути встановлені інші обов'язки власників земельних ділянок²²¹.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання діяльності фермерських господарств» від 24 вересня 2021 року № 1788-IX²²² викладено у новій редакції статтю 16 Закону України «Про фермерське господарство» у часті вдосконалення норм щодо права фермерського господарства на будівництво як житлових будинків, так і господарських будівель та споруд.

Законодавець поділив статтю 16 на дві частини та окремо виділив права на будівництво на приватних землях фермерського господарства та членів фермерського господарства; а також на орендованих землях.

Зокрема, фермерське господарство на належних йому та його членам на праві власності земельних ділянках має право споруджувати житлові будинки, господарські будівлі та споруди на належних йому, його членам на праві власності земельних ділянках відповідно до затвердженої документації із землеустрою та містобудівної документації у встановленому законом порядку²²³. При цьому на орендованій земельній ділянці фермерське господарство, як орендар має право лише за письмовою згодою орендодавця:

- зводити житлові будинки, господарські будівлі та споруди,
- закладати багаторічні насадження,
- здійснювати будівництво водогосподарських споруд та меліоративних систем відповідно до затвердженої документації із землеустрою, містобудівної документації та з дотриманням умов цільового використання земельної ділянки у встановленому законом порядку²²⁴

І надалі фермерське господарство має право на використання для потреб господарства загальнопоширені корисні копалини (пісок, глина, гравій, торф тощо), лісові угіддя, водні об'єкти та прісні підземні води, що знаходяться на земельній ділянці, дотримуючись відповідного законодавства України²²⁵.

Право використання фермерських земель іншими особами врегульовано статтею 17 Закону України «Про фермерське господарство». Зокрема, такі особи на землях фермерських господарств мають право вільного проходу,

²²¹ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

²²² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання діяльності фермерських господарств: Закон України від 24 вересня 2021 року № 1788-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2021, № 51, ст.423.

²²³ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

²²⁴ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

²²⁵ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

проїзду всіма видами транспорту по дорогах, пересування на човнах, купання у водоймах на належних фермерських господарствах на праві власності або праві оренди земельних ділянках, розміщення наметів і проживання в них, розведення багаття та інші дії, що дозволяються за згодою їх власників, крім випадків встановлення за рішенням суду земельних сервітутів, за умови збереження природних компонентів в екологічно чистому вигляді²²⁶.

Однак, юридичні особи - власники об'єктів (газо-, нафтопроводів, ліній електропередач, зв'язку тощо), що проходять через земельні ділянки фермерських господарств, мають право доступу до таких об'єктів тільки на підставі угоди, укладеної з відповідним фермерським господарством, відповідно до затвердженої документації із землеустрою або встановленого земельного сервітуту²²⁷.

Значущі зміни щодо права на розширення землекористування у фермерських господарствах України було запроваджено законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 року № 552-IX²²⁸ щодо набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення.

Так, вищевказаним законом скасовано мораторій на відчуження певних категорій земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Аналізуючи норми законодавчого акту вбачається, що з 1 липня 2021 року право придбати сільськогосподарські землі можуть лише члени фермерського господарства як громадяни України, а не фермерське господарство як юридична особа.

Законодавець обмежує розмір площі такої ділянки, вона не може бути більшою за 100 гектарів. У випадку набуття громадянами України до 1 липня 2021 року інших земельних ділянок, то тоді загальна площа їх разом (з новими, купленими після 1 липня 2021 року) не повинна бути більшою за 10 000 гектарів.

На нашу думку, цінними є зміни щодо право постійного користування, право довічного успадкованого володіння земельними ділянками державної і комунальної власності, призначеними для ведення селянського (фермерського) господарства. Зокрема вищевказані особи, в тому числі фермери, а також фермери- орендарі земельних ділянок, які набули право оренди землі шляхом

²²⁶ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

²²⁷ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

²²⁸ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31 березня 2020 року № 552-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2020, № 20, ст.142.

переоформлення права постійного користування щодо зазначених земельних ділянок до 2010 року, мають право на викуп таких земельних ділянок у власність з розстрочкою платежу до десяти років за ціною, яка дорівнює нормативній грошовій оцінці таких земельних ділянок, без проведення земельних торгів. У разі купівлі земельної ділянки з розстроченням платежу право власності переходить до покупця після сплати першого платежу²²⁹.

Також забороняються відчуження земельних часток (паїв), земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної і комунальної власності, відчуження та зміна цільового призначення земельних ділянок сільськогосподарського призначення приватної власності, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв), розташованих на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, крім передачі їх у спадщину. Угоди (у тому числі довіреності), укладені під час дії заборони на купівлю-продаж або відчуження в інший спосіб земельних ділянок та земельних часток (паїв), визначених цим пунктом, у частині їх купівлі-продажу та відчуження в інший спосіб, а так само в частині передачі прав на відчуження цих земельних ділянок та земельних часток (паїв) на майбутнє, є недійсними з моменту їх укладення (посвідчення)²³⁰.

До 1 січня 2024 року: забороняється купівля-продаж або відчуження в інший спосіб на користь юридичних осіб земельних ділянок, які перебувають у приватній власності і віднесені до земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а також земельних часток (паїв), крім переходу до банків права власності на земельні ділянки як предмет застави, передачі земельних ділянок у спадщину, обміну (міни) відповідно до частини другої статті 37¹ Земельного Кодексу України земельної ділянки на іншу земельну ділянку з однаковою нормативною грошовою оцінкою або різниця між нормативними грошовими оцінками яких становить не більше 10 відсотків та відчуження земельних ділянок для суспільних потреб. Зауважуємо, що угоди (у тому числі довіреності), укладені під час дії заборони на купівлю-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок та земельних часток (паїв), встановленої цим підпунктом, у частині їх купівлі-продажу та відчуження в

²²⁹ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31 березня 2020 року № 552-ІХ. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 20, ст.142.

²³⁰ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31 березня 2020 року № 552-ІХ. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 20, ст.142.

інший спосіб на користь юридичних осіб, а так само в частині передачі прав на відчуження цих земельних ділянок та земельних часток (паїв) на користь юридичних осіб на майбутнє (у тому числі укладення попередніх договорів), є недійсними з моменту їх укладення (посвідчення)²³¹;

Законодавець наголошує, що до 1 січня 2030 року ціна продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв), не може бути меншою за їх нормативну грошову оцінку²³²

Таким чином, лише з 1 січня 2024 року фермерські господарства, як юридичні особи, можуть набувати у власність сільськогосподарські землі, та й то не більше 10 000 га, а члени фермерського господарства можуть набувати по 100 гектарів кожний .

Війна в Україні внесла свої корективи у землекористування загалом і в фермерське землекористування зокрема, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28 квітня 2021 року № 1423-IX²³³ та Законом України « Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12 травня 2022 року № 2247-IX²³⁴.

Відповідно до вищевказаних законодавчих актів було внесено зміни до чинного земельного законодавства, зокрема, Земельного кодексу України.

На нашу думку слід виокремити наступні положення:

По-перше, під час дії воєнного стану вважаються поновленими на один рік без волевиявлення сторін відповідних договорів і без внесення відомостей про поновлення договору до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно договори оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту, строк користування земельними ділянками щодо яких закінчився після введення воєнного стану, щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення:

²³¹ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31 березня 2020 року № 552-IX. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 20, ст.142.

²³² «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31 березня 2020 року № 552-IX. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 20, ст.142.

²³³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин: Закон України від 28 квітня 2021 року № 1423-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#n412>

²³⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану 12 травня 2022 року № 2247-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text>

а) державної, комунальної власності, невитребуваних, нерозподілених земельних ділянок, а також земельних ділянок, що залишилися у колективній власності і були передані в оренду органами місцевого самоврядування;

б) приватної власності²³⁵;

по-друге, передача в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва на строк до одного року земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності (крім тих, що перебувають у постійному користуванні осіб, які не належать до державних, комунальних підприємств, установ, організацій), а також земельних ділянок, що залишилися у колективній власності колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського акціонерного товариства, нерозподілених та невитребуваних земельних ділянок і земельних часток (паїв) здійснюється на таких умовах:

а) розмір орендної плати не може перевищувати 8 відсотків нормативної грошової оцінки земельної ділянки, що визначається від середньої нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по області;

б) орендар земельної ділянки не має права на:

компенсацію власних витрат на поліпшення земельної ділянки;

поновлення договору оренди землі, укладення договору оренди землі на новий строк з використанням переважного права орендаря;

передачу земельної ділянки в суборенду;

встановлення земельного сервітуту;

зміну угідь земельної ділянки;

будівництво на земельній ділянці об'єктів нерухомого майна (будівель, споруд);

закладення на земельній ділянці багаторічних насаджень;

переважне право на купівлю орендованої земельної ділянки у разі її продажу;

відчуження, передачу в заставу (іпотеку) права користування земельною ділянкою;

поділ земельної ділянки, об'єднання її з іншою земельною ділянкою;

використання для власних потреб наявних на земельній ділянці загальнопоширених корисних копалин, торфу, лісу, водних об'єктів, а також інших корисних властивостей землі;

зміну цільового призначення земельної ділянки;

²³⁵ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>.

в) договір оренди земельної ділянки укладається лише в електронній формі, та засвідчується кваліфікованими електронними підписами орендаря і орендодавця;

г) передача в оренду земельної ділянки здійснюється без проведення земельних торгів;

г) формування земельної ділянки з метою передачі її в оренду здійснюється без внесення відомостей про таку земельну ділянку до Державного земельного кадастру (державної реєстрації) та присвоєння їй кадастрового номера, на підставі технічної документації із землеустрою щодо інвентаризації земель, яка розробляється за рішенням органу, уповноваженого передавати земельну ділянку в оренду, та затверджується таким органом²³⁶.

Для ведення агровиробництва, на нашу думку, землекористування у фермерських господарствах необхідно вважати обов'язковим елементом функціонування такого типу господарств.

²³⁶ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>.

РОЗДІЛ 4. ОСНОВНІ ПРАВОВІ ЗАСАДИ АГРОПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

Очевидно, що правові засади діяльності фермерських господарств в Україні ґрунтуються на певних вихідних принципах.

Поняття «принципи» включає в себе багатовекторне тлумачення. Зокрема, вчені їх визначають як:

- аксіому,
- вираз необхідності явищ чи закону,
- керівну ідею,
- відправний пункт певного пояснення,
- внутрішнє переконання людини,
- одну з логічних функцій закону, основну ланку будь-якого поняття,
- основоположне теоретичне значення,
- передумову знання,
- першооснову чи підставу,
- погляд на речі,
- постулат, та інше²³⁷

Принципи як вихідні засади, уособлюють сутність діяльності фермерських господарств та відображені у правових нормах, які закріплюють правове становище вказаних суб'єктів агровиробництва

Має рацію О. Скакун стверджуючи, що принципи права можуть бути також прямо сформульованими в законодавчих актах, виникати із загального змісту таких актів, зумовлювати тим самим напрями правотворчої, правозастосовної та іншої юридичної діяльності²³⁸.

Принципи в першу чергу характеризують закономірні особливості діяльності фермерських господарств, та перебувають у постійному русі, тобто, будуть змінюватись та вдосконалюватись, що в свою чергу призведе до змін, редагувань та доповнень відповідного фермерського права та фермерського законодавства зокрема.

Оскільки фермерське право є підгалуззю аграрного права, тому принципи аграрного права становлять серцевину принципів фермерського права.

²³⁷ Ільєва Н. В. Принципи нотаріальної діяльності в Україні. *Вісник Одеського національного університету НУ ім. І. І. Мечнікова. Правознавство*. 2014. Вип. 1 (22). Т. 19. С.116-122.

²³⁸ Скакун О. Ф. *Теорія держави і права: енциклопедичний курс: підручник*. Х.:Еспада, 2006. С. 258

Принципи аграрного права – основоположні ідеї, думки, засади, а також положення, які відображені у нормативних та законодавчих актах держави або впливають із їх змісту, правової доктрини, а також відображають закономірності та особливості аграрного права, які формуються під впливом об’єктивних суспільних відносин і потреб суспільства²³⁹.

Із аналізу чинного аграрного законодавства, в тому числі Конституції України, праць науковців, на нашу думку, фермерські господарства у своїй діяльності використовують загальні, комплексні міжгалузеві та спеціально-галузеві (аграрні) принципи.

На нашу думку слід виокремити наступні основні правові принципи (засади) аграрного підприємництва фермерських господарств:

По-перше, це принцип законності, тобто відповідальності аграрних суб’єктів за правопорушення, зокрема, фермерських господарств та його членів;

По-друге, принцип забезпечення продовольчої безпеки держави аграрними суб’єктами, в тому числі фермерськими господарствами;

По-третє, принцип всебічної охорони прав власності на майно фермерських господарств та його членів;

По-четверте, принцип гарантій свободи аграрного підприємництва та гарантованості захисту прав аграрних суб’єктів;

По-п’яте, принцип невтручання державних органів у виробничу та господарську діяльність аграрних суб’єктів, зокрема фермерських господарств;

По-шосте, принцип органічного зв’язку трудової діяльності з природно-кліматичними умовами аграрного підприємництва,

По-сьоме, принцип стабільної державної підтримки аграрних товаровиробників, в тому числі фермерських господарств;

По-восьме, принцип екологізації, зокрема екологічної спрямованості аграрного виробництва фермерськими господарствами,;

По-дев’яте, принцип діджиталізації.

Варто вказати, що вищевказаний перелік принципів не може бути вичерпним²⁴⁰.

Які ж основні вихідні провідні засади діяльності фермерських господарств в Україні? Значною мірою в них проявляється правосуб’єктність цих господарств.

До них слід віднести такі засади:

²³⁹ Долинська М. С. До питання розширення видів принципів аграрного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 181.

²⁴⁰ Долинська М. С. До питання розширення видів принципів аграрного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 181.

1. Земельні відносини, а саме відносини з використання земель сільськогосподарського призначення, є провідними і визначальними не лише при створенні, а і у діяльності фермерських господарств.

2. Трудова правосуб'єктність у фермерському господарстві має подвійний характер, але в обох випадках трудові права і обов'язки тісно пов'язані з землевикористанням, а тому їм притаманні істотні особливості сільськогосподарської праці.

3. Фермерське господарство є особливим суб'єктом аграрної підприємницької діяльності; саме на це націлена майнова правосуб'єктність у цьому господарстві.

4. Повна самостійність господарської діяльності фермерських господарств²⁴¹.

Далі ми розглянемо ці основні вихідні правові засади (принципи) діяльності фермерських господарств.

Однієї з головних засад діяльності фермерських господарств слід вважати аграрне товарне підприємництво.

Вважаємо за доцільне більш детально зупинитися на висвітленні окремих правових засад діяльності фермерських господарств України.

4.1. Аграрне підприємництво фермерських господарств

Перехід України на засади ринкової економіки об'єктивно зумовило розвиток підприємницької діяльності, тобто самостійної діяльності на власний ризик з метою одержання прибутку.

Діяльність суб'єктів підприємницької діяльності в Україні базується на статті 42 Конституції України, яка дає право на заняття такою діяльністю всім. Виняток становить лише така діяльність, яка заборонена законом.

Відповідно до статті 42 Господарського кодексу України, підприємництво - це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку²⁴².

²⁴¹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 95. Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 209 с. Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 18 с.

²⁴² Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436 – IV. URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

Фермерські господарства визнані суб'єктами підприємництва на законодавчому рівні безпосередньо спеціальним законодавчим актом: Законом України «Про фермерське господарство». У преамбулі законодавець зауважує, що фермерські господарства є «прогресивною формою підприємницької діяльності громадян у галузі сільського господарства України»²⁴³.

Дійсно, фермерські господарства є особливим суб'єктом підприємницької діяльності, оскільки в їх основі лежить сімейно-родинне аграрне підприємництво громадян України, що вбачається із змісту частини першої вищевказаного фермерського закону. А саме: «Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону»²⁴⁴.

Результатом використання фермерським господарством земель сільськогосподарського призначення є вироблення певної продукції майнового характеру, яка призначена для реалізації. У зв'язку з цим переважно і реалізується безпосередньо підприємницька діяльність стосовно фермерських господарств.

Майнові відносини є визначальними в діяльності фермерських господарств про що свідчить присвячений законодавцем окремий розділ п'ятий Фермерського закону під назвою «Майно фермерського господарства».

Майнові відносини фермерських господарств зумовлені правом власності, товарно-грошовою формою обігу, а також характеризуються юридичною рівністю сторін.

Особливість правового режиму майна фермерських господарств полягає передусім в тому, що він ґрунтується на поєднанні майнових відносин із земельними. Джерелом набуття майна в цих господарствах є здебільшого діяльність у сільському господарстві²⁴⁵.

Зауважуємо, що вищевказаний розділ закону залишився в первинній редакції, не зважаючи на те, що Законом України від 31 березня 2016 р. № 1067-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське

²⁴³ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

²⁴⁴ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

²⁴⁵ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 112. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 107.

господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» запроваджено новий вид фермерського господарства без статусу юридичної особи, що організовується на основі діяльності фізичної особи - підприємця і має статус сімейного фермерського господарства²⁴⁶.

У власності фермерського господарства може перебувати будь-яке майно, в тому числі :

- нерухоме майно: земельні ділянки, житлові будинки, господарські будівлі і споруди,
- засоби виробництва тощо, яке необхідне для ведення товарного сільськогосподарського виробництва,
- продуктивна і робоча худоба, насадження на земельній ділянці, в тому числі сільськогосподарська техніка,
- вироблена продукція,
- транспортні засоби,
- грошові кошти,
- інше майно споживчого і виробничого призначення²⁴⁷.

При цьому кількість і вартість майна, що може бути у власності не обмежується, крім випадків, передбачених законом.

Основний перелік майна, що входить до складу майна фермерського господарства (складеного капіталу), що може бути у власності фермерського господарства, передбачено законодавцем в статті 19 Закону про нього.

Фермерське законодавство визначає суб'єкта власності на майно в фермерському господарстві. З одного боку, розділ у спеціального закону називається «Майно фермерського господарства», тобто по суті визнається таким суб'єктом саме господарство. І така позиція законодавця відповідає статусу фермерського господарства як юридичної особи.

Проте, у статті 20 цього розділу вказується, що порядок володіння, користування і розпорядження майном фермерського господарства здійснюється відповідно до його Статуту, якщо інше не передбачено угодою між членами господарства.

На сьогодні можна вважати, що майнові відносини в фермерських господарствах можуть будуватися як на засадах спільної сумісної власності, так і спільної часткової власності.

246 Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 31.03.2016 № 1067-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 21. ст. 406.

247 Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

Оскільки в Україні практично завершився процес паювання земель колективних сільськогосподарських підприємств, то при виході з них кожний член отримав свою земельну ділянку та майновий пай у вигляді грошей, техніки та іншого майна.

Родичі можуть об'єднати свої частки для створення фермерського господарства, тобто кожний ввійде в господарство зі своєю землею, своїм майном. Тому, в даному випадку, членам фермерського господарства доцільно укласти договір про спільну часткову власність.

У власності членів фермерського господарства можуть бути найрізноманітніші об'єкти, але за законом про фермерське господарство до них також належать право на користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (в тому числі на інтелектуальну власність), грошові кошти.

Здебільшого зараз у фермерських господарствах землі можуть знаходитись на різному правовому режимі про що йшла мова у попередньому розділі монографії.

Все майно фермерського господарства перебуває під захистом держави нарівні з майном всіх різних суб'єктів інших форм власності.

Володіння, користування і розпорядження майном, в тому числі коштами та прибутками, що є в фермерському господарстві, як зазначалося раніше, здійснюється відповідно до Статуту господарства у фермерських господарствах – юридичних особах. Особи, що працюють в ньому на засадах трудового договору (контракту, угоди), таких прав, зазвичай, не мають.

Однак, законодавець у частині 6 статті 20 Фермерського закону передбачив, що член фермерського господарства має право на отримання частки майна фермерського господарства при його ліквідації або у разі припинення членства у такому господарстві. У даному випадку розмір частки такого члена господарства та порядок її утримання визначається Статутом. У випадку виникнення майнового спору між фермерським господарством та його членами, дане питання вирішується у судовому порядку²⁴⁸.

Однак у випадку, коли між членами фермерського господарства була укладена установча угода або угода про спільну діяльність, в яких обумовлені частки кожного із співвласників, то прибутки розподіляються теж загальними зборами відповідно до часток учасника і їх трудової участі.

На нашу думку, використовуючи досвід США щодо правового регулювання фермерства, доцільно запровадити оплату праці фермера-засновника, який очолює господарство. Це б не лише стимулювало фермера до

²⁴⁸ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

кращого виконання своїх управлінських обов'язків, але й одночасно стало би додатковою оплатою до частки прибутку, що він (фермер) отримує як член господарства²⁴⁹.

У випадку створення сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи, яке організовується фізичною особою з членами її сім'ї на підставі договору про створення сімейного фермерського господарства, то розподіл майна між членами такої сім'ї повинен відбуватися керуючись нормами статті 8-1 Закону України «Про фермерське господарство»²⁵⁰.

Тобто, на підставі умов, що зазначені у договорі про створення сімейного фермерського господарства, який був укладений фізичною особою спільно з членами її сім'ї в письмовій формі та нотаріально посвідчений за місцем розташування майна та земельних ділянок такого фермерського господарства.

Члени господарства можуть вирішити частину прибутків вкладати в розширення агровиробництва, чи шляхом створення страхового фонд, як певну частину оплатити членам господарства (у разі непрацевдатності, наприклад).

За хороших результатів праці, то можуть стимулюватися не тільки члени але й наймані працівники. Наймані працівники лише тоді беруть участь у розподілі прибутків, коли це обумовлено договором між ними та фермерським господарством²⁵¹.

Здійснення господарської діяльності неможливе без надійного матеріально-технічного забезпечення. Фермерські господарства можуть придбати необхідні їм матеріально-технічні ресурси за загальним порядком аграрного підприємництва. Це означає, що свою підприємницьку діяльність фермерське господарство здійснює через реалізацію спеціальної аграрної правоздатності як суб'єкта, що забезпечує переважно як виробництво товарної сільськогосподарської продукції та сировини, їх переробку та реалізацію споживачам²⁵².

²⁴⁹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 116. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 111.

²⁵⁰ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

²⁵¹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 116. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 111.

²⁵² Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 116. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 111.

Варто наголосити, що фермерське господарство є особливим суб'єктом аграрної підприємницької діяльності.

Згідно статті 24 Закону України «Про фермерське господарство» фермерське господарство як юридична особа діє на умовах самоокупності та вправі самостійно розпоряджатися виробленою продукцією, укладати (нарівні з іншими аграрними суб'єктами), так і використовуючи надані їм у цій сфері пільги. На нашу думку сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи, яке організовується фізичною особою з членами її сім'ї на підставі договору про створення сімейного фермерського господарства відповідно до статті 8-1 Закону України «Про фермерське господарство» також повинно діяти на таких самих засадах²⁵³.

Відповідно до статті 23 Фермерського Закону успадкування фермерського господарства (цілісного майнового комплексу або його частини) здійснюється відповідно закону, тобто за законом або за заповітом.

Спадкоємцями за законом є родичі померлого в рівних частках кожний (можливі випадки, коли вони не є членами господарства). Що ж до земельних ділянок, то при їх успадкуванні слід враховувати вимоги частини 2 статті 23 Закону України «Про фермерське господарство», згідно з якими земельна ділянка фермерського господарства не підлягає поділу, якщо в результаті її поділу утвориться хоча б одна земельна ділянка менше мінімального розміру, встановленого для даного регіону²⁵⁴.

На практиці це створює значні труднощі. Спори між спадкоємцями, а також між ними та іншими громадянами з питань подальшого ведення фермерського господарства вирішуються судом. У разі відмови спадкоємців від ведення ними фермерського господарства – це є підставою для припинення діяльності фермерського господарства²⁵⁵.

Перспективним на нашу думку для фермерів є ведення екологічного сільського господарства, оскільки воно відкриває новий етап в фермерському аграрному виробництві, зокрема, на еко продукцію постійно зростає попит.

Екологічне сільське господарство визначається як система господарювання, де різко обмежується або вилучається використання штучних хімічних добрив, хімічних засобів захисту і регулювання, розвитку рослин, хімічних кормових додатків і стимуляторів росту худоби. Воно повинно

²⁵³ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

²⁵⁴ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

²⁵⁵ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 117. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 113.

базуватися здебільшого на використанні біологічних прийомів і методів ефективного господарювання – сівообігу, органічних і зелених добрив, азотофіксуючих рослин, рослинних післяжнивних залишків, спеціальній механічній обробці ґрунтів, біологічних способів захисту, селекції рослин тощо. Екологічне сільське господарство засноване на повазі до довкілля, підтриманні плодючості ґрунтів, збереженні генетичної різноманітності. Метою екологічного сільського господарства є одержання аграрної продукції найвищої якості. Зрозуміло, що така продукція завжди буде конкурентоспроможною²⁵⁶.

Таким чином, фермерські господарства в Україні є законодавчо визнаною формою підприємництва. При цьому слід наголосити, що йдеться про аграрне підприємництво, оскільки господарства мають спеціальну – сільськогосподарську правоздатність. Її головним змістом є вироблення товарної сільськогосподарської продукції, її переробка та реалізація²⁵⁷.

4.2. Самостійність господарської діяльності фермерських господарств України

Як суб'єкт підприємницької діяльності, фермерське господарство самостійно займається господарською діяльністю.

Мета діяльності фермерського господарства – це виробництво, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції з метою одержання прибутку, розширення виробництва, а також зайняття іншими видами діяльності, не забороненими законодавством України.

Як аграрний господарюючий суб'єкт фермерське господарство має спеціальну правоздатність. Тобто таке господарство наділено сукупністю певних прав і обов'язків, якими воно користується при здійсненні підприємницької та іншої діяльності.

Норми статті 24 Закону України «Про фермерське господарство» по суті стверджують наявність у господарства спеціальної (цільової) сільськогосподарської правоздатності, оскільки йдеться, насамперед, про організацію виробництва сільськогосподарської продукції, її переробку та реалізацію (пункт 2 статті 24 вищевказаного Закону²⁵⁸).

²⁵⁶ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 118. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 113.

²⁵⁷ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 118-19. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 113.

²⁵⁸ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

Водночас, у цій же статті справедливо зазначається, «що господарство самостійно визначає напрями своєї діяльності, спеціалізацію, тобто може разом з сільськогосподарським виробництвом займатися будь-яким іншим видом діяльності, не забороненої законодавством України»²⁵⁹.

Це – генеральне правило господарювання за умов ринкової економіки. Воно засвідчує значне розширення правоздатності фермерських господарств. Проте, інші напрями діяльності фермерського господарства, на наш погляд, повинні носити вторинний, доповнюючий, а не профілюючий характер у діяльності господарства; інакше воно позбудеться своєї специфічної правової сутності²⁶⁰.

Одним із головних принципів сільськогосподарської діяльності є принцип самоокупності, тобто всі витрати господарство покриває за рахунок власних коштів. Господарство здійснює свою діяльність на свій «страх і ризик», і це спонукає фермера добре порахувати всі можливі варіанти діяльності і обрати найоптимальніший стосовно свого господарства.

Фермерське господарство як господарюючий суб'єкт самостійно визначає розмір необхідної земельної ділянки, напрям та характер її використання у своїй діяльності, спеціалізацію, порядок реалізації продукції тощо. Господарства вправі здійснювати вибір своєї діяльності як виробничої, так і іншої. Будь-яке адміністративне втручання в їх господарську діяльність зі сторони держави заборонено²⁶¹.

Основний вид діяльності фермерського господарства - ведення товарного сільськогосподарського виробництва, переробка сільськогосподарської продукції та її реалізація. Більшість фермерських господарств на початку свого розвитку орієнтуються переважно на вирощуванні продукції рослинництва, яке є капіталомістким і трудомістким; воно здебільшого не потребує складних і дорогих машин і, зрештою, забезпечує швидку віддачу вкладених коштів, порівняно з тваринництвом чи багаторічними насадженнями²⁶².

²⁵⁹ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

²⁶⁰ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 120. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 115.

²⁶¹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 120. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 115.

²⁶² Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 120. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 115.

Щодо тваринництва, то через низькі закупівельні ціни й високу собівартість продукції, фермерська форма господарювання не набула ще великого поширення. Щоб започаткувати тваринницьке фермерське господарство, потрібні значні капіталовкладення: будівництво приміщень, придбання обладнання, племінного поголів'я, тваринних кормів, що, звичайно, одній сім'ї, навіть при певній допомозі держави, не під силу. З часом, коли самі ж господарства накопичать необхідні кошти, вони зможуть чіткіше визначитися із спеціалізацією господарства в цілому²⁶³. У цьому повинна брати участь і держава, а також фонди підтримки фермерства.

Хоч відповідно до пункту 2 статті 24 Закону України «Про фермерське господарство» таке господарство, як вже зазначалось, самостійно визначає напрями своєї діяльності та спеціалізацію, держава, тим не менш, в принципі не повинна втрачати свої регулятивні повноваження щодо виробництва певних сільськогосподарських культур з огляду на визначену конкретну ситуацію. Це стосується всіх аграрних суб'єктів, у тому числі й фермерських господарств.

Фермерське господарство може займатись й іншими видами діяльності тією ж мірою, якою це не заборонено законодавством. Останнє положення означає, що господарства не можуть займатися тими видами діяльності, які заборонені законодавством про підприємницьку діяльність.

Одним з елементів захисту права власності фермерського господарства є його право самостійно розпоряджатися виробленою продукцією. Господарство має право вступати в договірні відносини з державними, кооперативними та іншими підприємствами, установами, організаціями та громадянами. Воно має право набувати, обмінювати, продавати, орендувати, позичати в державних, кооперативних та громадських підприємств, організацій, установ та приватних осіб будь-яке майно, необхідне для ведення господарства²⁶⁴.

Фермерське господарство здійснює реалізацію продукції, керуючись в першу чергу нормами Цивільного кодексу України²⁶⁵, зокрема, на підставі договорів купівлі-продажу, роздрібною купівлі-продажу, поставки, контрактації сільськогосподарської продукції.

Особливо, слід звернути увагу на передбачений статтею 713 Цивільного кодексу України договір контрактації сільськогосподарської продукції, оскільки за цим договором виробник сільськогосподарської продукції

²⁶³ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 120-121.

²⁶⁴ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 121-122.
Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 116.

²⁶⁵ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

зобов'язується виробити визначену договором сільськогосподарську продукцію і передати її у власність заготівельнику (контрактанту) або визначеному ним одержувачеві, а заготівельник зобов'язується прийняти продукцію та оплатити її за встановленими цінами відповідно до умов договору²⁶⁶.

Договір контрактації на добровільних засадах може укладатися з державними організаціями і фермерськими господарствами. В рахунок оплати майбутньої продукції їм можуть видаватись аванси на умовах і в розмірах, встановлених договором. До договору контрактації застосовуються загальні положення про купівлю-продаж та положення про договір поставки, якщо інше не встановлено договором або законом²⁶⁷.

Договір за умов ринкової економіки, є основною формою взаємозв'язків між господарюючими суб'єктами. За його допомогою здійснюється не лише реалізація сільськогосподарської продукції, а й забезпечується його постачання необхідною технікою, іншими матеріально-технічними засобами, а також проводиться обслуговування інших потреб фермерських господарств.

Найбільш поширеними для фермерських господарств є цивільно-правові договори: купівлі-продажу, міни, поставки, найму, підряду, комісії, оренди майна, кредитування, зберігання тощо. Окрім вищезгаданих договорів, господарства можуть вступати в специфічні для аграрного підприємництва договори:

- договір оренди сільськогосподарських земель,
- договір емфітевзису,
- договір сільськогосподарського матеріально-технічного постачання або обслуговування,
- договір агрохімічного чи меліоративного обслуговування та багато інших.

Відповідно до чинного законодавства і з врахуванням існуючої практики фермерські господарства, як і всі аграрні підприємства, можуть реалізовувати вироблену та перероблену (в тому числі законно придбану) продукцію і сировину на підставах таких договорів:

- По-перше, договору контрактації,
- по-друге, договору купівлі-продажу,
- по-третє, договору поставки,
- по-четверте, договору міни (бартеру),
- про-п'яте, договору комісії,

²⁶⁶ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

²⁶⁷ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

по-шосте, ф'ючерної, форвардної чи оптової угод²⁶⁸.

Новим проявом ринкових відносин у сфері агропромислового комплексу є створення аграрних бірж, оптових ринків, та торгових домів, сільськогосподарських кооперативів, оптово-роздрібних баз тощо. Вони повинні полегшити фермерам збут своєї продукції, але при цьому витримавши певні конкурентні умови.

Так, відповідно до указу Президента України «Про заходи щодо реформування аграрних відносин» від 18 січня 1995 року вперше було створено спеціалізовані аграрні біржі на чолі з Українською аграрною біржею. Зауважуємо що вказаний акт втратив чинність на підставі Указу Президента України від 20 червня 2019 року № 418/2019.

Постановою Кабінету Міністрів України № 1285 від 26 грудня 2005 року «Про створення Аграрної біржі» було затверджено Статут Аграрної біржі.

На цих біржах фермерські господарства можуть реалізовувати продукцію за реальну ціну за вироблену ними продукцію.

На нашу думку, держава необхідна підтримати механізм регулювання

Також фермери ефективно використовують в своїй діяльності фірмову торгівлю. Важливе значення в реалізації продукції має ціновий механізм. Ціни стали каменем спотикання у діяльності фермерських господарств.

Згідно частини 3 статті 21 Закону України «Про фермерське господарство» голова фермерського господарства несе відповідальність за порушення кредитно-рахункової і податкової дисципліни, санітарних і ветеринарних норм, вимог щодо якості продукції та інших нормативно-правових актів.

Фермерське господарство, як юридична особа несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах майна, яке є власністю такого господарства. Однак, звернення стягнення на земельні ділянки, надані у власність для ведення фермерського господарства, допускається у випадках, коли у фермерського господарства відсутнє інше майно, на яке може бути звернене стягнення.

Договори від імені фермерського господарства укладає його голова, який може письмово доручати виконання своїх обов'язків одному з членів господарства або особі, яка працює за контрактом.

Господарсько-виробничі взаємовідносини фермерських господарств з державними, кооперативними та іншими підприємствами, установами, організаціями, а також приватними особами, споживачами його продукції,

²⁶⁸ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 121-122. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 116.

постачальниками матеріально-технічних засобів, всі господарські операції здійснюються за погодженням сторін²⁶⁹.

Укладення договорів, включаючи вибір партнерів по договорах, є винятковою компетенцією самого господарства.

Одними з найпоширеніших договорів, необхідних для ефективного ведення фермерського агропідприємництва є договір оренди земельних ділянок.

Відповідно до ст. 3 Закону «Про оренду землі»²⁷⁰, об'єктами оренди є земельні ділянки, що перебувають у власності громадян, юридичних осіб, комунальній або державній власності.

Земельна ділянка за ст. 79 Земельного кодексу України, – це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами. Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб та розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

Згідно зі ст. 792 Цивільного кодексу²⁷¹, за договором найму (оренди) земельної ділянки наймодавець зобов'язується передати наймачеві земельну ділянку на встановлений договором строк у володіння та користування за плату. Визначення договору оренди земельної ділянки, що міститься в статті 13 Закону «Про оренду землі», окрім переліку обов'язків наймодавця, акцентує на обов'язках наймача (орендаря) використовувати земельну ділянку відповідно до умов договору та вимог земельного законодавства.

Н. Ільків (Ільницька) зазначає, що оренда землі – це окрема форма використання земельної ділянки, яка передбачає передачу, що оформляється нотаріально посвідченим договором, власником (державою, громадянином чи юридичною особою України) земельної ділянки у тимчасове строкове володіння та користування орендаря за плату для здійснення підприємницької чи іншої діяльності з привласненням останнім одержаної продукції і доходів²⁷².

²⁶⁹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 121-122. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 116.

²⁷⁰ Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. № 161- XIV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161-14>

²⁷¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

²⁷² Ільницька Н. Оренда як правова форма використання земель у сучасний період: поняття, особливості, юридична природа. Право України. 2000. № 8. С. 61.

Оренда земельних ділянок стосується всіх категорій земельного фонду держави, незалежно від їх основного цільового призначення. Тому сьогодні розвиток орендних відносин в землекористуванні залежить не так від цільового призначення земельних ресурсів, як від видів діяльності орендарів. Для надання земельної ділянки в оренду Земельний кодекс виділяє щонайперше здійснення підприємницької діяльності.

Договір оренди земельної ділянки має ознаки і цивільно-правового, і земельно-правового договору. Тому загальні положення про договір оренди регулюються цивільним законодавством, а особливості передачі в оренду земельних ділянок – земельним. Доречно зазначити, що, відповідно до ст. 9 Цивільного кодексу України, норми цивільного права мають субсидіарний характер щодо регулювання земельних відносин і можуть застосовуватись лише в тих випадках, коли зазначені відносини не врегульовані нормами земельного права. Аналогічної думки дотримується А. М. Мірошніченко, наголошуючи, що якщо земельне законодавство не передбачає спеціальних положень про оренду землі, то можуть застосовуватися положення цивільного законодавства²⁷³.

Орендодавцями земельних ділянок є громадяни та юридичні особи, у власності яких перебувають земельні ділянки, або уповноважені ними особи²⁷⁴. Орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у комунальній власності, є сільські, селищні, міські ради в межах повноважень, визначених законом. Орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у спільній власності територіальних громад, є районні, обласні ради та Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах повноважень, визначених законом. Орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у державній власності, є органи виконавчої влади, які відповідно до закону передають земельні ділянки у власність або користування²⁷⁵.

Орендодавцем земельної ділянки, що входить до складу спадщини, у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття після спливу шести місяців з дня відкриття спадщини, є особа, яка управляє спадщиною.

Орендодавцем земельної ділянки, переданої у користування на праві емфітевзису, є особа, яка використовує земельну ділянку на такому праві.

²⁷³ Мірошніченко А. М. Земельне право України: підручник. 2-ге видання, допов. і перероб. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. С. 239.

²⁷⁴ Долинська М.С. Договір оренди землі: поняття, зміст та особливості нотаріального посвідчення. *Митна справа: науково-аналітичний журнал*. 2012. № 4(82), частина 2, книга 1. С. 223–229.

²⁷⁵ Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. № 161- XIV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161-14>

Орендарями земельних ділянок є юридичні або фізичні особи, яким на підставі договору оренди належить право володіння і користування земельною ділянкою.

Орендарями земельних ділянок можуть бути:

а) районні, обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації, Рада міністрів Автономної Республіки Крим та Кабінет Міністрів України в межах повноважень, визначених законом;

б) сільські, селищні, міські, районні та обласні ради, Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах повноважень, визначених законом;

в) громадяни і юридичні особи, іноземці та особи без громадянства, міжнародні об'єднання та організації, а також іноземні держави, в тому числі фермерські господарства²⁷⁶.

Орендарі набувають права оренди земельної ділянки на підставах і в порядку, передбачених Земельним кодексом України, Цивільним кодексом України, Законом України «Про оренду землі» та іншими законами України і договором оренди землі.

У разі набуття права оренди земельної ділянки на конкурентних засадах підставою для укладення договору оренди є результати земельних торгів.

У разі дострокового припинення договору оренди землі за ініціативою орендодавця земельної ділянки (крім дострокового припинення договору оренди у зв'язку з невиконанням орендарем своїх обов'язків), право оренди якої набуто за результатами земельних торгів, орендодавець відшкодовує орендарю витрати на його набуття у строки, визначені умовами договору та законом, і збитки, які понесе орендар внаслідок дострокового припинення договору оренди, якщо інше не передбачено договором оренди.

Земельна ділянка, обтяжена заставою, може бути передана в оренду в разі згоди заставодержателя.

Право оренди земельної ділянки підлягає державній реєстрації відповідно до закону.

За ст. 15 Закону «Про оренду землі», істотними умовами договору оренди землі є: об'єкт оренди (кадастровий номер, місце розташування та розмір земельної ділянки); дата укладення та строк дії договору оренди; орендна плата із зазначенням її розміру, індексації, способу та умов розрахунків, строків, порядку її внесення і перегляду та відповідальності за її несплату²⁷⁷.

За згодою сторін у договорі оренди землі можуть зазначатися інші умови.

²⁷⁶ Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. № 161- XIV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161-14>

²⁷⁷ Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. № 161- XIV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161-14>

У разі якщо договором оренди землі передбачено здійснення заходів, спрямованих на охорону та поліпшення об'єкта оренди, до договору додається угода щодо відшкодування орендареві витрат на такі заходи.

Договір оренди може передбачати надання в оренду декількох земельних ділянок, що перебувають у власності одного орендодавця (а щодо земель державної та комунальної власності – земельних ділянок, що перебувають у розпорядженні одного органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування).

У разі укладення договору оренди (суборенди) в порядку обміну правами користування земельними ділянками сільськогосподарського призначення, розташованими у масиві земель сільськогосподарського призначення, у такому договорі зазначається договір, взамін якого він укладений.

Договір оренди земельної ділянки під полезахисною лісовою смугою має також містити умови щодо утримання та збереження таких смуг і забезпечення виконання ними функції агролісотехнічної меліорації.

У договорі оренди землі в комплексі з розташованим на ній водним об'єктом також зазначаються: розмір орендної плати за водний об'єкт; об'єм та площа водного об'єкта (водного простору), у тому числі рибогосподарської технологічної водойми; перелік гідротехнічних споруд, лінійних споруд, мостових переходів, а також інших об'єктів інфраструктури, розташованих на земельній ділянці (за наявності), їх характеристики та стан; зобов'язання орендаря щодо здійснення заходів з охорони та поліпшення екологічного стану водного об'єкта, експлуатації водосховищ і ставків відповідно до встановлених в установленому порядку режимів роботи, а також необхідність оформлення права користування гідротехнічними спорудами та права спеціального водокористування²⁷⁸.

Невід'ємною складовою договору оренди землі в комплексі з розташованим на ній водним об'єктом є паспорт водного об'єкта.

Укладення договору оренди земельної ділянки із земель приватної власності здійснюється за згодою орендодавця та особи, яка згідно із законом вправі набувати право оренди на таку земельну ділянку.

Укладення договору оренди земельної ділянки із земель державної або комунальної власності здійснюється на підставі рішення відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування - орендодавця, прийнятого у порядку, передбаченому Земельним кодексом України, або за результатами земельних торгів.

²⁷⁸ Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. № 161- XIV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161-14>

Укладення договору оренди земельної ділянки може бути здійснено на підставі цивільно-правового договору або в порядку спадкування.

Об'єкт за договором оренди землі вважається переданим орендодавцем фермерському господарству з моменту державної реєстрації права оренди, якщо інше не встановлено законом.

Строк дії договору оренди землі врегульовано законодавцем у ст. 19 Закону України «Про оренду землі»²⁷⁹. Строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може перевищувати 50 років. Дата закінчення дії договору оренди обчислюється від дати його укладення. Право оренди земельної ділянки виникає з моменту державної реєстрації такого права.

При передачі в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може бути меншим як 7 років, для земельних ділянок сільськогосподарського призначення, переданих в оренду для закладання та/або вирощування багаторічних насаджень (плодових, ягідних, горіхоплідних, винограду), не може бути меншим як 25 років²⁸⁰.

При передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які є земельними ділянками меліорованих земель і на яких проводиться гідротехнічна меліорація, строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може бути меншим як 10 років. До договору оренди землі включається зобов'язання орендаря здійснювати інвестиції у розвиток та модернізацію відповідних меліоративних систем і об'єктів інженерної інфраструктури та сприяти їх належній експлуатації.

Орендна плата справляється у грошовій формі. Однак за згодою сторін розрахунки щодо орендної плати за землю можуть здійснюватися у натуральній формі. Розрахунок у натуральній формі має відповідати грошовому еквіваленту вартості товарів за ринковими цінами на дату внесення орендної плати.

Водночас розрахунки щодо орендної плати за земельні ділянки, що перебувають у державній і комунальній власності, здійснюються виключно у грошовій формі.

²⁷⁹ Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. № 161- XIV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161-14>

²⁸⁰ Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. № 161- XIV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161-14>

Зміна умов договору оренди землі здійснюється за взаємною згодою сторін. У разі недосягнення згоди щодо зміни умов договору оренди землі спір вирішується в судовому порядку.

Договір оренди землі припиняється в разі: закінчення строку, на який його було укладено; викупу земельної ділянки для суспільних потреб та примусового відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності в порядку, встановленому законом; поєднання в одній особі власника земельної ділянки та орендаря; смерті фізичної особи-орендаря, засудження його до позбавлення волі та відмови осіб, зазначених у статті 7 Закону «Про оренду землі»²⁸¹, від виконання укладеного договору оренди земельної ділянки; ліквідації юридичної особи-орендаря; припинення дії договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, у тому числі концесійного договору (щодо договорів оренди землі, укладених у рамках такого партнерства/концесії); припинення (розірвання) спеціального інвестиційного договору, укладеного відповідно до Закону України "Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями".

Договір оренди землі припиняється також в інших випадках, передбачених законом.

Договір оренди землі може бути розірваний за згодою сторін. На вимогу однієї із сторін договір оренди може бути достроково розірваний за рішенням суду в порядку, встановленому законом. Наголошуємо, що розірвання договору оренди землі в односторонньому порядку не допускається, якщо інше не передбачено законом або цим договором.

Особа, яка набула право власності на земельну ділянку, що перебуває в оренді, протягом одного місяця з дня державної реєстрації права власності на неї зобов'язана повідомити про це орендаря в порядку, визначеному статтею 148¹ Земельного кодексу України.

У разі розірвання договору оренди землі з ініціативи орендаря орендодавець має право на отримання орендної плати на землях сільськогосподарського призначення за шість місяців, а на землях несільськогосподарського призначення - за рік, якщо протягом зазначеного періоду не надійшло пропозицій від інших осіб на укладення договору оренди цієї ж земельної ділянки на тих самих умовах, за винятком випадків, коли розірвання договору було обумовлено невиконанням або неналежним виконанням орендодавцем договірних зобов'язань.

У разі розірвання договору оренди землі з ініціативи орендодавця (крім випадків розірвання договору у зв'язку з неналежним виконанням орендарем

²⁸¹ Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. № 161- XIV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161-14>

своїх обов'язків) орендар має право на відшкодування витрат на поліпшення орендованої земельної ділянки, здійснених за згодою орендодавця, та збитків, завданих розірванням договору.

У разі розірвання договору оренди землі за погодженням сторін кожна сторона має право вимагати в іншій сторони відшкодування понесених збитків відповідно до закону.

Наголошуємо, що договір оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення, яка передається в оренду для закладання та/або вирощування багаторічних насаджень (плодових, ягідних, горіхоплідних, винограду), не може містити положень про зміну його умов або припинення договору у зв'язку з переходом права власності на орендовану земельну ділянку до іншої особи (у тому числі в порядку спадкування), реорганізацією юридичної особи.

У разі недосягнення сторонами договору згоди щодо розірвання договору оренди землі спір вирішується в судовому порядку.

Відповідно до статті 32² Закону України «Про оренду землі» між сторонами дозволено поновлення договорів оренди землі. Поновлення договорів оренди землі здійснюється в порядку, передбаченому статтею 126¹ Земельного кодексу України.

Відповідно до ст. 33 Земельного кодексу України, після закінчення строку, на який було укладено договір оренди землі, орендар, який належно виконував обов'язки за умовами договору, має переважне право перед іншими особами на укладення договору оренди землі на новий строк.

Орендар, який має намір скористатися переважним правом на укладення договору оренди землі на новий строк, зобов'язаний повідомити про це орендодавця до закінчення строку дії договору оренди землі у строк, встановлений цим договором, але не пізніше як за один місяць до закінчення строку дії договору оренди землі. У разі смерті орендодавця до закінчення строку дії договору оренди землі орендар, який має намір скористатися переважним правом на укладення договору оренди землі на новий строк, зобов'язаний повідомити про це спадкоємця земельної ділянки протягом одного місяця з дня, коли йому стало відомо про перехід права власності на земельну ділянку.

До листа-повідомлення про укладення договору оренди землі на новий строк орендар додає проект договору. При укладенні договору оренди землі на новий строк його умови можуть бути змінені за згодою сторін. У разі недосягнення домовленості щодо орендної плати та інших істотних умов договору переважне право орендаря на укладення договору оренди землі припиняється.

У разі припинення або розірвання договору оренди землі орендар зобов'язаний повернути орендодавцеві земельну ділянку на умовах, визначених договором. Орендар не має права утримувати земельну ділянку для задоволення своїх вимог до орендодавця.

У разі невиконання орендарем обов'язку щодо умов повернення орендодавцеві земельної ділянки орендар зобов'язаний відшкодувати орендодавцю завдані збитки.

Зауважуємо що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28 квітня 2021 року № 1423-IX²⁸² та Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12 травня 2022 року № 2247-IX²⁸³ було запроваджено суттєві зміни до чинного земельного законодавства, в тому числі щодо орендного землекористування.

Так, під час дії воєнного стану вважаються поновленими на один рік без волевиявлення сторін відповідних договорів і без внесення відомостей про поновлення договору до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно договори оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту, строк користування земельними ділянками щодо яких закінчився після введення воєнного стану, щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення:

а) державної, комунальної власності, невитребуваних, нерозподілених земельних ділянок, а також земельних ділянок, що залишилися у колективній власності і були передані в оренду органами місцевого самоврядування;

б) приватної власності²⁸⁴;

При цьому, передача в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва на строк до одного року земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності (крім тих, що перебувають у постійному користуванні осіб, які не належать до державних, комунальних підприємств, установ, організацій), а також земельних ділянок, що залишилися у колективній власності колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського

²⁸² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин: Закон України від 28 квітня 2021 року № 1423-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#n412>

²⁸³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану 12 травня 2022 року № 2247-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text>

²⁸⁴ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>.

кооперативу, сільськогосподарського акціонерного товариства, нерозподілених та невитребуваних земельних ділянок і земельних часток (паїв) здійснюється на таких умовах:

а) розмір орендної плати не може перевищувати 8 відсотків нормативної грошової оцінки земельної ділянки, що визначається від середньої нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по області;

б) орендар земельної ділянки не має права на:

компенсацію власних витрат на поліпшення земельної ділянки;

поновлення договору оренди землі, укладення договору оренди землі на новий строк з використанням переважного права орендаря;

передачу земельної ділянки в суборенду;

встановлення земельного сервітуту;

зміну угідь земельної ділянки;

будівництво на земельній ділянці об'єктів нерухомого майна (будівель, споруд);

закладення на земельній ділянці багаторічних насаджень;

переважне право на купівлю орендованої земельної ділянки у разі її продажу;

відчуження, передачу в заставу (іпотеку) права користування земельною ділянкою;

поділ земельної ділянки, об'єднання її з іншою земельною ділянкою;

використання для власних потреб наявних на земельній ділянці загальнопоширених корисних копалин, торфу, лісу, водних об'єктів, а також інших корисних властивостей землі;

зміну цільового призначення земельної ділянки;

в) договір оренди земельної ділянки укладається лише в електронній формі, та засвідчується кваліфікованими електронними підписами орендаря і орендодавця;

г) передача в оренду земельної ділянки здійснюється без проведення земельних торгів;

г) формування земельної ділянки з метою передачі її в оренду здійснюється без внесення відомостей про таку земельну ділянку до Державного земельного кадастру (державної реєстрації) та присвоєння їй кадастрового номера, на підставі технічної документації із землеустрою щодо інвентаризації земель, яка розробляється за рішенням органу, уповноваженого передавати земельну ділянку в оренду, та затверджується таким органом²⁸⁵.

²⁸⁵ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>.

Також важливе місце серед договорів щодо землекористування в останні роки має договір емфітевзису, як спосіб речового використання сільськогосподарських земель введена на теренах України у 2004 році згідно із Цивільним кодексом України 2003 року²⁸⁶ та був загенерований у норми Земельного кодексу України у 2007 році.

До основних переваг емфітевтичного землекористування як Україні, так і в інших державах, належить те, що емфітевт отримує не лише довгострокове, відчужуване, але й успадковуване речове право на земельні ділянки сільськогосподарського призначення.

Значущість договорів емфітевзису полягає в тому, що емфітевтичне землекористування сприятиме виробництву якісної сільськогосподарської продукції з метою задоволення продуктами харчування та сільськогосподарською сировиною населення та підприємства України. Перед укладенням договору щодо права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, сторони повинні бути належним чином обізнані з усіма нюансами правового регулювання емфітевтичного землекористування²⁸⁷.

Законом України від 5 грудня 2019 року № 340-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству»²⁸⁸ передбачено, що договори емфітевзису, можуть бути сторонами посвідченими у приватних чи державних нотаріусів.

На нашу думку, договори емфітевзису повинні підлягати обов'язковому нотаріальному посвідченню, з метою захисту земельних прав та інтересів сторін такого правочину.

Нотаріуси укладаючи договір емфітевзису, як інші правочини, дотримуються відповідних глав Цивільного та Земельного кодексів держави: Закону України «Про нотаріат», а також підзаконних нотаріальних актів, в тому числі Порядку вчинення нотаріальних дій землі.²⁸⁹

Законодацем не встановлено перелік істотних умов договору емфітевзису, що на нашу думку потрібно виправити.

²⁸⁶ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

²⁸⁷ Долинська М.С. Особливості укладення договору щодо емфітевтичного землекористування в Україні. *Соціально-правові студії: науково-аналітичний журнал* / гол. ред. О. Балинська. Львів: ЛьвДУВС, 2022. Т. 5, № 2. С.38-45.

²⁸⁸ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству: Закон України від 5 грудня 2019 року № 340-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340-20#Text>

²⁸⁹ Долинська М.С. Договір емфітевзису: історія, порядок укладення, нотаріальне посвідчення. *Митна справа: науково-аналітичний журнал*. 2012. № 3(81), частина 2, книга 1. С. 255.

На нашу думку, істотні умови вищевказаного договору, мають впливати із статті 132 Земельного кодексу²⁹⁰ держави, яка встановлює вимоги до змісту правочинів, де об'єктом виступають земельні ділянки.

До таких відомостей щодо самих земельних ділянок або істотних умов відносяться:

1. інформація (або документи), яка підтверджує у землевласника право на цей об'єкт;

2. правочин є не можливим, якщо на земельну ділянку було накладено заборону, та якщо у нотаріуса немає відомостей на сільськогосподарську ділянку щодо обмеження (наявні або відсутні) по її використанню за цільовим призначення,

3. момент переходу права користування на земельну ділянку.

За договором емфітевзису, власником такої сільськогосподарської землі і надалі залишається її власник.

У тесті договору емфітевзису необхідно вказати: земельну ділянку з визначенням місця розташування та особливо її кадастровий номер; площу, цільове призначення, в тому числі склад угідь та інше.

З аналізу норм частини першої статті 102-1 Земельного кодексу²⁹¹ вбачається, що укладення договору емфітевзису повинно відбуватися згідно з нормами Цивільного кодексу України.

Сторонами такого договору зазвичай виступають дві особи: власник та землекористувач. Строк дії такого правочину не може бути встановлений більше ніж п'ятдесят років.

Також обов'язковою умовою договору емфітевзису виступає розмір плати за користування такою земельною ділянкою, який за загальним правилом, встановлюється самими сторонами (за взаємною згодою між ними).

Однак коли об'єктом такого правочину виступають сільськогосподарські землі, що належать двом категоріям власників: державі та територіальній громаді, то відповідно до Закону України від 5 грудня 2019 року за № 340-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству», законодавцем заборонено зменшувати суму плати за договором емфітевзису (протягом терміну його дії), якщо укладенню такого правочину передувала певна процедура по проведенню земельних торгів. Також аналогічне правило стосується випадків поновлення договорів емфітевзису.

Наступною необхідною умовою договору емфітевзису є права власника сільськогосподарської землі, що передбачає отримання від користувача

²⁹⁰ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>

²⁹¹ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>

належної плати за користування, та право вимоги щодо цільового використання переданої ним землі землекористувачем.

Також власник об'єкту емфітевзису має зобов'язання, передбачені у статті 409 Цивільного кодексу України, а саме:

1. Власник земельної ділянки має право вимагати від землекористувача використання її за призначенням, встановленим у договорі.

2. Власник земельної ділянки має право на одержання плати за користування нею. Розмір плати, її форма, умови, порядок та строки її виплати встановлюються договором.

3. Власник земельної ділянки зобов'язаний не перешкоджати землекористувачеві у здійсненні його прав²⁹².

При складанні тексту вищевказаного договору варто вказати на надане законодавцем «переважне право» власнику на придбання емфітевзису, у випадку його продажу емфітевтом. Також варто пригадати що власник, в окремих випадках, має право на отримання лаудемії (відповідно до діючого законодавства).

У вищевказаному правочині варто передбачити обов'язки землекористувача, які встановлено у статті 410 Цивільного кодексу України:

1. Землекористувач має право володіти та користуватися земельною ділянкою в повному обсязі відповідно до умов договору.

Відповідно о Закону України від 28 квітня 2021 року № 1423-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» , надано право в тексті договору емфітевзису зазначати: право землекористувачу в подальшому передавати отриману ним земельну ділянку в оренду, або власник має право на встановлення заборони на передачу такої землі (в оренду).

2. Землекористувач зобов'язаний вносити плату за користування земельною ділянкою, а також інші платежі, встановлені законом.

3. Землекористувач зобов'язаний ефективно використовувати земельну ділянку відповідно до її цільового призначення, підвищувати її родючість, застосовувати природоохоронні технології виробництва, утримуватися від дій, які можуть призвести до погіршення екологічної ситуації²⁹³.

Наступною істотною умовою такого договору виступає право відчуження користування сільськогосподарською землею.

Зокрема, землекористувач має право на відчуження права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, якщо інше не

292 Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

293 Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

встановлено законом. У разі продажу права користування земельною ділянкою власник цієї земельної ділянки має переважне перед іншими особами право на його придбання, за ціною, що оголошена для продажу, та на інших рівних умовах. Особа, яка здійснює відчуження права користування земельною ділянкою, зобов'язана письмово повідомити власника земельної ділянки про продаж права користування нею. Якщо протягом одного місяця власник не надішле письмової згоди на купівлю, право користування земельною ділянкою може бути продане іншій особі. У разі порушення права переважної купівлі настають наслідки, передбачені статтею 362 Цивільного Кодексу²⁹⁴.

У разі продажу права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб іншій особі власник земельної ділянки має право на одержання відсотків від ціни продажу (вартості права), встановлених договором про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб. Розмір та порядок сплати відсотків також є істотною умовою договору про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб.

У разі відчуження права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб іншій особі до неї переходять усі права та обов'язки землекористувача з дня державної реєстрації переходу права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб.

Наступною істотною умовою договору емфітевзису виступають підстави припинення договору емфітевзису.

Відповідно до статті 412 Цивільного кодексу України, підставами для припинення такого договору є:

- 1) поєднання в одній особі власника земельної ділянки та землекористувача;
- 2) спливу строку, на який було надано право користування;
- 3) викупу земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю²⁹⁵.

Також право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб може бути припинене за рішенням суду в інших випадках, встановлених законом.

Відповідно до Закону України від 5 грудня 2019 року за № 340-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії

294 Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

295 Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

рейдерству»²⁹⁶, в тексті договору емфітевзису надано право встановлювати умову щодо поновлення такого договору.

У текстах договорів щодо правокористування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб необхідно зазначити обов'язкові або основні умови, які впливають з правого регулювання емфітевтичного землекористування. Додаткові, або не основні умови зазначають у тестах договорів емфітевзису лише за взаємною згодою та за бажанням сторін такого правочину.²⁹⁷

До неістотних умов емфітевзису, на нашу думку, слід віднести інші умови такого правочину, які також мають вагоме значення для сторін.

Наступний принцип діяльності фермерського господарства у цій сфері полягає в тому, що фермерські господарства можуть на свій вибір обирати договірних партнерів.

Співробітництво фермерів з зарубіжними партнерами здійснюється відповідно до законодавства України. Зокрема, такими партнерами можуть бути іноземні суб'єкти. Господарство самостійно використовує на свій розсуд належну йому частину валютної виручки²⁹⁸.

Господарство має право залучати і використовувати матеріально-технічні, фінансові, трудові, природні та інші ресурси, використання яких не заборонено або не обмежено законодавством.

При змінюваних природнокліматичних умовах і кон'юнктурі ринку перспективною є гнучка спеціалізація і рухомо оптимальні розміри фермерських господарств.

Найскладніше для фермера, як свідчить практика, є період створення господарства, що пов'язано з закупівлею будівельних матеріалів і проведення будівельно-монтажних робіт, придбання сільськогосподарської техніки, інших засобів виробництва, пального тощо й відсутності потрібних коштів на упорядкування та ведення господарства.

При здійсненні аграрної реформи в Україні, особливе місце належить питанням матеріально-технічного забезпечення, забезпечення агропромислового виробництва та організації використання технічних засобів

²⁹⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству: Закон України від 5 грудня 2019 року № 340-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340-20#Text>

²⁹⁷ Долинська М.С. Особливості укладення договору щодо емфітевтичного землекористування в Україні. *Соціально-правові студії: науково-аналітичний журнал* / гол. ред. О. Балинська. Львів: ЛьвДУВС, 2022. Т. 5, № 2. С.38-45.

²⁹⁸ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 125. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 120.

сільськогосподарськими товаровиробниками всіх форм власності і зокрема фермерських господарств. Лізинг, як форма інвестицій в агропромислового комплексу, став одним із шляхів позитивного вирішення цієї проблеми для вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника.

Виробнича діяльність фермерських господарств порушує проблему збуту продукції. Для вирішення цієї проблеми доцільно було б розробити економічні методи стимулювання торговельно-посередницьких кооперативів та малих підприємств, для яких основним видом діяльності була б реалізація продукції фермерів, підтримувати такі умови взаємодії виробника і посередника, які були б найбільш сприятливі для фермера. І у цій сфері важливим є досвід фермерського руху в розвинутих країнах Заходу, який свідчить, що ефективною формою допомоги в реалізації допомоги сільськогосподарської продукції стають збутові фермерські кооперативи²⁹⁹.

Не завжди фермерські господарства, які нині діють в Україні, через їх невеликі розміри іноді не в змозі високоефективно виробляти і переробляти сільськогосподарську продукцію, реалізовувати її, забезпечувати сервісне обслуговування. Адже відомо, що високоефективне виробництво потребує комплексної механізації та автоматизації. А це під силу тільки тим, хто їх повною мірою використовує³⁰⁰.

Тому, лише кооперування фермерських кооперативів дасть змогу організувати високоефективне виробництво. На це також націлює Фермерський закон.

Зокрема, відповідно до статті 26 Закону України «Про фермерське господарство» воно разом із іншими сільськогосподарськими товаровиробниками має право створювати сільськогосподарські кооперативи, кооперативні банки, спілки, інші об'єднання, а також бути засновниками (учасниками) господарських товариств³⁰¹.

Кооперативне товариство для фермерського господарства може бути організоване для будь-якої діяльності, пов'язаної із заощадженням і кредитуванням фермерських господарств. Саме такого роду взаємозв'язок, причому постійний, стабільний, системний, підтриманий державою, активно

²⁹⁹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 127. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 120.

³⁰⁰ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 127. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 120.

³⁰¹ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

сприяє американському фермерові вижити у будь-яких екстремальних умовах і мати позитивний результат³⁰².

За даними Міжнародного кооперативного альянсу світовий кооперативний рух об'єднує понад 800 мільйонів людей на землі, які здійснюють самопомогу, організовану за міжнародними принципами кооперативної співпраці. У світовій економічній кооперативній системі найчисельнішою є фінансова кооперація, найпоширенішою формою якої є кредитні спілки. Батьківщиною кредитної кооперації була Німеччина. Кредитна кооперація стала засобом боротьби з бідністю населення, зокрема надійним захисником ремісників, робітників і селян від лихварства й зиску мізерних їхніх заощаджень комерційними банками, державними ощадними касами, фабрикантами³⁰³.

Піонером української кредитної кооперації був Григорій Галаган – працівник за освітою. До Першої світової війни на території України, що входила до складу Російської імперії, налічувалось 3,9 млн. селянських господарств, майже половина з них були об'єднані в 2477 кредитних кооперативах³⁰⁴.

За оцінкою проф. І.Витановича, до Першої світової війни кредитна кооперація була найсильнішим кооперативним сектором на всіх українських землях, оскільки це була форма, що найбільше відповідала потребам переважно дрібноселянського населення України. Накопичені в тисячах кредитних кооперативів дрібні заощадження селян сягнули сотень мільйонів, спинили зубожіння села та були спрямовані на культурний поступ селянських господарств, на придбання землі, кращих знарядь праці, худоби та ін.

Українські кредитні кооперативи у цей час організовувалися в Стрию, Тернополі, Станіславі, Коломиї, Терибовлі та інших містах Галичини, швидко розвивали свою діяльність і відігравали велику роль в економічному та культурному житті повітів, надавали матеріальну допомогу читальням «Просвіти», «Рідній школі», іншим громадським організаціям³⁰⁵.

За оцінкою І. Витановича, до Першої світової війни кредитні кооперативи становили 70,2 відсотків від загальної кількості західноукраїнських

³⁰² Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 127. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 120.

³⁰³ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 128.

³⁰⁴ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 129.

³⁰⁵ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 129-130.

кооперативів і були найсильнішим в західноукраїнській кооперативній організації.

У 1939 році вільна фінансова система кредитної кооперації на західноукраїнських землях була ліквідована. У сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах об'єднуються селянські господарства у Швеції і Японії – понад 90 відсотків, у Данії і Норвегії – 80 відсотків, у Франції 70-80 відсотків, Голландії – 60 відсотків, у США в реалізації молока – 80 відсотків. Сільськогосподарська кооперація стала основою реформування колективної латифундійної системи господарств колишнього соцтабору, зокрема в Німеччині³⁰⁶.

Досвід багатьох країн світу довів, що кооперативна ініціатива незалежних товаровиробників здатна протистояти сповзанню до організаційного і економічного хаосу в сільському господарстві.

Законодавче регулювання сільськогосподарської кооперативної діяльності на початках створення незалежної України відбулося згідно із Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 1997 року, який було викладено у новій редакції відповідно до Закону України від 20 листопада 2012 року «Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»³⁰⁷.

Вищевказаний Закон суттєво скоротив текст попереднього ЗУ «Про сільськогосподарську кооперацію» 1997 року та містив значну кількість «відсилочних» норм до законодавства України, в тому числі Законів України «Про кооперацію», «Про сільськогосподарський перепис». Згідно із законом сільськогосподарські кооперативи поділялися на два основні типи: сільськогосподарський виробничий кооператив та сільськогосподарський обслуговуючий кооператив³⁰⁸.

Новий етап у становленні сільськогосподарських кооперативів у незалежній Україні було запроваджено з 15 листопада 2020 року, відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21 липня 2020 року³⁰⁹.

На відміну від Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 20 листопада 2012 року, новий

³⁰⁶ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 129-130.
Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 121.

³⁰⁷ Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»: Закон України від 20 листопада 2012 року № 5495-VI.Голос України від 18.01.2013. № 11.

³⁰⁸ Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»: Закон України від 20 листопада 2012 року № 5495-VI.Голос України від 18.01.2013. № 11.

³⁰⁹ Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2021 р. № 819-IX. Голос України від 14.08.2020. № 144.

закон «Про сільськогосподарську кооперацію» 2020 року вміщує вдвічі більше норм (33 в порівнянні з 16), а також краще та об'ємніше регулює діяльність сільськогосподарських кооперативів у державі та спрямував у їх у новому «прогресивному» руслі³¹⁰.

У статті 1 вищевказаного Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» 2020 року, надається законодавче надає визначення трьох основних типів сільськогосподарських кооперативних формувань держави.

Сільськогосподарським кооперативом вважається юридична особа, що утворена фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції та добровільно об'єдналися на основі членства і на засадах самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб³¹¹. Тобто, сільськогосподарський кооператив може бути створений лише виробниками сільськогосподарської продукції.

Законодавець визнає сільськогосподарським кооперативним об'єднанням таку юридичну особу, що утворена сільськогосподарськими кооперативами, які добровільно об'єдналися як на основі членства так і на засадах самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб³¹².

Таким чином, членами сільськогосподарських кооперативних об'єднань можуть бути лише сільськогосподарські кооперативи.

Загалом, на думку законодавця, сільськогосподарська кооперація становить систему як сільськогосподарських кооперативів так і сільськогосподарських кооперативних об'єднань.

Звертаємо увагу на те, що відповідно до статті 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» 2020 року, законодавець встановлює тільки два основні типи сільськогосподарських кооперативів:

По-перше, це кооперативи, які мають мету – одержання прибутку,

По-друге, це кооперативи, які функціонують без мети одержання прибутку.

Таким чином, законодавець відмовився від поділу сільськогосподарських кооперативів за основними типами на виробничі та обслуговуючі, які існували

³¹⁰ Долинська М. Порівняльний аналіз правового статусу фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2021. № 2 (30). С. 146-151.

³¹¹ Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2021 р. № 819-IX. *Голос України* від 14.08.2020. № 144.

³¹² Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2021 р. № 819-IX. *Голос України* від 14.08.2020. № 144.

відповідно до попереднього Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» 1997 року та у редакції 2012 року³¹³.

Оскільки сільськогосподарський кооператив можуть створити лише виробники сільськогосподарської продукції, то такими, на нашу думку, виступають перш за все фермерські господарства, які складають біля сімдесяти відсотків від загальної кількості всіх сільськогосподарських товаровиробників держави³¹⁴.

При цьому наголошуємо, що сільськогосподарські кооперативи за участю фермерських господарств повинні бути утвореними згідно з вимогами Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Як і в попередньому законодавстві про сільськогосподарську кооперацію, сільськогосподарський кооператив може бути створений не менше трьома особами.

Зауважуємо, що законодавцем встановлено, що членом сільськогосподарського кооперативу може бути лише виробник сільськогосподарської продукції. Тобто, ним може бути як юридична особа або фізична особа, яка досягла 16-річного віку. При цьому юридична особа діє у сільськогосподарському кооперативі через свого уповноваженого представника.

На нашу думку, право бути членом сільськогосподарського кооперативу також належить фізичній особі – підприємцю, який займається виробництвом сільськогосподарської продукції, а також особистим селянським господарствам. В першу таким членом кооперативу може бути сімейне фермерське господарство, яке зареєстроване як фізична особа – підприємець³¹⁵.

Зауважуємо, що засновниками сільськогосподарського кооперативу можуть тільки його члени.

У частині першій статті 5 вищевказаного Закону «Про сільськогосподарську кооперацію», перелічено основні види діяльності сільськогосподарського кооперативу, а саме: виробництво, переробка, заготівля, закупівля, зберігання, збут, продаж сільськогосподарської продукції, постачання засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів та інші види сервісного обслуговування членів кооперативу, зокрема надання

³¹³ Долинська М. Порівняльний аналіз правового статусу фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2021. № 2 (30). С. 143-151.

³¹⁴ Долинська М. Порівняльний аналіз правового статусу фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2021. № 2 (30). С. 143-151.

³¹⁵ Долинська М. Порівняльний аналіз правового статусу фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2021. № 2 (30). С. 143-151.

технологічних, транспортних, меліоративних, ремонтних, будівельних послуг, послуг з ветеринарного обслуговування тварин і племінної роботи, з бухгалтерського обліку і аудиту, науково-консультаційного обслуговування, надаючи право членам (засновникам) сільськогосподарського кооперативу самостійно обирати види діяльності: виробничий, обслуговуючий, переробний чи багатофункціональний³¹⁶.

Сільськогосподарський кооператив, що здійснює діяльність без мети одержання прибутку, є неприбутковою організацією у разі, якщо його діяльність відповідає сукупності таких ознак:

1) кооператив не здійснює виробництва сільськогосподарської продукції і надає послуги виключно своїм членам;

2) кооператив не набуває права власності на сільськогосподарську продукцію, вироблену, вирощену, відгодовану, виловлену або зібрану (заготовлену) його членами - виробниками сільськогосподарської продукції. При цьому власниками сільськогосподарської продукції, що заготовлюється, переробляється, постачається, збувається (продається) таким кооперативом, є його члени;

3) кооператив повинен відповідати вимогам, які встановлені підпунктом 133.4.1 пункту 133.4 статті 133 Податкового кодексу України для неприбуткових організацій³¹⁷.

Таким чином, сільськогосподарський кооператив не має права здійснювати виробництво сільськогосподарської продукції, оскільки він надає послуги лише членам такого кооперативу, зокрема, фермерським господарствам.

Сільськогосподарський кооператив, що здійснює діяльність з метою одержання прибутку, може надавати послуги, здійснювати операції, зокрема із закупівлі сільськогосподарської продукції, постачання засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів, з особами, які не є членами або асоційованими членами сільськогосподарського кооперативу, за умови що сумарна вартість таких послуг та операцій не перевищує 20 відсотків виручки кооперативу за рік³¹⁸.

При цьому, виручка, отримана сільськогосподарським кооперативом у результаті реалізації іншим особам сільськогосподарської продукції, виробленої, вирощеної, відгодованої, виловленої або зібраної (заготовленої) його членами - виробниками сільськогосподарської продукції, або отримана в

³¹⁶ Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2021 р. № 819-IX. Голос України від 14.08.2020. № 144.

³¹⁷ Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2021 р. № 819-IX. Голос України від 14.08.2020. № 144.

³¹⁸ Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2021 р. № 819-IX. Голос України від 14.08.2020. № 144.

результаті її переробки, не враховується при розрахунку сумарної вартості послуг та операцій з особами, які не є членами або асоційованими членами сільськогосподарського кооперативу, що визначається для отримання прибутку³¹⁹.

Статутом сільськогосподарського кооперативу, що здійснює діяльність з метою одержання прибутку, може бути передбачена обов'язкова трудова участь у діяльності сільськогосподарського кооперативу його членів - фізичних осіб.

Отже, прийняття у 2020 році Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» стало новим етапом у розвитку сільськогосподарських кооперативів в Україні, оскільки він:

- огульно врегулював законодавчі основи діяльності різних видів сільськогосподарських кооперативних формувань;
- скасував поділ сільськогосподарських кооперативів за типами: на виробничі та обслуговуючі, надаючи право членам сільськогосподарських кооперативів обирати види діяльності таких кооперативів;
- передбачив діяльність «безприбуткового» сільськогосподарського кооперативу, у якому власниками виробленої або вирощеної продукції сільського господарства, є тільки члени такого кооперативу, а не кооператив³²⁰

Магістральний шлях розвитку фермерства – це укрупнення фермерських господарств шляхом докупівлі земель чи їх оренди; об'єднання їх для здійснення окремих видів діяльності в кооперативи, товариства, спілки, зберігаючи при цьому свою господарську самостійність, а також право вільного виходу з них.

4.3. Трудова правосуб'єктність фермерських господарств України

Ми погоджуємося з науковцями, що зміст трудової правосуб'єктності фермерського господарства визначається переліком прав та обов'язків, що надані фермерським господарства для ведення аграрного підприємництва.

Фермерські господарства як суб'єкти права безвідносно до членів господарства і так званих найманих працівників, не можуть бути носіями трудових прав та обов'язків. Проте, з названими суб'єктами вони можуть перебувати у трудових відносинах. Причому, члени фермерського господарства

³¹⁹ Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2021 р. № 819-IX. Голос України від 14.08.2020. № 144.

³²⁰ Долинська М. С. Окремі аспекти майнових правовідносин у сільськогосподарських кооперативах України. Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні»: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 10 грудня 2021 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 150-155.

та наймані працівники є носіями трудових прав та обов'язків на різних галузевих правових підставах³²¹.

Трудова правосуб'єктність голови фермерського господарства, незалежно від того чи воно є юридичною особою, чи сімейною фермою, заснованою фізичною особою-підприємцем, та інших членів господарства виникає на підставі спеціального – фермерського законодавства, зокрема, Закону України «Про фермерське господарство».

Трудова правосуб'єктність членів фермерського господарства, як правило, закріплюється нормами аграрного законодавства.

На нашу думку в даному випадку йде мова не про загальну та навіть не про галузеву, а про спеціальну трудову правосуб'єктність членів фермерських господарств. Тобто вони можуть бути учасниками лише тих трудових правовідносин, які визначено фермерським законом. Це означає, що юридична природа цих відносин зумовлена загальними та спеціальними принципами аграрного законодавства³²².

В фермерських господарствах, як в юридичних особах може бути три категорії працюючих:

- 1) члени фермерського господарства;
- 2) наймані працівники;
- 3) особи, що працюють на цивільно-правових засадах³²³.

Однак у сімейній фермі, яка діє відповідно до статті 8-1 Закону України «Про фермерське господарство» можливі лише дві категорії працюючих: члени такого господарства та в окремих випадках особи, що працюють на цивільно-правових засадах.

Особливий правовий статус мають працюючі в ньому члени фермерського господарства. Специфіка насамперед пов'язана з суб'єктним складом працівників. Отже, йдеться про фермерське господарство як про сімейно-родинно-трудова та лише членів однієї сім'ї об'єднання.

Але фермери – це не наймані працівники, вони – власники майна і господарі свого виробництва. Їх трудова діяльність ґрунтується на членстві в

³²¹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 106. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 100.

³²² Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 106. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 100.

³²³ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 107. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 100.

фермерському господарстві, і, будучи одночасно власниками і господарями, вони самі встановлюють для себе правила поведінки³²⁴.

Трудові відносини членів фермерського господарства визначаються і регулюються ними самими. Проте, таке регулювання обов'язково повинно знаходити свій офіційний вираз у статуті господарства та в Правилах внутрішнього розпорядку фермерського господарства. А у випадку створення сімейної ферми - господарства без статусу юридичної особи, що організоване фізичною особою спільно з членами її сім'ї, то трудові відносини повинні бути відображені у тексті договору про створення сімейного фермерського господарства.

В цих правових документах регламентується весь процес спільної праці, чіткий трудовий режим, періоди відпочинку, відпусток, заходи заохочення та дисциплінарної відповідальності за неналежне виконання трудових обов'язків

Враховуючи родинно-сімейний склад членів фермерського господарства та презумпцію їх добрих взаємних стосунків, їх трудові права та обов'язки повинні розумно поєднуватись і суміщатись, що також оговорюється в зазначених документах³²⁵.

Аналізуючи праці науковців та чинне законодавство, на нашу думку, у Правилах внутрішнього трудового розпорядку варто передбачити розділи: загальні положення, порядок прийому і припинення членства в фермерському господарстві, основні права та обов'язки його членів, робочий час і час відпочинку, оплату праці і розподіл прибутків, матеріальну відповідальність, охорону праці і соціальні права, порядок розгляду спорів³²⁶

Фермерське господарство – це, зазвичай невеликий колектив членів сім'ї та родичів тому не завжди просто та ефективно відбувається нав'язування їм застосування норм трудового права. Однак, такий локальний нормативно-правовий акт повинен регулювати не лише трудові, а й інші внутрішні відносини в господарстві (управлінські, земельні, майнові)³²⁷.

³²⁴ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 107. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2007. С. 101.

³²⁵ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 107. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2007. С. 101.

³²⁶ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 107-108. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2007. С. 101-102.

³²⁷ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 107-108.

Праця в сільському господарстві за звичай є не чим іншим, як землекористанням, а його раціональність є такою трудовою діяльністю, яка є екологічно обґрунтованою і більш доцільною. В силу цього трудові відносини в сільському господарстві органічно поєднуються з земельними відносинами³²⁸.

Природні властивості сільськогосподарської праці завжди будуть відрізняти її від праці в промисловості, а тому вимагати спеціальної правової регламентації. Слід зауважити, що згідно пункту один статті 27 Закону України «Про фермерське господарство», трудові відносини у фермерському господарстві ґрунтуються на праці його членів. Вважаємо, що ця позиція законодавця є правомірною, адже праця в сільському господарстві вимагає повсякденної віддачі³²⁹.

Матеріальна та дисциплінарна відповідальність членів господарства, заходи впливу регулюються статутами та Правилами внутрішнього розпорядку.

На членів фермерського господарства не поширюється законодавство про працю (Кодекс законів про працю України). Проте, самостійно регламентуючи свій трудовий статус, вони можуть запозичити ідеї певних норм трудового законодавства.

У фермерських господарствах трудові відносини можуть регламентуватись різним чином, але деякі загальні принципи мусять бути однаковими для всіх. Так, наприклад, члени фермерського господарства оплату праці одержують внаслідок розподілу натуральних і грошових доходів господарства, а не заробітку - щомісячну плату у заздалегідь визначених розмірах. Тому йдеться саме про їх «оплату праці», а не про їх заробітну плату (її отримують наймані працівники).

У випадку заподіяння шкоди фермерському господарству її членом, відповідальність несе винний.

Як зазначалося раніше, фермерське господарство, у випадку виробничої потреби, має право запрошувати на роботу найманих працівників. Така необхідність виникає майже у всіх фермерських господарствах та зумовлена сезонністю багатьох сільськогосподарських робіт, особливо в галузях землеробства, коли урожай необхідно зібрати у стислі строки.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2007. С. 101-102.

³²⁸ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 108. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2007. С. 102.

³²⁹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 108. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2007. С. 102.

Технічний прогрес вимагає висококваліфікованої робочої сили. Вважається за доцільне складання графіку робіт з вказівкою, які саме працівники необхідні та коли. Такий графік дозволить не тільки визначити потреби в праці, але і продумати резерви скорочення трудових затрат.

Оплата праці громадян, які працюють у фермерському господарстві за трудовим договором (контрактом), включається до складу поточних витрат та здійснюється господарством у першу чергу. Вона не залежить від результатів роботи господарства, якщо на це немає особливої угоди, але не повинна бути нижчою за встановлений державою розмір мінімальної заробітної плати і передбачену законом тривалість щорічної відпустки.

Трудовий договір (контракт) укладається з найманими працівниками у письмовій формі. В ньому необхідно зазначити термін дії договору, умови праці та відпочинку (тривалість робочого дня, вихідні дні, щорічна оплачувана відпустка, форми оплати праці та її розміри, харчування тощо). Сторонами в договорі слід вважати: фермерське господарство (в особі його голови) і особу, яка залучається до роботи в господарстві. Це підтверджується пунктом два статті 4 Закону України «Про фермерське господарство», в якому йдеться про те, що голова представляє інтереси господарства перед підприємствами, установами, організаціями та окремими громадянами; та пункт п'ятий статті 27 вказаного Закону, в якому зазначається, що він також несе відповідальність за створення безпечних умов праці, забезпечує дотримання вимог техніки безпеки, виробничої гігієни та санітарії, пожежної безпеки як для членів свого господарства, і до громадян, з якими укладено трудовий договір.

Питання матеріальної та дисциплінарної відповідальності найманих працівників повинно обумовлюватися при укладенні з ними трудового контракту. Зокрема, доцільно в одному із пунктів договору вказати випадки повної або часткової матеріальної відповідальності (з особою, на яку покладається повна матеріальна відповідальність необхідно укласти угоду про повну матеріальну відповідальність), а також дисциплінарної відповідальності³³⁰.

Працівники, які виконують певну роботу в фермерському господарстві на підставі трудового договору (контракту, угоди), повинні дотримуватись і статутних норм щодо організації та оплати праці. Вважаємо, що для цієї категорії працівників слід передбачати особливі правила і норми поведінки в

³³⁰ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 110. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2007. С. 104.

трудоу колективах, які повинні бути закріплені в статуті господарства, його Правилах внутрішнього розпорядку та інших внутрішніх правових актах³³¹.

Облік трудової діяльності у фермерському господарстві ведеться відповідно до законодавства України про працю.

Розмір оплати праці і тривалість щорічної відпустки осіб, які працюють у фермерському господарстві за трудовим договором (контрактом), не повинні бути меншими за встановлений державою розмір мінімальної заробітної плати і передбачену законом тривалість щорічної відпустки³³².

Голова фермерського господарства несе відповідальність за створення безпечних умов праці для всіх тих, хто працює в господарстві (як членів, так і найманих працівників). Йдеться про забезпечення всіх вимог техніки безпеки, виробничої гігієни, санітарних та пожежних правил.

Фермерське господарство, як і кожна юридична особа України, несе матеріальну відповідальність за шкоду, каліцтво або інше ушкодження здоров'я, які пов'язані з виконанням ними своїх трудових обов'язків, заподіяні його членам і особам, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом).

Всі трудові спори, тобто розбіжності між суб'єктами трудових відносин, вирішуються судами. Це можуть бути спори як стосовно членів фермерського господарства, так і найманих працівників. Вони можуть стосуватися організації, дисципліни, оплати праці тощо. Оскільки в цих господарствах немає комісії по трудових спорах, такі спори відразу вирішує суд. Розглядаються вони за заявою працівника господарства³³³.

Як уже зазначалося, окремі види робіт в фермерському господарстві можуть виконуватись громадянами (не членами господарства і не найманими працівниками) на умовах укладення цивільно-правового договору підряду. Це означає, що цей громадянин (підрядчик) зобов'язується виконати на свій ризик певну конкретну роботу на замовлення фермерського господарства, яке зобов'язується прийняти та оплатити цю роботу. Трудове законодавство на ці відносини не поширюється. Вбачається за доцільне в цих договорах

³³¹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 110. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2007. С. 104.

³³² Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

³³³ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 111. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2007. С. 103.

передбачити випадки та види матеріальних та дисциплінарної відповідальності³³⁴.

Члени фермерського господарства та наймані працівники підлягають державному соціальному страхуванню відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Відповідно до частини другої статті 34 Закону України «Про фермерське господарство», таке господарство реєструється в установленому законом порядку як платник єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування³³⁵.

Зауважуємо, що час роботи у фермерському господарстві членів господарства та осіб, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом), зараховується до страхового стажу за даними, що містяться в реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, у тому числі за даними про трудову діяльність працівників, внесеними відповідно до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», а за періоди, за які не внесені дані до реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, - у порядку та на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше³³⁶.

Членам фермерського господарства та особам, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом), призначені пенсії виплачуються у повному розмірі без урахування одержуваного заробітку (доходу)³³⁷.

Отже, основним змістом діяльності фермерських господарств є виробництво, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції. Це означає, що вони мають спеціальну аграрну правоздатність. Поза тим, вони можуть займатись й іншою діяльністю, яка не заборонена законом, однак вона повинна мати доповнююче значення до основної – сільськогосподарської діяльності фермерських господарств)³³⁸.

³³⁴ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 111. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2007. С. 103.

³³⁵ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

³³⁶ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

³³⁷ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

³³⁸ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 132

Основна діяльність у фермерському господарстві, на нашу думку, повинна здійснюватися силами членів господарства, а праця найманих працівників повинна будуватись на засадах нормованої участі.

Фермерські господарства є найбільш яскраво вираженими суб'єктами аграрного підприємництва. Це зумовлено приватновласницькими засадами їх існування.

РОЗДІЛ 5. ПРИПИНЕННЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ЯК СУБ'ЄКТІВ АГРОВИРОБНИЦТВА

Ми погоджуємося з науковцями, що законодавець, як в Законі України «Про селянське (фермерське) господарство» в редакції від 22 червня 1993 року (розділ шостий), так і в розділі X Закону України «Про фермерське господарство», висвітлюючи питання щодо припинення діяльності фермерського господарства розглядає термін «припинення» в якості ліквідації фермерського господарства лише як юридичної особи³³⁹.

Має рацію професор Н. І. Титова, вважаючи, що у даному випадку слід вести мову не про «припинення діяльності» господарства, а про припинення «існування господарства» загалом. На думку науковця припинення «діяльності», «може носити тимчасовий характер». Прикладом такого може бути хвороба голови селянського (фермерського) господарства або фізична відсутність членів такого господарства на певний період³⁴⁰. Остання підстава є досить актуальною у зв'язку з війною в Україні.

Варто наголосити, що незважаючи на суттєві та багаточисленні зміни фермерського законодавства (зокрема, в Закон України «Про фермерське господарство» було запроваджено зміни 16 відповідними законами), вищевказаний розділ десятий законодавчого акту, діє в первинній редакції закону 2003 року.

Перелік правових підстав для припинення фермерського господарства встановлено законодавцем у статті 35 глави десятої «Припинення діяльності фермерського господарства» Закону України «Про фермерське господарство», який включає лише дві статті, що на нашу думку є недостатньо.

Зокрема:

- а) реорганізація господарства;
- б) ліквідація господарства;
- в) визнання такого господарства неплатоспроможним (банкрутом);
- г) відсутність усіх членів фермерського господарства або спадкоємців (членів господарства), які би бажали продовжити діяльність такого господарства³⁴¹.

³³⁹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 134.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 122.

³⁴⁰ Титова Н. І. Фермер і закон. Львів. 1996. С. 68

³⁴¹ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

Прогресивними, на нашу думку, є норми щодо реорганізації фермерського господарства.

Варто зауважити, що в Законі України «Про селянське (фермерське) господарство» 1993 року не було передбачено реорганізацію як підставу припинення господарства.

Напевно, у той час, це було неможливим, оскільки згідно з частиною п'ятою статті 6 Закону «Про селянське (фермерське) господарство», законодавцем встановлено правило, згідно з яким «земельні ділянки громадян, які ведуть селянське (фермерське) господарство, поділу не підлягають». Однак, як свідчить нотаріальна практика, у випадку у випадку спадкування майна та земель фермерського господарства декількома спадкоємцями.

У Законі Республіки Молдови «Про селянські (фермерські) господарства»³⁴² припинення діяльності фермерських господарств урегульовано у главі VIII «Реорганізація та ліквідація селянського господарства», яка складається з двох статей. Зокрема стаття 26 регулює питання реорганізації селянського господарства, а стаття 27 – ліквідацію зазначених господарств. Отже, підстави припинення діяльності селянських (фермерських) господарств регулюються двома окремими статтями³⁴³.

Підставами для ліквідації селянського (фермерського) господарства у Молдові є: добровільна ліквідація та ліквідація у судовому порядку.

Ліквідація в судовому порядку відбувається у таких випадках: а) порушено вимоги частини (1) статті 2 або частини (2) статті 3, у тому числі якщо жоден із членів господарства не має права власності на землю, - за заявою одного із членів господарства, примерії або Державної податкової служби; б) втрачено його платоспроможність - за заявою одного із членів господарства або кредитора (кредиторів); с) не залишилося жодного члена господарства та жоден із спадкоємців членів господарства не бажає продовжити діяльність господарства, - за заявою спадкоємця або примерії, а також d) в інших випадках, передбачених законом³⁴⁴.

Таким чином, як і в Україні, так і в Молдові, законодавець в окремий підпункт виділив особливості ліквідації селянського господарства у разі його неплатоспроможності, що відбувається у порядку, визначеному законодавством про банкрутство. Аналізуючи норми фермерського законодавства обох

³⁴² О крестьянских (фермерских) хозяйствах: Закон Республики Молдова от 03.11.2000 г. № 1353-XIV. *Monitorul Oficial*. Nr. 14-15 от 08.02.2001 статья №: 52.

³⁴³ Долинская Мария. Сравнительный анализ прекращения деятельности фермерских хозяйств по законодательству Украины и Молдовы. *Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata»*. 2018. № 8/2 (320). С. 33.

³⁴⁴ . О крестьянских (фермерских) хозяйствах: Закон Республики Молдова от 03.11.2000 г. № 1353-XIV. *Monitorul Oficial*. Nr. 14-15 от 08.02.2001 статья №: 52.

республік приходимо до висновку, що у Молдові є більше підстав припинення селянських (фермерських) господарств³⁴⁵.

Реорганізація та ліквідація – способи припинення юридичних осіб. При реорганізації завжди присутній правонаступник, до якого переходять права та обов'язки фермерського господарства, що реорганізується.

Реорганізація фермерського господарства відбувається за рішенням вищого органу управління – загальних зборів членів господарства та може здійснюватися у формі приєднання, злиття, поділу, виділення та перетворення. Рішення про ліквідацію фермерського господарства приймається також членами фермерського господарства (у разі добровільної ліквідації) та судом (у разі примусової ліквідації). Рішення про добровільну ліквідацію може бути прийнято у будь-який час і з будь-яких мотивів³⁴⁶.

Примусова ліквідація здійснюється за рішенням суду з підстав, передбачених законом. Підставами примусової ліквідації, зокрема, можуть бути:

По-перше, визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути;

По-друге, оголошення юридичної особи банкрутом;

По-третє, провадження фермерським господарством діяльності, що суперечить установчим документам, або такої, що заборонена законом;

По-четверте, неподання фермерським господарством упродовж року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону тощо³⁴⁷.

Перевагами добровільного способу ліквідації фермерського господарства, а також інших сільськогосподарських товаровиробників є те, що така ліквідація здійснюється ними самостійно - його статутними органами (засновником - у разі створення господарства однією особою або загальними зборами членів господарства, якщо створено кількома членами і це передбачено їх статутом) .

³⁴⁵ Долинская Мария. Сравнительный анализ прекращения деятельности фермерских хозяйств по законодательству Украины и Молдовы. *Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata»*. 2018. № 8/2 (320). С. 33.

³⁴⁶ Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Аграрне право: підручник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. С. 126. Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Аграрне право: навчальний посібник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2020. С. 122.

³⁴⁷ Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Аграрне право: підручник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. С. 125. Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Аграрне право: навчальний посібник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2020. С. 121.

Крім цього, ліквідація господарства у добровільному порядку, як правило, займає менше часу, ніж примусова³⁴⁸.

Згідно з частиною першою статті 36 Закону України «Про фермерське господарство» зазначається, що рішення про припинення діяльності фермерського господарства у разі банкрутства фермерського господарства приймається відповідно до закону³⁴⁹.

Зауважуємо, що суб'єкти аграрного господарювання ліквідується:

По-перше, за рішенням його учасників або органу (уповноваженого на це установчими документами юридичної особи), в тому числі у зв'язку:

- із закінченням строку, на який було створено юридичну особу,
- досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами;

По-друге, у разі визнання його в установленому порядку банкрутом, крім випадків передбачених чинним законодавством;

По-третє, за рішенням суду про визнання ним недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути,

По-четверте, в інших випадках, встановлених законом³⁵⁰.

Якщо вартість майна фермерського господарства виявиться недостатньою для того, щоби задовільнити вимоги кредиторів, то тоді таке господарство ліквідується в порядку, встановленому Кодексом України з питань банкрутства.

Особливості банкрутства фермерських господарств, як агровиробників регулюється Кодексом України з питань банкрутства³⁵¹.

Вищевказаним Кодексом встановлено не лише умови, але й порядок відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом, та також порядок застосування ліквідаційної процедури з ціллю повного або часткового задоволення вимог кредиторів.

Згідно статті першої Кодексом України з питань банкрутства «банкрутство – це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою

³⁴⁸ Долинская Мария. Сравнительный анализ прекращения деятельности фермерских хозяйств по законодательству Украины и Молдовы. *Международный научно-практический правовой журнал «Leges et Viata»*. 2018. № 8/2 (320). С. 33.

³⁴⁹ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

³⁵⁰ Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Аграрне право: підручник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. С. 126. Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Аграрне право: навчальний посібник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2020. С. 122.

³⁵¹ Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>

платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені у порядку, визначеному вказаним Кодексом, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури».³⁵²

Справи про банкрутство розглядаються господарськими судами за місцезнаходженням боржника – юридичної особи, фізичної особи або фізичної особи-підприємця³⁵³.

Розділ VII Кодексу з питань банкрутства встановлює та регулює особливості провадження у справах про банкрутство окремих категорій боржників, в тому числі фермерських господарств.

Так, особливості банкрутства фермерських господарств встановлюються та регулюються статтю 95 Кодексу України з питань банкрутства 2018 року³⁵⁴.

Зауважуємо що вищевказана стаття 95 Кодексу України з питань банкрутства повністю повторює зміст статті 93 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (у редакції Закону України від 22 грудня 2011 року № 4212-VI).

Ми погоджуємося з Т. Коваленко що у статті 93 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» не було враховано специфіки правового режиму майна фермерського господарства, яке створене у формі фізичної особи – підприємця³⁵⁵.

Підставою для визнання фермерського господарства банкрутом є його неспроможність задовольнити протягом шести місяців після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями та/або виконати зобов'язання щодо сплати:

- податків та зборів (обов'язкових платежів),
- страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування,
- повернення невикористаних коштів Фонду соціального страхування України³⁵⁶.

Заява голови фермерського господарства про відкриття провадження у справі про банкрутство подається до господарського суду тільки за наявності письмової згоди всіх членів фермерського господарства.

³⁵² Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>

³⁵³ Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>

³⁵⁴ Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>

³⁵⁵ Коваленко Тетяна. Новели законодавства про фермерські господарства: позитивні та негативні аспекти. *Юридична Україна*. 2016. № 7-8. С. 33.

³⁵⁶ Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>

Така заява підписується головою фермерського господарства.

До заяви голови фермерського господарства про відкриття провадження у справі про банкрутство додаються документи, що містять відомості про:

- склад і вартість майна фермерського господарства;
- склад і вартість майна, що належить членам фермерського господарства на праві власності;
- розмір доходів, які можуть бути одержані фермерським господарством після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт³⁵⁷.

Вищевказані документи додаються головою фермерського господарства до відзиву на подану кредитором заяву про відкриття провадження у справі про банкрутство даного фермерського господарства.

Головою фермерського господарства у двомісячний строк з дня прийняття господарським судом заяви від голови ферми про відкриття провадження у справі про банкрутство даного фермерського господарства може бути подано до господарського суду план відновлення платоспроможності такого фермерського господарства³⁵⁸.

У разі якщо здійснення заходів, передбачених планом відновлення платоспроможності фермерського господарства, дасть змогу фермерському господарству, зокрема за рахунок доходів, які можуть бути одержані після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт, погасити вимоги за грошовими зобов'язаннями, господарським судом вводиться процедура розпорядження майном фермерського господарства.

Про введення процедури розпорядження майном фермерського господарства господарський суд постановляє ухвалу³⁵⁹.

Процедура розпорядження майном фермерського господарства вводиться на строк закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт з урахуванням часу, необхідного для реалізації вирощеної (виробленої та переробленої) сільськогосподарської продукції, однак вказаний строк не може перевищувати 15 місяців.

³⁵⁷ Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>

³⁵⁸ Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Аграрне право: підручник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. С. 126. Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Аграрне право: навчальний посібник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2020. С. 122.

³⁵⁹ Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>

Для проведення процедури розпорядження майном фермерського господарства господарський суд призначає розпорядника майна в порядку, встановленому Кодексом з питань банкрутства.

Процедура розпорядження майном фермерського господарства може бути достроково припинена господарським судом за заявою розпорядника майна чи будь-кого із кредиторів у разі:

- невиконання заходів, передбачених планом відновлення платоспроможності фермерського господарства;
- наявності інших обставин, які свідчать про неможливість відновлення платоспроможності фермерського господарства.³⁶⁰

Після дострокового припинення процедури розпорядження майном фермерського господарства господарський суд визнає фермерське господарство банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру.

У разі визнання господарським судом фермерського господарства банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури до складу ліквідаційної маси фермерського господарства включаються нерухоме майно, яке перебуває у спільній власності членів фермерського господарства, у тому числі насадження, господарські та інші будівлі, меліоративні та інші споруди, продуктивна і робоча худоба, птиця, сільськогосподарська та інша техніка і обладнання, транспортні засоби, інвентар, та інше майно, набуте для фермерського господарства на загальні кошти його членів, а також право оренди земельної ділянки та інші майнові права, які належать фермерському господарству і мають грошову оцінку³⁶¹.

У разі банкрутства фермерського господарства земельна ділянка, надана фермерському господарству в тимчасове користування, у тому числі на умовах оренди, використовується відповідно до Земельного кодексу України.

Майно, що належить голові та членам фермерського господарства на праві приватної власності, а також інше майно, щодо якого доведено, що воно набуто на доходи, які не є у спільній власності членів фермерського господарства, не включається до складу ліквідаційної маси. Нерухоме майно, а також майнові права щодо нерухомого майна, які включаються до складу ліквідаційної маси фермерського господарства, можуть бути продані лише на аукціоні, обов'язковими умовами якого є збереження цільового призначення сільськогосподарських об'єктів, що продаються³⁶².

³⁶⁰ Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>

³⁶¹ Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>

³⁶² Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>

Така вимога є логічним продовженням застосування правила цільового і раціонального використання майна сільськогосподарського призначення³⁶³.

Важливою відмінністю є також те, що господарський суд направляє копію постанови про визнання фермерського господарства банкрутом не лише до органу, який здійснив його державну реєстрацію, а й до органу місцевого самоврядування за місцезнаходженням фермерського господарства.

З дня прийняття постанови про визнання фермерського господарства банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури діяльність фермерського господарства припиняється³⁶⁴.

Варто зауважити, що на початках діяльності фермерських господарств в Україні, основною причиною банкрутства фермерів, серед інших, була криза не платежів.

Дійсно праця в сільському господарстві є такою, що її результати не завжди залежать від трудового внеску та підприємливості зайнятих у галузі, а зумовлені переважно примхами природи, а в останній період це зумовлено війною в Україні.

Наприклад в США після боргової кризи сільського господарства на початку 80-х років ХХ століття було визнано необхідним переглянути процедуру банкрутства в цій галузі. У 1986р. в Кодекс про банкрутство було введено главу 12 спеціально розраховану на регулювання банкрутства в сільському господарстві³⁶⁵.

Процедура банкрутства у розвинутих країнах включає, як правило, попередню роботу з оздоровлення (санації) підприємств. Особлива увага приділяється тим, у функціонування яких найбільше зацікавлене суспільство. Зокрема, держава особливо піклується про сільськогосподарських виробників. У Бельгії, наприклад, у випадку їх банкрутства держава бере на себе 70% боргів, які необхідно сплатити. І таке піклування про рятування власного

³⁶³ Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Аграрне право: підручник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. С. 130. Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Аграрне право: навчальний посібник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2020. С. 127.

³⁶⁴ Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>

³⁶⁵ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 139.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 128-129.

товаровиробника має місце, незважаючи на те, що він працює з допомогою різних форм державної підтримки³⁶⁶.

На наш погляд, слід врахувати можливість переходу земель та майна збанкрутілого фермерського господарства до тих громадян України, які будуть використовувати їх лише як фермери³⁶⁷.

Також діяльність фермерського господарства припиняється, якщо не залишається жодного члена господарства або спадкоємця, який бажає продовжити його діяльність. Це може бути в разі смерті голови і членів фермерського господарства. У випадку, коли в них не було спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від їх прийняття суд визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. Спадщина, визнана судом відумерлою відповідно до статті 1277 Цивільного кодексу України (2003 року), переходить у власність територіальної громади. Тоді територіальна громада сама вирішуватиме, кому надати фермерські землі та передати у власність майно фермерського господарства. На нашу думку, ці землі та майно повинні передаватись лише тим особам, які бажають створити фермерське господарство³⁶⁸.

Відповідно до статті 23 Закону України «Про фермерське господарство» успадкування фермерського господарства (цілісного майнового комплексу або його частини) здійснюється відповідно до закону, тобто відповідно до складеного заповіту, а у випадку його відсутності - за законом. Спадкоємцями за законом є родичі померлого (залежно від черги, які закликаються до спадкування) в однакових частках кожний та можливі випадки, коли вони не є членами цього господарства. При спадкуванні за заповітом спадкоємцями можуть бути не лише громадяни України, а й іноземці, особи без громадянства, а також юридичні особи, визначені заповітом.

Законодавець у частині 2 статті 23 Фермерського закону передбачив, що якщо фермерське господарство успадковується двома або більше спадкоємцями, то земельна ділянка поділу не підлягає, якщо в результаті її поділу утвориться хоча б одна земельна ділянка менше мінімального розміру,

³⁶⁶ Коваль Ф. Кредитна кооперація - шлях розбудови інтелектуального і економічного потенціалу України. – Львів: Каменяр. 2002. С. 38.

³⁶⁷ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 139.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 129.

³⁶⁸ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 139.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 129.

встановленого для даного регіону. Якщо виникає спір відносно цього питання, то воно повинно вирішуватися судом³⁶⁹.

Майно господарства, що припиняє своє існування (ліквідується перш за все), використовується для розрахунків з заробітної плати найманим працівникам, з якими розривається трудовий договір. Водночас виконуються і всі зобов'язання перед бюджетом, банками та іншими кредиторами. Аналогічно проводяться розрахунки і коли діяльність фермерського господарства припиняється на тривалий час. Решта майна, яка залишилась, розподіляється між членами господарства за їх домовленістю відповідно до Статуту господарства³⁷⁰.

Можливі випадки, коли поділити це майно в натурі не можливо, тоді найоптимальніше - продати його та розподілити виручені кошти. Якщо при цьому виникають спори, то вони повинні вирішуватися судом³⁷¹.

При цьому законодавець не передбачив у законодавчому порядку порядок розподілу майна сімейного фермерського господарства, яке діє без статусу юридичної особи як фізична особа-підприємець.

Вважаємо за доцільне, щоб у Статуті кожного фермерського господарства обов'язково був розділ про припинення діяльності (існування) фермерського господарства, в якому слід передбачити порядок, розподіл його прибутків, що залишилися після сплати боргів тощо³⁷².

Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року виключив дуже об'ємну за змістом підставу припинення діяльності фермерського господарства, яка пов'язана з припиненням права власності або

³⁶⁹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 139.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 129.

³⁷⁰ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 139.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 129.

³⁷¹ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 139.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 129.

³⁷² Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 139.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 129. Долинская Мария. Сравнительный анализ прекращения деятельности фермерских хозяйств по законодательству Украины и Молдовы. *Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata»*. 2018. № 8/2 (320). С. 31–34.

права користування земельною ділянкою, яка була передбачена у Законі України «Про селянське (фермерське) господарство».

Оскільки фермерам, що проживають у західному регіоні України, у приватну власність безоплатно надавались земельні ділянки невеликих розмірів, то, на нашу думку, припинення права власності на неї не обов'язково призведе до припинення діяльності фермерського господарства. Адже більшість фермерів орендують земельні ділянки, що в декілька або у десятки разів перевищують їх земельні наділи, надані у приватну власність³⁷³.

При цьому зауважуємо, що припинення права власності на сільськогосподарські землі, так і права користування (наприклад, за договорами оренди, договорами емфітевзису), можуть мати місце лише у випадках, передбачених чинним законодавством, в тому числі Земельним та Цивільним кодексами України, Законом України «Про оренду землі».

Для підвищення місця України у рейтингу «Doing Business» доцільно вдосконалити положення щодо банкрутства фермерських господарств, шляхом зменшення тривалості процедури банкрутства, зниження її вартості та збільшення кількості кредиторів, які отримують задоволення своїх вимог у повному обсязі при її проведенні. Для усунення факторів, які спричиняють для економіки України негативний вплив у веденні бізнесу, необхідно вдосконалити законодавчі норми щодо банкрутства фермерських господарств, внівши відповідні зміни у Кодекс України з процедур банкрутства, доповнивши його положеннями щодо:

1. визначення обов'язку банкрута подавати оголошення про порушення провадження у справі про банкрутство фермерського господарства в офіційному друкованому органі та визначення найкоротших термінів для здійснення цієї дії;
2. відповідальності у вигляді накладення штрафу за неподання оголошення про порушення провадження у справі про банкрутство фермерського господарства у встановлений строк;
3. встановлення терміну, протягом якого необхідно провести процедуру ліквідації фермерських господарств у вигляді строку максимально до 2-х років від подання заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство;
4. встановлення порядку визначення вартості майна боржника при здійсненні процедури банкрутства фермерських господарств;
5. встановлення розміру заборгованості для відкриття провадження у справі про банкрутство фермерського господарства;

³⁷³ Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 139.

Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. С. 129.

б. порядку здійснення судової та досудової санації фермерських господарств.

У випадку внесення вказаних норм буде вдосконалено процедуру банкрутства фермерських господарств, шляхом зменшення її тривалості, зниження вартості та збільшення кількості кредиторів, які отримують задоволення своїх вимог у повному обсязі при її проведенні³⁷⁴.

Отже, припинення діяльності фермерського господарства слід розглядати лише як його припинення як юридичної особи, або діяльності фізичної особи – підприємця (фермерського господарства, що діє без статусу юридичної особи), а не як припинення діяльності фермерського господарства, як це зазначено в Законі України «Про фермерське господарство».

Підстави і порядок визнання фермерського господарства банкрутом є спеціалізовані лише щодо фермерського господарства як юридичної особи (виходячи з особливостей його сільськогосподарської діяльності як суб'єкта аграрних відносин) та загальними щодо банкрутства фермерського господарства, що діє без статусу юридичної особи як фізична особа-підприємець.

³⁷⁴ Благута Р. І., Долинська М. С., Туркот О. А. Проблематика становлення інституту банкрутства фермерських господарств. *Соціально-правові студії*. 2019. Випуск 2 (4). С. 80.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
4. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436 – IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
5. Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
6. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>
7. Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади постанова Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-%D0%BF#Text>
8. Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо повноважень Міністерства аграрної політики та продовольства та Міністерства економіки Постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 2022 р. № 749 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/749-2022-%D0%BF#Text>
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення єдиної системи державної реєстрації юридичних осіб: Закон України від 23 вересня 2010 р. № 2555-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2555-17#Text>
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин: Закон України від 28 квітня 2021 року за № 1423-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text>.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31 березня 2020 року за № 552-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 р. № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання діяльності фермерських господарств: Закон України від 24 вересня 2021 року № 1788-IX. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2021, № 51, ст.423. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-20#Text>

14. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 31.03.2016 № 1067-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 21. ст. 406.

15. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 10 липня 2018 року № 2497-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19#Text>

16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31 березня 2020 року № 552-IX. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 20, ст.142.

17. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15>

18. Про затвердження Положення про порядок проведення професійного відбору з питань створення фермерських господарств: Наказ Міністерства аграрної політики України, Міністерства праці та соціальної політики України від 17 грудня 2003 р. № 452/335. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0118-04#Text>

19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану 12 травня 2022 року URL: № 2247-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text>

20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин 28 квітня 2021 року № 1423-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#n412>

21. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству: Закон України від 5 грудня 2019 року № 340-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340-20#Text>

22. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. № 161- XIV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161-14>

23. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2021 р. № 819-IX. Голос України від 14.08.2020. № 144.

24. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.

25. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Багай Н. О. Правове регулювання ведення фермерських господарств без створення юридичної особи. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: тези регіональної науково-практичної конференції* (16 грудня 2016 року). ЛьвДУВС. 2016. С.18-22.

2. Баїк О. І., Бобко У. П., Долинська М. С., Дутко А. О., Павлюк Н. М. Земельне право : підручник/ за ред. О. І. Баїк. Львів : Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. 385 с.

3. Благута Р. І., Долинська М. С, Туркот О. А. Проблематика становлення інституту банкрутства фермерських господарств. *Соціально-правові студії*. 2019. Випуск 2 (4). С. 73-81.

4. Борисова В.І., Жилінкова І. В. Сімейне право України: підручник. 4-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2012. 320 с.

5. *Витанович І.* Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964.

6. Долинська М. Еволюція становлення права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзису), як правового інституту, в незалежній Україні. *Аналітично- порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 43-46.

7. Долинська М. Основні етапи становлення фермерських господарств у незалежній Україні. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила», 2021. №. 11 (23). С. 125-132.

8. Долинська М. Порівняльний аналіз правового статусу фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2021. № 2 (30). С. 143-151.

9. Долинська М. Принципи земельного права України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С.121-125.

10. Долинська М. С. Види фермерських господарств по законодавству України та Білорусі. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*

присвяченої 120-річчю Національного університету біоресурсів і природокористування України (18-19 травня 2018 р). К., 2018. С. 14-18.

11. Долинська М. С. Деякі аспекти викладання земельно-аграрних дисциплін у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. The XX International Scientific and Practical Conference «Problems of science and practice, tasks and ways to solve them», May 24 – 27, 2022, Warsaw, Poland. p. 260-263.

12. Долинська М. С. До питання виконання емфітевтом обов'язку щодо раціонального використання переданої йому сільськогосподарської земельної ділянки. Авіація, промисловість, суспільство: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Кременчук, 12 трав. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кременчуц. льотний коледж., Наук.парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2022. С. 334-336. Гаєцька-Колотило Я. З., Ільків Н. В. Аграрне право України: Навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 548 с.

13. Долинська М. С. До питання еволюції фермерського законодавства в Україні. *Актуальні проблеми земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права*: збірник матеріалів науково-практичної конференції (10 грудня 2021 року) / За ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. Харків: Юрайт, 2021 С. 72-74.

14. Долинська М. С. До питання здійснення державної реєстрації аграрних суб'єктів нотаріусами України. *«Актуальні проблеми соціального права»*: Матеріали всеукраїнського «круглого столу» присвяченого 40-річчю кафедри соціального права (1 квітня 2016 року). Львів: Кафедра соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка; Український центр соціально-правових досліджень 2016. С. 114–117.

15. Долинська М. С. До питання поняття сім'ї у фермерському законодавстві України. *Шлюбно-сімейні відносини: виклики сьогодення: збірник тез доповідей учасників круглого столу* (29 жовтня 2021 року) / Упорядник: В. О. Кучер. Львів: ЛьвДУВС, 2021. С. 21-23.

16. Долинська М. С. До питання розширення видів принципів аграрного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 179-182.

17. Долинська М. С. До питання розширення предмету аграрного права. *Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір*: збірник матеріалів IV Круглого столу. (Львів, 22 травня 2020 р.) Львів: Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти. Національного університету «Львівська політехніка». 2020. С. 63-69.

18. Долинська М.С. Договір емфітевзису: історія, порядок укладення, нотаріальне посвідчення. *Митна справа: науково-аналітичний журнал*. 2012. № 3(81), частина 2, книга 1. С. 255.

19. Долинська М. С. Застава майбутнього врожаю аграрними суб'єктами як підстава забезпечення зобов'язань. *Актуальні правові проблеми господарської діяльності в Україні: збірник тез доповідей учасників науково-практичного семінару (30 травня 2019 року) / Упорядники: М. С. Долинська, В. О. Кучер.* Львів: ЛьвДУВС, 2019. С.28-31.

20. Долинська М. С. Конституція як джерело фермерського законодавства. *Права людини як індикатор розвитку сучасної держави: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (13 грудня 2021 року) / За ред. О. Васильченко; Є. Герасименко, О. Сінкевич, А. Матат.* Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: «Видавництво Людмила», 2021. С. 145-147.

21. Долинська М. С. Новели правового регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 11 грудня 2020 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького.* Львів: ЛьвДУВС, 2020 С. 180-184.

22. Долинська М.С. Новели законодавства щодо створення фермерських господарств України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: юридичні науки.* 2017. Випуск 865. С. 392-397.

23. Долинська М. С. Окремі аспекти майнових правовідносин у сільськогосподарських кооперативах України. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 10 грудня 2021 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького.* Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 150-155.

24. Долинська М. С. Основні види нотаріальних проваджень щодо земельних ділянок в Україні. *«Particularitățile adaptării legislației Republicii Moldova și Ucrainei la legislația Uniunii Europene»: Conferința internațională științifico-practică «Particularitățile adaptării legislației Republicii Moldova și Ucrainei la legislația Uniunii Europene», (1-2 noiembrie 2019).* Chișinău : S. n., 2019 (Tipogr. «Cetatea de Sus»). Antetit.: Inst. С. 103-106.

25. Долинська М. С. Особливості землекористання у сільськогосподарських кооперативах України. *Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір: збірник матеріалів VI Круглого столу.* (Львів, 21 травня 2021 р.) Львів: Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». 2021. С. 141-147.

26. Долинська М. С. Особливості правового статусу сімейних ферм в Україні. *The I International Science Conference «Multidisciplinary academic research», September 20 – 22, 2021, Amsterdam, Netherlands.* 2021. P.40-42.

27. Долинська М. С. *Особливості трудової правосуб'єктності фермерських господарств України*. «Проблеми реалізації прав громадян у сфері праці та соціального забезпечення» тези доп. та наук. повідомл. учасників ІХ Міжнар. наук.-практ. конф., яка присвяч. 50-річчю створення каф. труд. Права Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого (м. Харків, 11 жовт. 2019 р.) Харків: Право, 2019.С. 46-50.

28. Долинська М. С. Поняття сім'ї в аграрному праві України. *Вісник національного університету « Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. № 1(29). 2021. С. 112-116.

29. Долинська М. С. Порівняльний аналіз права на створення фермерського господарства по законодавству Білорусі, Молдови та України. Міжнародна науково-практична конференція «Концепція розвитку правової держави в Молдові та Україні в умовах євроінтеграційних процесів» 2-3 листопада 2018 року. м. Кишинів. Молдова. С. 150-153.

30. Долинська М. С. Принцип екологізації як новий принцип аграрного права. *Актуальні питання реформування правової системи*: зб. матеріалів XVII Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 29 травня 2020 р.) / уклад. Л. М. Джурак. – Луцьк : Вежа-Друк, 2020. С. 65-67.

31. Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. 192 с.

32. Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменяр. 1999. 179 с.

33. Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06./ Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 209 с.

34. Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06./ Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 18 с.

35. Долинська М.С. Розпаювання майна в аграрному секторі економіки України, в тому числі майна споживчого товариства, підприємства споживспілки та розпорядження майновими паями. *Довідник нотаріуса*. 2007. № 4. К.: Істина. 90 с.

36. Долинська М. С. Термін дії договору емфітевзису в Україні. *The XIV International Scientific and Practical Conference «Theoretical and science bases of actual task»*. April 12 – 15, 2022, Lisbon, Portugal. p. 164-167.

37. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005.264 с.

38. Долинська М. С. Функції відповідальності за порушення аграрного законодавства. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини*: зб. матеріалів VII Міжнар. наук.- практ. конф. (Луцьк, 11 груд. 2020 р.) / уклад. Л. М. Джурак. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. С. 166-168.
39. Долинская Мария. Сравнительный анализ прекращения деятельности фермерских хозяйств по законодательству Украины и Молдовы. *Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata»*. 2018. № 8/2 (320). С. 31–34.
40. Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Аграрне право: навчальний посібник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2020. 252 с.
41. Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Аграрне право: підручник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. 481 с.
42. Долинська М.С. Договір оренди землі: поняття, зміст та особливості нотаріального посвідчення. *Митна справа: науково-аналітичний журнал*. 2012. № 4(82), частина 2, книга 1. С. 223– 229.
43. Долинська М.С. Особливості укладення договору щодо емфітевтичного землекористування в Україні. *Соціально-правові студії: науково-аналітичний журнал* / гол. ред. О. Балинська. Львів: ЛьвДУВС, 2022. Т. 5, № 2. С.38-45.
44. Долинська М. С., Мокрицька Н. П. Правові проблеми поділу робочого часу на частини. *Соціально-правові студії*. 2019. Випуск 4(6). С. 8-17.
45. Долинська М.С., Смолин Г. В., Туркот О.А., Гамалюк Б.М, Хомко Л.В. Господарське право. Особлива частина: підручник / за ред. Г. В. Смолина. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 536 с. С. 214-298.
46. Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х.М. Аграрне право: навчальний посібник. Львів: Навчально-науковий інститут права психології та інноваційної освіти. Національного університету «Львівська Політехніка. Дрогобич: ПП "Посвіт", 2020. 252 с.
47. Ільєва Н. В. Принципи нотаріальної діяльності в Україні. *Вісник Одеського національного університету НУ ім. І. І. Мечнікова. Правознавство*. 2014. Вип. 1 (22). Т. 19. С.116-122.
48. Ільницька Н. Оренда як правова форма використання земель у сучасний період: поняття, особливості, юридична природа. *Право України*. 2000. № 8. С. 61.
49. Коваль Ф. Кредитна кооперація - шлях розбудови інтелектуального і економічного потенціалу України. Львів: Каменярь. 2002. 40 с.

50. Коваленко Тетяна. Новели законодавства про фермерські господарства: позитивні та негативні аспекти. *Юридична Україна*. 2016. № 7-8. С. 30-37.
51. Мірошніченко А. М. Земельне право України: підручник. 2-ге видання, допов. і перероб. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. С. 239.
52. Ромовська З. Цивільна дієздатність громадянина (фізичної особи) до розроблення нового Цивільного кодексу. *Право України*. 995. № 2. С. 24-26.
53. Семчик В. І., Кулинич П. Ф., Єрмоленко В. М. Проблеми розвитку аграрного та земельного прав України : монографія / За заг. ред. В. І. Семчика, П. Ф. Кулинича. К.: Ред. журн. «Право України», Х.: Право, 2013. 372 с.
54. Сімейне право України: підручник/ за ред. Ю. С. Червоного. К.: Істина, 2004. 464 с.
55. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: енциклопедичний курс: підручник. Х.: Еспада, 2006. С. 258
56. Титова. Фермер і закон. Львів. 1998. С.
57. Уркевич В. Ю. Правові аспекти створення та функціонування сімейних фермерських господарств. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2016. Вип. 243. С. 67-75.
58. Фермерство -2021. Інформаційний вісник. URL: https://uhp.org.ua/wp-content/uploads/2021/10/Dovidnyk_fermy_2021.pdf
59. Юркевич Ю. Правова природа договору про створення сімейного фермерського господарства. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XXIV звітної науково-практичної конференції. Юридичний факультет. Львівського національного університету імені І. Франка. Львов, 2018. С. 183-185.
60. Fedchyshyn, I. Ignatenko, M. Shulga (2018). Legal principles of organic production in Ukraine: realities and prospects. *Ekonomika poljoprivreda-economics of agriculture*. Vol. 65. № 4. Pp. 1513-1528
61. Nataliya P. Mokrytska, Mariya S. Dolynska. Part-time work as a flexible work arrangement (european context). *Humanities & Social Sciences Reviews*. Vol. 7, No 5, 2019. pp. 1210-1220. RUL: <https://doi.org/10.18510/hssr.2019.75160>.

ГЛОСАРІЙ

А

Аграрні відносини, які виникають і діють у фермерських господарствах, мають комплексний характер та включають організаційні, земельні, трудові, майнові, господарські та інші відносини. Всіх їх зв'язує у єдиний правовий комплекс членська юридична природа, а також неповторна специфіка сільськогосподарської праці, виробничо-господарської діяльності на землі. В цьому розумінні можна говорити про відносно єдиний органічний комплекс фермерських правових відносин

Асоціація фермерів та приватних землевласників України. З метою забезпечення прав і законних інтересів громадян України, які ведуть фермерське господарство, а також створення сприятливих умов для розвитку фермерських господарств Асоціація фермерів та приватних землевласників України: а) представляє інтереси громадян, які ведуть фермерське господарство, перед Президентом України, Верховною Радою України, центральними та місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; б) вносить пропозиції щодо вдосконалення законодавства, що регулює діяльність фермерських господарств, на розгляд центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики. Президент Асоціації фермерів та приватних землевласників України може входити до складу колегії центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику, брати участь у її засіданнях з правом дорадчого голосу. Члени Асоціації фермерів та приватних землевласників України відповідно до закону можуть бути засновниками кредитних спілок

Б

Банкрутство – це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені у порядку, визначеному Кодексом України з питань банкрутства, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури

Бухгалтерський облік і звітність фермерського господарства. Фермерське господарство веде бухгалтерський облік результатів своєї роботи і подає відповідним органам фінансову звітність, статистичну інформацію та інші дані, встановлені законодавством України.

В

Від імені сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи має право виступати голова цього господарства або уповноважений ним

у встановленому цивільним законодавством порядку один із членів господарства.

Відокремленою фермерською садибою є земельна ділянка разом з розташованими на ній житловим будинком, господарсько-побутовими будівлями, наземними і підземними комунікаціями, багаторічними насадженнями, яка знаходиться за межами населеного пункту.

Використання земель фермерських господарств іншими особами. На землях фермерських господарств особи мають право вільного проходу, проїзду всіма видами транспорту по дорогах, пересування на човнах, купання у водоймах на належних фермерським господарствам на праві власності або праві оренди земельних ділянках, розміщення наметів і проживання в них, розведення багаття та інші дії, що дозволяються за згодою їх власників, крім випадків встановлення за рішенням суду земельних сервітутів, за умови збереження природних компонентів в екологічно чистому вигляді. Юридичні особи - власники об'єктів (газо-, нафтопроводів, ліній електропередач, зв'язку тощо), що проходять через земельні ділянки фермерських господарств, мають право доступу до таких об'єктів на підставі угоди, укладеної з відповідним фермерським господарством, відповідно до затвердженої документації із землеустрою або встановленого земельного сервітуту.

В Україні під час дії воєнного стану вважаються поновленими на один рік без волевиявлення сторін відповідних договорів і без внесення відомостей про поновлення договору до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно договори оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту, строк користування земельними ділянками щодо яких закінчився після введення воєнного стану, щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення: а) державної, комунальної власності, невитребуваних, нерозподілених земельних ділянок, а також земельних ділянок, що залишилися у колективній власності і були передані в оренду органами місцевого самоврядування; б) приватної власності.

Г

Головою фермерського господарства є його засновник або інша визначена в Статуті особа. Голова фермерського господарства представляє фермерське господарство перед органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями та окремими громадянами чи їх об'єднаннями відповідно до закону. Голова фермерського господарства укладає від імені господарства угоди та вчиняє інші юридично значимі дії відповідно до законодавства України.

Голова фермерського господарства може письмово доручати виконання своїх обов'язків одному з членів господарства або особі, яка працює за контрактом.

Голова фермерського господарства створює безпечні умови праці для членів господарства і громадян, які уклали трудовий договір (контракт),

забезпечує дотримання вимог техніки безпеки, виробничої гігієни та санітарії, пожежної безпеки.

Громадяни, що створили фермерське господарство, мають право облаштувати житло в тій частині наданої для ведення фермерського господарства земельної ділянки, з якої забезпечується зручний доступ до всіх виробничих об'єктів господарства. Якщо житло членів фермерського господарства знаходиться за межами населених пунктів, то вони мають право на створення відокремленої фермерської садиби, якій надається поштова адреса.

Головою сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи є член сім'ї, визначений договором (декларацією) про створення сімейного фермерського господарства, який реєструється як фізична особа - підприємець. Після укладання (складання) договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства голова сімейного фермерського господарства має зареєструватися як фізична особа - підприємець або зареєструвати зміни до відомостей про фізичну особу - підприємця в порядку, встановленому законом.

Громадяни України, які до 1 січня 2002 року отримали в постійне користування або оренду земельні ділянки для ведення фермерського господарства, мають переважне право на придбання (викуп) земельних ділянок розміром до 100 гектарів сільськогосподарських угідь, у тому числі до 50 гектарів ріллі, у власність з розстрочкою платежу до 20 років.

Господарська діяльність фермерського господарства. Фермерське господарство діє на умовах самоокупності. Всі витрати господарство покриває за рахунок власних доходів та інших джерел, не заборонених законодавством. Фермерське господарство самостійно визначає напрями своєї діяльності, спеціалізацію, організує виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку та реалізацію, на власний розсуд та ризик підбирає партнерів з економічних зв'язків у всіх сферах діяльності, у тому числі іноземних.

Д

Держава і фермерське господарство. Держава гарантує дотримання і захист майнових та інших прав і законних інтересів фермерського господарства. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють контроль за діяльністю фермерського господарства у випадках, передбачених законом. Незаконне втручання в господарську діяльність фермерського господарства органів державної влади або органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб забороняється. Збитки, заподіяні фермерському господарству неправомірним втручанням в його діяльність, підлягають відшкодуванню відповідно до закону. Спори про відшкодування збитків вирішуються судом.

До членів сім'ї та родичів голови фермерського господарства відносяться дружина (чоловік), батьки, діти, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок, рідні та двоюрідні брати та сестри, дядько, тітка, племінники як голови фермерського господарства, так і його дружини (її

чоловіка), а також особи, які перебувають у родинних стосунках першого ступеня споріднення з усіма вищезазначеними членами сім'ї та родичами (батьки такої особи та батьки чоловіка або дружини, її чоловік або дружина, діти як такої особи, так і її чоловіка або дружини, у тому числі усиновлені ними діти).

Для облаштування відокремленої садиби фермерському господарству надається за рахунок бюджету допомога на будівництво під'їзних шляхів до фермерського господарства, електро- і радіотелефонних мереж, газо- і водопостачальних систем.

Договір про створення сімейного фермерського господарства укладається фізичною особою спільно з членами її сім'ї в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню за місцем розташування майна та земельних ділянок фермерського господарства.

Декларація про створення сімейного фермерського господарства (у разі одноосібного ведення такого господарства) складається фізичною особою самотійно в письмовій формі.

Допомога за рахунок коштів державного бюджету через Український державний фонд підтримки фермерських господарств надається фермерським господарствам на безповоротній основі та на конкурсних засадах на поворотній основі для здійснення виробничої діяльності та диверсифікації виробництва в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України, а також спрямовується на забезпечення гарантій, поруки при кредитуванні банками фермерських господарств.

Державна реєстрація – важливий елемент у порядку створення фермерського господарства, це юридичний факт, який породжує появу всіх прав і обов'язків, що характеризують фермерське господарство як самостійний суб'єкт сільськогосподарського виробництва.

Державна реєстрація фермерських господарств – це визнання законності фермерських господарств як юридичної особи, так і фізичної особи – підприємця, тобто суб'єкта аграрної підприємницької діяльності та їх засновницьких документів.

До 1 січня 2024 року: забороняється купівля-продаж або відчуження в інший спосіб на користь юридичних осіб земельних ділянок, які перебувають у приватній власності і віднесені до земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а також земельних часток (паїв), крім переходу до банків права власності на земельні ділянки як предмет застави, передачі земельних ділянок у спадщину, обміну (міни) відповідно до частини другої статті 37¹ Земельного Кодексу України земельної ділянки на іншу земельну ділянку з однаковою нормативною грошовою оцінкою або різниця між нормативними грошовими оцінками яких становить не більше 10 відсотків та відчуження земельних ділянок для суспільних потреб. Угоди (у тому числі довіреності), укладені під час дії заборони на купівлю-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок та земельних часток (паїв),

встановленої цим підпунктом, у частині їх купівлі-продажу та відчуження в інший спосіб на користь юридичних осіб, а так само в частині передачі прав на відчуження цих земельних ділянок та земельних часток (паїв) на користь юридичних осіб на майбутнє (у тому числі укладення попередніх договорів), є недійсними з моменту їх укладення (посвідчення)

Е

Емфітевтичне землекористування - це спосіб речового використання сільськогосподарських земель, в тому числі фермерськими господарствами, що запроваджено на теренах України у 2004 році згідно із Цивільним кодексом України 2003 року та був загенерований у норми Земельного кодексу України у 2007 році.

З

Закон України «Про фермерське господарство» не поширюється на громадян, які ведуть особисте селянське господарство або які використовують земельні ділянки для будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибні ділянки), садівництва, городництва, сінокосіння та випасання худоби.

Законодавство про фермерство носить багато структурний або багатовекторний характер і включає наступні складові:

- 1) загальне законодавство України щодо фермерських господарств;
- 2) галузеве законодавство щодо фермерських господарств;
- 3) спеціальне – фермерське законодавство.

Звернення стягнення на земельні ділянки, надані у власність для ведення фермерського господарства, допускається у випадках, коли у фермерського господарства відсутнє інше майно, на яке може бути звернено стягнення.

За порушення кредитно-розрахункової і податкової дисципліни, санітарних і ветеринарних норм, правил, вимог щодо якості продукції та інших нормативно-правових актів, що регулюють здійснення господарської діяльності, голова фермерського господарства несе відповідальність, передбачену законом

Землі фермерського господарства можуть складатися із:

- 1) земельних ділянок, що належать громадянам України - членам фермерського господарства на праві власності, користування;
- 2) земельних ділянок, що належать фермерському господарству на праві власності, користування.

Права володіння та користування земельними ділянками, які знаходяться у власності членів фермерського господарства, здійснює фермерське господарство.

Забезпечення якості продукції, вирощеної фермерським господарством. Фермерське господарство зобов'язане дотримуватися встановлених відповідно до законодавства екологічних, ветеринарно-санітарних правил і норм щодо якості виробленої продукції та інших вимог. Реалізація сільськогосподарської

продукції, що виробляється фермерським господарством, на вітчизняному ринку та її поставки на експорт, а також розрахунки з українськими та іноземними партнерами здійснюються відповідно до законодавства України.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Члени фермерського господарства та особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом), підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Фермерське господарство реєструється в установленому законом порядку як платник єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Час роботи у фермерському господарстві членів господарства та осіб, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом), зараховується до страхового стажу за даними, що містяться в реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, у тому числі за даними про трудову діяльність працівників, внесеними відповідно до Закону України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування", а за періоди, за які не внесені дані до реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, - у порядку та на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше.

Земельний кодекс детально і пріоритетно регулює земельні відносини щодо фермерських господарств, зокрема: щодо видів земель, які можуть бути у господарстві (стаття 31); порядку приватизації земельних ділянок членами фермерських господарств (стаття 32); порядок володіння, користування та розпорядження сумісною власністю на земельні ділянки (стаття 89).

I

Істотними умовами договору оренди землі є: об'єкт оренди (кадастровий номер, місце розташування та розмір земельної ділянки); дата укладення та строк дії договору оренди; орендна плата із зазначенням її розміру, індексації, способу та умов розрахунків, строків, порядку її внесення і перегляду та відповідальності за її несплату.

Із 1 липня 2021 року відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 року № 552-ІХ право придбати сільськогосподарські землі можуть лише члени фермерського господарства як громадяни України, а не фермерське господарство як юридична особа. Законодавець обмежує розмір площі такої ділянки, вона не може бути більшою за 100 гектарів. У випадку набуття громадянами України до 1 липня 2021 року інших земельних ділянок, то тоді загальна площа їх разом (з новими, купленими після 1 липня 2021 року) не повинна бути більшою за 10 0000 гектарів.

Л

Локальні нормативно-правові акти фермерського господарства – це акти прийняті та розроблені самим господарствами.

Локальні нормативно-правові акти фермерського господарства поділяються на два види:

- внутрішньогосподарські нормативно-правові акти, що набувають юридичної сили з моменту їх державної реєстрації;
- акти, що набувають юридичної сили з моменту їх прийняття органами господарства — головою господарства, загальними зборами членів фермерського господарства.

К

Кооперація фермерських господарств. Фермерські господарства разом з іншими сільськогосподарськими товаровиробниками мають право створювати сільськогосподарські кооперативи, кооперативні банки, спілки, інші об'єднання, а також бути засновниками (учасниками) господарських товариств.

Кооперативне товариство для фермерського господарства може бути організоване для будь-якої діяльності, пов'язаної із заощадженням і кредитуванням фермерських господарств.

М

Майно фермерського господарства належить йому на праві власності.

Майнові права, що входять до складеного капіталу фермерського господарства, передаються йому на визначений у Статуті термін. У власності фермерського господарства може перебувати будь-яке майно, в тому числі земельні ділянки, житлові будинки, господарські будівлі і споруди, засоби виробництва тощо, яке необхідне для ведення товарного сільськогосподарського виробництва і набуття якого у власність не заборонено законом. Фермерське господарство має право здійснювати відчуження та набуття майна на підставі цивільно-правових угод. Порядок володіння, користування і розпорядження майном фермерського господарства здійснюється відповідно до його Статуту, якщо інше не передбачено угодою між членами фермерського господарства та законом.

Майнові спори між фермерським господарством та його членами вирішуються судом.

Мета діяльності фермерського господарства – це виробництво, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції з метою одержання прибутку, розширення виробництва, а також зайняття іншими видами діяльності, не забороненими законодавством України

Н

Новоствореним фермерським господарствам у період становлення (перші три роки після його створення), фермерським господарствам, зокрема з відокремленими фермерськими садибами, сімейним фермерським господарствам, фермерським господарствам, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях, визначених в установленому порядку Кабінетом Міністрів України, надається допомога за рахунок коштів державного бюджету, у тому числі через Український державний фонд підтримки фермерських господарств, а також може надаватися за рахунок коштів місцевих бюджетів. Кабінет Міністрів України щороку в проекті Державного бюджету України передбачає кошти на підтримку фермерських господарств. Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування щороку в проектах місцевих бюджетів можуть передбачати кошти на підтримку фермерських господарств.

Надання земельних ділянок державної та комунальної власності у власність або користування для ведення фермерського господарства здійснюється в порядку, передбаченому Земельним кодексом України.

О

Оподаткування фермерського господарства провадиться у порядку, встановленому законом.

Основними типами фермерських господарств в Україні з 2017 року є фермерське господарство – юридична особа, та фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке зареєстроване як фізична особа – підприємець.

Ознака сімейно-трудового об'єднання є характерною умовою діяльності українських фермерських господарств, а також є притаманними традиційним фермерськими господарствами інших держав, в тому числі фермам в США.

Основні правові принципи (засади) аграрного підприємництва фермерських господарств: принцип законності, тобто відповідальності аграрних суб'єктів за правопорушення, зокрема, фермерських господарств та його членів; принцип забезпечення продовольчої безпеки держави аграрними суб'єктами, в тому числі фермерськими господарствами; принцип всебічної охорони прав власності на майно фермерських господарств та його членів; принцип гарантій свободи аграрного підприємництва та гарантованості захисту прав аграрних суб'єктів; принцип невтручання державних органів у виробничу та господарську діяльність аграрних суб'єктів, зокрема фермерських господарств; принцип органічного зв'язку трудової діяльності з природно-кліматичними умовами аграрного підприємництва, принцип стабільної державної підтримки аграрних товаровиробників, в тому числі фермерських господарств; принцип екологізації, зокрема екологічної спрямованості аграрного виробництва фермерськими господарствами; принцип діджиталізації.

Орендодавцями земельних ділянок є громадяни та юридичні особи, у власності яких перебувають земельні ділянки, або уповноважені ними особи.

Орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у комунальній власності, є сільські, селищні, міські ради в межах повноважень, визначених законом. Орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у спільній власності територіальних громад, є районні, обласні ради та Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах повноважень, визначених законом. Орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у державній власності, є органи виконавчої влади, які відповідно до закону передають земельні ділянки у власність або користування.

Орендодавцем земельної ділянки, що входить до складу спадщини, у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття після спливу шести місяців з дня відкриття спадщини, є особа, яка управляє спадщиною.

Орендодавцем земельної ділянки, переданої у користування на праві емфітевзису, є особа, яка використовує земельну ділянку на такому праві.

Орендарями земельних ділянок є юридичні або фізичні особи, яким на підставі договору оренди належить право володіння і користування земельною ділянкою.

Орендарями земельних ділянок можуть бути:

а) районні, обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації, Рада міністрів Автономної Республіки Крим та Кабінет Міністрів України в межах повноважень, визначених законом;

б) сільські, селищні, міські, районні та обласні ради, Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах повноважень, визначених законом;

в) громадяни і юридичні особи, іноземці та особи без громадянства, міжнародні об'єднання та організації, а також іноземні держави, в тому числі фермерські господарства.

Основні типи сільськогосподарських кооперативів: кооперативи, які мають мету – одержання прибутку та кооперативи, які функціонують без мети одержання прибутку.

Основні види діяльності сільськогосподарського кооперативу, а саме: виробництво, переробка, заготівля, закупівля, зберігання, збут, продаж сільськогосподарської продукції, постачання засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів та інші види сервісного обслуговування членів кооперативу, зокрема надання технологічних, транспортних, меліоративних, ремонтних, будівельних послуг, послуг з ветеринарного обслуговування тварин і племінної роботи, з бухгалтерського обліку і аудиту, науково-консультаційного обслуговування, надаючи право членам (засновникам) сільськогосподарського кооперативу самостійно обирати види діяльності: виробничий, обслуговуючий, переробний чи багатофункціональний.

II

Право на створення фермерського господарства має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку та виявив бажання створити фермерське господарство.

Переселенцям, які створюють фермерське господарство в трудонедостатніх населених пунктах, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, надається одноразова грошова допомога за рахунок державного бюджету у розмірі, що встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Представницьким органом фермерських господарств України є Асоціація фермерів та приватних землевласників України. Президент Асоціації фермерів та приватних землевласників України може входити до складу колегії центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику, брати участь у її засіданнях з правом дорадчого голосу. Члени Асоціації фермерів та приватних землевласників України відповідно до закону можуть бути засновниками кредитних спілок.

Пенсійне забезпечення членів фермерських господарств. Членам фермерського господарства та особам, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом), призначені пенсії виплачуються у повному розмірі без урахування одержуваного заробітку (доходу).

Підстави для припинення діяльності фермерського господарства. Діяльність фермерського господарства припиняється у разі:

- 1) реорганізації фермерського господарства;
- 2) ліквідації фермерського господарства;
- 3) визнання фермерського господарства неплатоспроможним (банкрутом);
- 4) якщо не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства.

Порядок припинення діяльності фермерського господарства. Рішення про припинення діяльності фермерського господарства приймається:

а) власником у разі реорганізації або ліквідації фермерського господарства - відповідно до закону та Статуту фермерського господарства;

б) у разі якщо не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства у порядку, встановленому законом;

в) у разі банкрутства фермерського господарства - відповідно до закону.

Спори про припинення діяльності фермерського господарства вирішуються судом. Кошти, одержані від продажу майна фермерського господарства, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів у порядку, встановленому Кодексом України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року. Майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, розподіляється між членами фермерського господарства відповідно до його Статуту. Спори щодо розподілу майна фермерського господарства, яке припинило свою діяльність, вирішуються судом. У разі припинення діяльності фермерського господарства до закінчення терміну надання господарству

податкових пільг господарство сплачує до бюджету за весь період його діяльності суму податку, обчислену в розмірі, встановленому для фермерського господарства, крім випадків, передбачених частиною четвертою статті 34 Закону України «Про фермерське господарство», та викупу земельної ділянки для суспільних потреб чи примусового відчуження її з мотивів суспільної необхідності.

Підприємницьку діяльність фермерське господарство здійснює через реалізацію спеціальної аграрної правоздатності як суб'єкта, що забезпечує переважно як виробництво товарної сільськогосподарської продукції та сировини, їх переробку та реалізацію споживачам.

Підставою для визнання фермерського господарства банкрутом є його неспроможність задовольнити протягом шести місяців після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями та/або виконати зобов'язання щодо сплати:

- податків та зборів (обов'язкових платежів),
- страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування,
- повернення невикористаних коштів Фонду соціального страхування України.

Р

Реєстрація фермерського господарства відбувається у порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців, за умови набуття громадянином України або кількома громадянами України, які виявили бажання створити фермерське господарство, права власності або користування земельною ділянкою

Рослинництво – це одна з основних та прибуткових галузей сільськогосподарського виробництва, в тому числі фермерськими господарствами, яка ґрунтується на вирощуванні культурних сільськогосподарських рослин з метою одержання продуктів харчування і сировини для переробної промисловості. Рослинництво поділяється на підгалузі, основними з яких є зернове, цукробуряківництво, картоплярство, льонарство, овочівництво, плодівництво, кормовиробництво та ін.

С

Сімейна ферма – це сімейне утворення, що характеризується наступними ознаками: спільним веденням фермерства, яке включає в себе: спільні господарські інтереси, спільне майно, яке використовується для ведення сімейної ферми; спільним проживанням (життям); взаємною підтримкою та взаємовиручкою членів сім'ї один одного, як виробничою, так і моральною (у тому числі матеріальною); взаємними правами та обов'язками як членів сімейного фермерського господарства, так і членів сім'ї, які між собою є «переплетеними» та впливають зі шлюбу, родинності, усиновлення та інших

форм прийняття дітей на виховання; юридичною відповідальністю, яка настає при невиконанні чи неналежному виконанні ними своїх обов'язків як членів сімейного фермерського господарства.

Сімейне фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується фізичною особою самостійно або спільно з членами її сім'ї на підставі договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства.

Сільськогосподарські кооперативи за участю фермерських господарств утворюються відповідно до Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію".

Страховання майна фермерського господарства здійснюється відповідно до закону. Фермерське господарство має право на отримання державної підтримки у порядку, встановленому Законом України "Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою".

Сімейна ферма – це сімейне утворення, яке характеризується наступними ознаками:

а) спільне ведення фермерства, яке включає в себе: спільні господарські інтереси, спільне майно, яке використовується для ведення сімейної ферми;

б) спільне проживання (життя);

в) взаємна підтримка та взаємовиручка членами сім'ї один одного, як виробнича, так і моральна (у тому числі матеріальна);

г) взаємні права та обов'язки як членів сімейного фермерського господарства, так і членів сім'ї, які між собою є «переплетеними» та впливають зі шлюбу, родинності, усиновлення та інших форм прийняття дітей на виховання;

д) юридичної відповідальності, яка настає при невиконанні чи неналежному виконанні ними своїх обов'язків як членів сімейного фермерського господарства.

Сільськогосподарським кооперативом вважається юридична особа, що утворена фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції та добровільно об'єдналися на основі членства і на засадах самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб³⁷⁵. Тобто, сільськогосподарський кооператив може бути створений лише виробниками сільськогосподарської продукції.

Сільськогосподарське кооперативне об'єднання - це юридична особа, що утворена сільськогосподарськими кооперативами, які добровільно об'єдналися як на основі членства так і на засадах самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб. Членами сільськогосподарських кооперативних об'єднань можуть бути лише сільськогосподарські кооперативи.

³⁷⁵ Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2021 р. № 819-IX. Голос України від 14.08.2020. № 144.

Сільськогосподарський кооператив, що здійснює діяльність без мети одержання прибутку, є неприбутковою організацією у разі, якщо його діяльність відповідає сукупності таких ознак:

1) кооператив не здійснює виробництва сільськогосподарської продукції і надає послуги виключно своїм членам;

2) кооператив не набуває права власності на сільськогосподарську продукцію, вироблену, вирощену, відгодовану, виловлену або зібрану (заготовлену) його членами - виробниками сільськогосподарської продукції. При цьому власниками сільськогосподарської продукції, що заготовлюється, переробляється, постачається, збувається (продається) таким кооперативом, є його члени;

3) кооператив повинен відповідати вимогам, які встановлені підпунктом 133.4.1 пункту 133.4 статті 133 Податкового кодексу України для неприбуткових організацій.

Сільськогосподарський кооператив не має права здійснювати виробництво сільськогосподарської продукції, оскільки він надає послуги лише членам такого кооперативу, зокрема, фермерським господарствам.

Сільськогосподарський кооператив, що здійснює діяльність з метою одержання прибутку, може надавати послуги, здійснювати операції, зокрема із закупівлі сільськогосподарської продукції, постачання засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів, з особами, які не є членами або асоційованими членами сільськогосподарського кооперативу, за умови що сумарна вартість таких послуг та операцій не перевищує 20 відсотків виручки кооперативу за рік. Виручка, отримана сільськогосподарським кооперативом у результаті реалізації іншим особам сільськогосподарської продукції, виробленої, вирощеної, відгодованої, виловленої або зібраної (заготовленої) його членами - виробниками сільськогосподарської продукції, або отримана в результаті її переробки, не враховується при розрахунку сумарної вартості послуг та операцій з особами, які не є членами або асоційованими членами сільськогосподарського кооперативу, що визначається для отримання прибутку.

Т

Трудові відносини у фермерському господарстві базуються на основі праці його членів. У разі виробничої потреби фермерське господарство має право залучати до роботи в ньому інших громадян за трудовим договором (контрактом). Трудові відносини членів фермерського господарства регулюються Статутом, а осіб, залучених до роботи за трудовим договором (контрактом), - законодавством України про працю. Трудові спори у фермерському господарстві вирішуються у встановленому законом порядку.. З особами, залученими до роботи у фермерському господарстві, укладається трудовий договір (контракт) у письмовій формі, в якому визначаються строк договору, умови праці і відпочинку (тривалість робочого дня, вихідні дні, щорічна оплачувана відпустка, форми оплати праці та її розміри, харчування

тощо). Облік трудової діяльності у фермерському господарстві ведеться відповідно до законодавства України про працю. Розмір оплати праці і тривалість щорічної відпустки осіб, які працюють у фермерському господарстві за трудовим договором (контрактом), не повинні бути меншими за встановлений державою розмір мінімальної заробітної плати і передбачену законом тривалість щорічної відпустки.

У

Умови договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства визначають:

а) найменування, місцезнаходження (адресу) господарства, мету та види його діяльності;

б) порядок прийняття рішень та координації спільної діяльності членів господарства;

в) правовий режим спільного майна членів господарства;

г) порядок покриття витрат та розподілу результатів (прибутку або збитків) діяльності господарства між його членами;

ґ) порядок вступу до господарства та виходу з нього;

д) трудові відносини членів господарства;

е) прізвище, ім'я та по батькові членів господарства, ступінь їх родинного зв'язку, паспортні дані та реєстраційні номери облікових карток платників податків (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку у паспорті, реєстраційні номери облікових карток платників податків не зазначаються);

є) інші положення, що не суперечать чинному законодавству.

Український державний фонд підтримки фермерських господарств є державною бюджетною установою, яка виконує функції з реалізації державної політики щодо фінансової підтримки становлення і розвитку фермерських господарств, діє на основі Статуту, який затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики.

Успадкування фермерського господарства (цілісного майнового комплексу або його частини) здійснюється відповідно до закону. Якщо фермерське господарство успадковується двома або більше спадкоємцями, то земельна ділянка поділу не підлягає, якщо в результаті її поділу утвориться хоча б одна земельна ділянка менше мінімального розміру, встановленого для даного регіону.

Установчий договір фермерського господарства, що зареєстроване як юридична особа – це договір, укладений між членами господарства щодо засад створення та його діяльності.

Ф

Фермерське господарство в Україні – це самостійно господарюючий, добровільно створений суб'єкт аграрної підприємницької діяльності, що діє як юридична особа або фізична особа-підприємець (сімейна ферма), без набуття статусу юридичної особи та являє сімейно-родинне трудове об'єднання громадян України з метою отримання прибутку для вироблення товарної сільськогосподарської продукції, а також зайняття пов'язаними з нею іншими видами діяльності, не забороненими законодавством України, з правом на створення відокремленої фермерської садиби.

Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону.

Фермерське господарство - юридична особа може бути створено як:

а) юридична особа, що має статус сімейного фермерського господарства, тобто таке утворення, що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України;

б) юридична особа, створена одним громадянином України;

в) юридична особа, створена кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, відповідно до статті 9 Закону України «Про фермерське господарство». Членами такого господарства є дружина (чоловік), батьки, діти, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок, рідні та двоюрідні брати та сестри, дядько, тітка, племінники як голови фермерського господарства, так і його дружини (її чоловіка), а також особи, які перебувають у родинних стосунках першого ступеня споріднення з усіма вищезазначеними членами сім'ї та родичами (батьки такої особи та батьки чоловіка або дружини, її чоловік або дружина, діти як такої особи, так і її чоловіка або дружини, у тому числі усиновлені ними діти.

Фермерське господарство без статусу юридичної особи, тобто така форма підприємницької діяльності - фізична особа – підприємець, яка в свою чергу може функціонувати у двох видах:

а) фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке організовується на основі діяльності фізичної особи - підприємця та членів його сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України та має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства,

б) фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке організовується на основі одноосібної діяльності фізичної особи – підприємця.

Фермерське господарство підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців, за умови набуття громадянином України або кількома громадянами України, які виявили бажання створити фермерське господарство, права власності або користування земельною ділянкою.

Фермерським господарствам із статусом сімейних фермерських господарств надається додаткова державна підтримка у порядку, передбаченому Законом України "Про державну підтримку сільського господарства України", в тому числі на сплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Фермерському господарству, голова якого має вік до 35 років (включно), надається грошова допомога за рахунок коштів державного бюджету в розмірі та порядку, що затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Фермерське господарство та його члени відповідно до закону мають право:

- а) продавати або іншим способом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину;
- б) самостійно господарювати на землі;
- в) власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену сільськогосподарську продукцію;
- г) на відшкодування збитків;
- г) споруджувати житлові будинки, господарські будівлі та споруди з метою організації та забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації;
- д) реалізовувати вироблену сільськогосподарську продукцію на вітчизняних ринках і поставляти на експорт;
- е) інші права.

Порушені права власників земельних ділянок підлягають поновленню в порядку, встановленому законом.

Фермерські господарства, у власності яких є земельні ділянки, надані їм для ведення фермерського господарства відповідно до закону, зобов'язані:

- а) забезпечувати використання земельних ділянок за їх цільовим призначенням;
- б) дотримуватися вимог законодавства про охорону довкілля;
- в) сплачувати податки та збори;
- г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;
- г) не допускати зниження родючості ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;
- д) надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів;
- е) дотримуватися санітарних, екологічних та інших вимог щодо якості продукції;
- е) дотримуватися правил добросусідства та встановлених обмежень у використанні земель і земельних сервітутів;

ж) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем.

Законом можуть бути встановлені інші обов'язки власників земельних ділянок.

Фермерське господарство має право споруджувати житлові будинки, господарські будівлі та споруди на належних йому, його членам на праві власності земельних ділянках відповідно до затвердженої документації із землеустрою та містобудівної документації у встановленому законом порядку. На орендованій земельній ділянці фермерське господарство - орендар має право за письмовою згодою орендодавця зводити житлові будинки, господарські будівлі та споруди, а також закладати багаторічні насадження, здійснювати будівництво водогосподарських споруд та меліоративних систем відповідно до затвердженої документації із землеустрою, містобудівної документації та з дотриманням умов цільового використання земельної ділянки у встановленому законом порядку.

Фермерське господарство має право використовувати для потреб господарства загальнопоширені корисні копалини (пісок, глина, гравій, торф тощо), лісові угіддя, водні об'єкти та прісні підземні води, що знаходяться на земельній ділянці, відповідно до законодавства України.

Формування майна фермерського господарства. До складу майна фермерського господарства (складеного капіталу) можуть входити: будівлі, споруди, облаштування, матеріальні цінності, цінні папери, продукція, вироблена господарством в результаті господарської діяльності, одержані доходи, інше майно, набуте на підставах, що не заборонені законом, право користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (в тому числі на інтелектуальну власність), грошові кошти, які передаються членами фермерського господарства до його складеного капіталу.

Фермерське господарство несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах майна, яке є власністю фермерського господарства.

Фермерське господарство як об'єкт майнових прав. Фермерське господарство як цілісний майновий комплекс включає майно, передане до складеного капіталу, не розподілений прибуток, майнові та інші зобов'язання. За рішенням членів фермерського господарства відповідно до закону фермерське господарство як цілісний майновий комплекс може бути відчужене на підставі цивільно-правових угод громадянам України, які мають право на створення фермерського господарства, або юридичним особам України для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Громадяни, які придбали майно фермерського господарства як цілісного майнового комплексу на підставі цивільно-правової угоди, подають у встановленому порядку Статут фермерського господарства на державну реєстрацію.

Фермерське господарство має право вступати в договірні відносини з будь-якими юридичними або фізичними особами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Спори, що виникають під час виконання

договорів, укладених фермерським господарством, вирішуються відповідно до закону.

Фермерське господарство має право відкривати на свій вибір у будь-якій установі банку поточні та вкладні (депозитні) рахунки, розпоряджатися власними коштами.

Фермерське господарство самостійно визначає розмір ліміту залишку готівки, що постійно знаходиться в його касі, на поточні витрати. Списання коштів із поточних та вкладних (депозитних) рахунків фермерського господарства, крім платежів до бюджету, може провадитися лише за його згодою або за рішенням суду та в інших визначених законом випадках. Платежі до бюджету вносяться в порядку і терміни, що встановлюються законодавством України.

Фермерське господарство має право одержувати у фінансово-кредитних установах довгострокові та короткострокові кредити на підставі укладеного договору.

Фермерське господарство одержує кредит під заставу майна, поручительство (гарантію) та інші види забезпечення зобов'язань. Під заставу майна може прийматися фермерське господарство як цілісний майновий комплекс, окремі товарно-матеріальні цінності або інші речі, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки. Відсотки за використання кредитів, що надані для підтримки фермерським господарствам, можуть сплачуватися за рахунок коштів Українського державного фонду підтримки фермерських господарств, на поповнення яких у Державному бюджеті України передбачаються відповідні фінансові ресурси.

Фермерське господарство несе повну відповідальність за дотримання умов кредитних договорів і розрахункової дисципліни.

Фермерське господарство відповідно до чинного законодавства несе матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну його членам і особам, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом), каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ними своїх трудових обов'язків.

Фермерське господарство як сімейне утворення – сімейна ферма може функціонувати у двох видах господарських формувань:

1. сімейна ферма без статусу юридичної особи, що організована та функціонує на основі діяльності фізичної особи-підприємця, за умови використання праці фізичної особи-підприємця та членів його сім'ї;

2. сімейна ферма – юридична особа, за умови використання в підприємницькій діяльності такого господарства виключно праці членів лише однієї сім'ї (відповідно до переліку осіб – членів такого господарства, встановленого у частині третій статті 3 Сімейного кодексу України).

Фермерське господарство має найменування та може мати печатки.

Фермерське господарство підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа - підприємець. Фермерське господарство діє на основі установчого документа (для юридичної особи - статуту, для господарства без статусу юридичної особи - договору (декларації) про створення фермерського

господарства). В установчому документі зазначаються найменування господарства, його місцезнаходження, адреса, предмет і мета діяльності, порядок формування майна (складеного капіталу), органи управління, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до господарства та виходу з нього та інші положення, що не суперечать законодавству України.

Ч

Членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства, визнають і дотримуються положень установчого документа фермерського господарства. Членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом).

Члени фермерського господарства мають право на одержання безоплатно у власність із земель державної і комунальної власності земельних ділянок у розмірі земельної частки (паю).

Членам фермерських господарств передаються безоплатно у приватну власність із раніше наданих їм у користування земельні ділянки у розмірі земельної частки (паю) члена сільськогосподарського підприємства, розташованого на території відповідної ради. Земельні ділянки, на яких розташовані житлові будинки, господарські будівлі та споруди фермерського господарства, передаються безоплатно у приватну власність у рахунок земельної частки (паю).

Член фермерського господарства має право на отримання частки майна фермерського господарства при його ліквідації або у разі припинення членства у фермерському господарстві. Розмір частки та порядок її отримання визначаються Статутом фермерського господарства.

Ш

Шкода заподіяна фермерському господарству її членом, відшкодовується винною особою.

Ю

Юридична відповідальність за правопорушення під час зайняття фермерством є комплексним та похідним інститутом від аграрної юридичної відповідальності. Підставою юридичної відповідальності є правопорушення в сфері аграрного права та фермерства зокрема.

Фермерське господарство, як і кожна юридична особа України, несе матеріальну відповідальність за шкоду, каліцтво або інше ушкодження здоров'я, які пов'язані з виконанням ними своїх трудових обов'язків, заподіяні його членам і особам, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом).

Матеріальна та дисциплінарна відповідальність членів господарства, заходи впливу регулюються статутами фермерських господарств, що діють як юридичні особи, а у випадку фермерського господарства, що діє без статусу юридичної особи - договору (декларації) про створення фермерського господарства, а також Правилами внутрішнього розпорядку фермерських господарств.

Я

Якщо фермерське господарство успадковується двома або більше спадкоємцями, то земельна ділянка поділу не підлягає, якщо в результаті її поділу утвориться хоча б одна земельна ділянка менше мінімального розміру, встановленого для даного регіону. Науково обґрунтовані регіональні мінімальні розміри земельних ділянок визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики, та Українською академією аграрних наук і затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Наукове видання

ДОЛИНСЬКА Марія Степанівна

**Правове становище фермерських
господарств як суб'єктів агровиробництва**

Монографія

Авторська редакція

Підписано до друку 09.11.2022. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Друк різнографія
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 10,23
Наклад 100 пр.

ТзОВ «Галицька видавнича спілка»
вул. Туган-Барановського, 24, м. Львів, 79005
тел. (032)276-37-99

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК 7408 від 27.07.2021 р.

Віддруковано:
СПД ФОП Марусич М.М.
м. Львів, пл. Князя Я. Осмомисла, 5/11
тел./факс: (032)261-51-31
e-mail: interprint-m@ukr.net